ZSIDÓNAK LENNI GÁZA PUSZTULÁSA UTÁN

LITERARY AWARD
PEN AMERICA
WINNER

PETER BEINART

Peter Beinart

Zsidónak lenni Gáza pusztulása után

TIKKUN
Budapest
2026

A fordítás az alábbi mű alapján készült:
Peter Beinart: *Being Jewish After the Destruction of Gaza.*
Atlantic Books, London, 2026

Fordította:
Németh Zoltán Jáákov

© Tikkun.hu
Minden jog fenntartva.

Nagymamám, Adele Pienaar, z”l emlékére,
aki nem értett egyet e könyvben szereplő gondolatokkal,
de szelleme minden oldalon jelen van.

„A judaizmus az igazságosság egyetemességéről
és a szeretet egyediségéről szól.”
Rabbi Jonathan Sacks

Tartalom

Levél egykori barátomhoz	6
Előszó: Új történetre van szükségünk	9
Meg akartak minket ölni, megmenekültünk, együnk	13
Akikkel rosszat tesznek	34
Hogyan ne lássunk	56
Az új „új antiszemitizmus”	75
Korách gyermekei	98
Köszönetnyilvánítás	122
A szerzőről	124
Jegyzetek	125

Levél egykori barátomhoz

Gyakran gondolok rád, és arra a vitára, amely elválasztott minket egymástól. Tudom, hogy úgy véled, az, hogy nyilvánosan ellenzem a gázai háborút – és magát azt az elképzelést, hogy létezzen egy olyan állam, amely a zsidókat előnyben részesíti a palesztinokkal szemben –, népünk elárulását jelenti. Tudom, hogy szerinted ezzel veszélybe sodrom a családodat.

A kapcsolatunkban keletkezett törés a közösségünkön belüli szélesebb körű megosztottságot tükrözi: amerikaiak és izraeliek, bal- és jobboldaliak, fiatalok és idősek között. Amikor belépek egy zsinagógába, már nem tudom biztosan, ki nyújt majd kezet, és ki fordítja el a tekintetét. Talán te is hasonló szorongást érzel azokban a progresszív körökben, ahol egykor otthon érezted magad. A zsidók mindig is vitatkoztak egymással, ez így van rendjén. De attól tartok, hogy az Izraelben és Palesztinában zajló események alakulása miatt a puszta nézeteltérésen túl már a gyűlölet érzése felé tartunk.

Nem szeretném tovább növelni ezt az ellenségeskedést és fájdalmat. Bár remélem, hogy meg tudlak győzni a nézeteimről, hagyományunk azt tanítja, hogy akkor is vannak kötelességeim veled szemben, ha ez nem sikerül, és mintákat is nyújt arra, hogyan teljesíthetem ezeket. Amikor azon gondolkodom, milyen kapcsolatot szeretnék kettőnk között, két példa jut eszembe.

Az elsőben én – és azok a zsidók, akik egyetértenek velem – Elisá Ben Ábujá vagyok, te pedig Rabbi Méir. A Talmud eretneknek nevezi Elisát. Egyesek szerint akkor veszítette el a hitét, amikor szemtanúja volt, hogy egy fiú, engedelmeskedve apjának, teljesített egy micvát, majd meghalt.[1] Mások szerint akkor, amikor meglátta egy meggyilkolt

tóratudós nyelvét az utcán heverni.[2] Akárhogy is történt, a legtöbb rabbi még a nevét sem volt hajlandó kiejteni.[3] Azt mondták, már az anyaméhben úgy fertőzte meg az eretnekség, mint „a kígyó mérge”.[4] *Áchér*nek (Másnak) nevezték, aki a közösség határain kívülre került.[5]

Egykori tanítványa, Rabbi Méir azonban nem így tett. Egyik szombaton Elisá lóháton haladt el Rabbi Méir tanháza előtt, ami tilos sábbátkor.[6] Rabbi Méir ennek ellenére félbeszakította az előadását, és elkezdett sétálni a hírhedt lázadó mellett. A Tóráról beszélgettek, egészen addig, amíg Elisá nem figyelmeztette Rabbi Méirt, hogy ha tovább megy, megszegi a szombaton megengedett kétezer könyöknyi távolságra vonatkozó szabályt. Elisá továbbhaladt – átlépve azokat a határokat, amelyeket Rabbi Méir már nem léphetett át –, ahogyan én is átléptem az Izraelről és Palesztináról vallott nézeteimmel azokat a határokat, amelyeket te nem lépnél át. De addig mentek együtt, ameddig csak lehetett, és tisztelettel váltak el.

A második példában én – és a hozzám hasonlók – David Malter vagyok, te pedig Isaac Saunders rabbi, Chaim Potok *A kiválasztott* című regényéből. Az 1940-es évek Brooklynjában ők ketten ádáz vitát folytatnak egy zsidó állam létrehozásáról. Amikor azonban Malter fia kijelenti, hogy gyűlöli Saunderst, Malter védelmébe veszi ideológiai ellenfelét. Ezt mondja: „a Reb Saundershez hasonló zsidók hite tartott életben bennünket kétezer évnyi kegyetlen üldöztetés közepette”.[7]

Az Izraelről szóló vita azóta gyökeresen megváltozott. A te szenvedélyes nacionalizmusod mégis Reb Saunders szenvedélyes hitére emlékeztet. Ez egyszerre tölt el félelemmel és megnyugvással.

Erkölcstelennek és önpusztítónak tartom, hogy kizárólag Izrael biztonságára fókuszálsz. Ez olyan tettek igazolására szolgál, amelyeket én súlyos bűnöknek tartok. És nem engedi, hogy meglásd, a zsidók és a palesztinok biztonsága alapvetően összefügg egymással. Amikor

hallom, milyen mennydörgő haraggal beszélsz az október 7-én meggyilkolt és foglyul ejtett izraeliekről, azt kívánom, bárcsak ennek az igazságos haragnak egy részét a még nagyobb számban lemészárolt palesztinokért is éreznéd. Ezért adtam ennek a könyvnek azt a címet, hogy *Zsidónak lenni Gáza pusztulása után*, nem pedig azt, hogy *Zsidónak lenni október 7. után*. Nem azért, mert kisebbíteni akarom annak a napnak a jelentőségét. Hozzád hasonlóan engem is mindmáig megráz a borzalma. Azért választottam ezt a címet, mert tudom, hogy küzdesz annak a napnak a rettenetével. Ám attól tartok, hogy nem küzdesz eléggé az azt követő – és azt megelőző – napok rettenetével.

Úgy tekintek rád, ahogyan David Malter tekintett Reb Saundersre, egyfajta fanatikusként. De van bennem egy rész, amely azt gyanítja, hogy éppen a te fanatizmusod – akárcsak az övé – tartotta fenn népünket ebben a könyörtelen világban. Amikor látom, hogy dögcédulát viselsz, hogy minden egyes nap minden órájában emlékeztesd magad a gázai túszokra, tudom, hogy ha én lennék közöttük, megszállottan küzdenél a kiszabadításomért. Éppen amiatt a törzsi gondolkodásmód miatt, ami engem megrémiszt. Rémálmaimban pedig azt képzelem, hogy én – akit minden felvilágosult univerzalista magára hagyott – szorongva kopogtatok az ajtódon.

Az, hogy elolvasod ezeket a sorokat, azt jelenti, hogy hajlandó vagy velem együtt sétálni. Remélem, sikerül átcsábítanom téged a megszokott határokon túlra. De bárhol is váljunk el, remélem, hogy a szakítás nem végleges, és hogy a közös utunk még nem ért véget.

Előszó: Új történetre van szükségünk

A Talmud feltesz egy kérdést: „Ha valaki egy olyan zsidótól lop, aki rokonok nélkül hal meg, kinek fizeti vissza a pénzt?" Majd elveti az alapfeltevést, mivel „nincs olyan zsidó, akinek ne lennének rokonai".[8] Ahogy a híres középkori kommentátor, Rási írja, mindannyian ősatyánk, Jákob leszármazottai vagyunk. Mindannyian egymás rokonai vagyunk.[9]

Engem úgy neveltek, hogy így lássam a világot: a zsidók egyetlen nagy családot alkotnak. Ezt elsősorban nem a szent szövegekből tanultam. Ezer apró megjegyzésen keresztül szívtam magamba azoktól a zsidóktól, akik felneveltek.

Emlékszem, gyerekkoromban egyszer besétáltunk a nagyapámmal egy lakóházba Boston egyik zsidók által lakott részén. Annak ellenére, hogy Dél-Afrikában élt, és alig ismerte a környéket, teljesen otthonosan mozgott. Amikor láttam, hogy a csengők melletti neveket böngészi, megkérdeztem, ismer-e közülük valakit. Azt felelte, mindnyájukat ismeri.

Amikor az egyetemre készültem, észrevettem, hogy anyám ugyanezt teszi. Nyugtalan volt. Alig voltak amerikai rokonaink, mindig csak mi négyen voltunk egymásnak. Most pedig én, a legidősebb gyerek, elmegyek. Kaptunk egy levelet a kollégiumi elhelyezésemről. Átfutotta a diákok névsorát, és hangosan sorolni kezdte az ismerősen csengő neveket: Shapiro, Spector, Klein. Így próbálta megnyugtatni magát, hogy nem leszek egyedül.

Akkoriban csak forgattam a szemem. De ez a világlátás belém ivódott. Évtizedekkel később egy coloradói konferencián voltam, amikor megtudtam, hogy meghalt a nagymamám. Péntek volt, és csak a

sábbát után repülhettem Fokvárosba. Elmentem a helyi Chábádhoz, néztem, ahogy a rabbi gyerekei önfeledten szaladgálnak – ahogy egykor én is a nagymamám sábbáti vacsoráin –, késő éjszakáig beszélgettem idegenekkel, és tudtam, hogy a nagymamám boldog lenne, mert a családommal vagyok.

Hogyan történhet meg egy olyan emberrel, mint én, aki továbbra is a zsidóság elkötelezett hívének tartja magát, hogy az utcán olyanok szidalmazzák, akik szerint a zsidó lojalitás megköveteli, hogy kiközösítsék? Mindez épp azokon a fokvárosi szombati étkezéseken kezdődött, amikor elkezdtem figyelni azokat az embereket, akik a háttérben – a konyhában vagy a kertben – végezték a fizikai munkát. Ők jogilag alárendelt helyzetben éltek, amiről azt mondták nekem, hogy azért szükséges, mert ha tehetnék, megölnének minket. Valahol az ő fekete terrorhadseregük épp ezt tervezi.

Mire felnőttem, ez a történet összeomlott. Véget ért az apartheid. A hadsereg, amely annyi fehér embert rettegésben tartott, feloszlott, amikor a fekete dél-afrikaiak már szavazólappal, nem pedig fegyverrel fejezhették ki az akaratukat. Mély egyenlőtlenségek maradtak fenn, az országra korántsem köszöntött mesébe illő boldogság. Ám az a történet, amelyet gyerekkoromban folyton hallottam – hogy a másik feletti uralom szükséges a biztonsághoz –, nagyrészt eltűnt. Ma már szégyellnivalónak számít. Szinte senki sem állítja többé ezt Dél-Afrikáról.

Izraelről azonban zsidók nap mint nap ugyanezt a történetet mesélik. Olyanoktól is hallom, akiket ismerek, tisztelek és szeretek. Mintha a világ minden tájáról érkező zsidók egyetlen házban ülnének körül egy sábbáti asztalt. Néhányan ott élnek, mások csak látogatók. Ahogy leszáll az este, az idő lelassul. Szinte hallani, ahogy mindenki egyszerre lélegzik fel. Én is ott akarok ülni annál az asztalnál, a család teljes jogú tagjaként, mert ez a ház olyan helyen áll, amely mindig is

fontos volt a zsidó nép számára. És mert a világ zsidóságának csaknem fele ott él.

Csakhogy más emberek már azelőtt ott éltek, hogy a házat felépítették. Ők hosszú ideje szűkös, nyomorúságos helyiségekbe zsúfolva élnek. Most pedig a helyzetük még súlyosabb lett. Néhányan alultápláltak, sokan fájdalmukban kiáltanak. Az asztalnál ülők közül egyesek azt állítják, hogy ezek a kiáltások színleltek, a sebek pedig hamisak. Mások elismerik, hogy a sérülések valódiak, de ragaszkodnak hozzá, hogy ezek a szerencsétlen emberek maguk idézték elő a szenvedésüket. Kimondhatatlan bűnöket követtek el. Meg akarnak ölni minket. Nincs más választásunk.

Ez a könyv arról a történetről szól, amelyet mi, zsidók mesélünk önmagunknak, hogy elfojtsuk ezeket a kiáltásokat. Arról a történetről, amely lehetővé teszi vezetőink, családtagjaink és barátaink számára, hogy végignézzék a Gázai övezet pusztulását, az egyetemek romba döntését, az embereket, akik szénából kénytelenek kenyeret sütni, a gyerekeket, akik megfagynak a rommá lőtt épületek alatt egy olyan állam tettei miatt, amely a mi nevünkben beszél, és legfeljebb vállat vonjanak, ha nem épp tapsolnak. Arról a történetről, amely még azokat a zsidókat is meggyőzi, hogy nincs más mód a biztonságunk megőrzésére, akiket őszintén megrendít Gáza szenvedése. Ez a mi változatunk abból a történetből, amelyet sok nép, sok helyen, sokféleképpen mesélt már magának: saját biztonsága érdekében másokat alárendelt helyzetben kell tartania, mert az egyenlőség a pusztulását eredményezné.

Remélem, hogy egy nap Gáza elpusztítására fordulópontként tekintünk majd a zsidó történelemben. A második Szentély lerombolásától a spanyolországi kiűzetésen át a holokausztig mindig új történeteket alkottunk, hogy választ találjunk az átélt szörnyűségekre. Most arra a borzalomra válaszul kell új történetet alkotnunk, amelyet egy

zsidó állam követett el, világszerte számos zsidó támogatásával. Ennek a történetnek a központi eleme a következő legyen: nem vagyunk a történelem örök, erkölcsileg feddhetetlen áldozatai. Nem vagyunk arra programozva, hogy mindig csak elszenvedjük a rosszat, de soha ne tudjuk elkövetni. Az a hamis ártatlanság, amely áthatja a mai zsidó életet, önvédelemnek álcázza az uralmat. Mentesíti a zsidókat a kívülről érkező erkölcsi megítélés alól. Végtelen felhatalmazást ad esendő embereknek.

Még mindig hiszek abban a metaforában, amely a zsidókat családként ábrázolja. De ezt a képet eltorzították. A zsidó vezetők az egymás iránti elkötelezettségünket erkölcsi nyugtatóvá alakították. Szolidaritásunkat arra használták, hogy igazolják az éheztetést és az öldöklést. Azt mondták, hogy a Hamász által elrabolt izraeliek iránti törődésünk bizonyítéka az, ha támogatunk egy háborút, amely éppen ezeket a túszokat öli és éhezteti. És úgy mutathatjuk ki tiszteletünket a Hamász által meggyilkolt izraeliek emléke előtt, ha támogatunk egy olyan háborút, amely megsebzett és kétségbeesett palesztin fiatalok tízezreit teremti, akik szeretteik elvesztéséért izraeli életek kioltásával akarnak majd bosszút állni. Új történetre van szükségünk – amely az egyenlőségen, nem pedig az uralmon alapul –, mert a jelenlegi nemcsak a palesztinokat veszélyezteti, minket is.

Ez a könyv azoknak a zsidóknak szól, akik még mindig ott ülnek annál a sábbáti asztalnál, és azoknak is – néha éppen az ő gyermekeiknek –, akik undorral távoztak. Arra vágyom, hogy újra együtt legyünk. De nem így. Ne a ház uraiként.

Meg akartak minket ölni, megmenekültünk, együnk

Minden évben, purimkor a zsidók bolondos jelmezekbe öltöznek, háromszög alakú süteményeket esznek, és meghallgatnak egy ősi történetet Eszter könyvéből egy népirtási kísérletről. A történet egy kicsapongó perzsa királlyal kezdődik, aki lakomát rendez, lerészegedik, majd megparancsolja királynéjának, hogy „mutassa meg szépségét”[10] a vendégeknek. Amikor a királyné ezt megtagadja, megfosztja a trónról. Helyére Esztert választja, egy gyönyörű fiatal lányt, akiről nem tudja, hogy zsidó. Ezután végzetes személyi döntést hoz: Hámánt, egy megszállott zsidógyűlölőt tesz meg jobbkezének. A színpad ezzel készen áll egy hatalmas összecsapásra.

Hámán ráveszi a királyt, hogy írjon alá egy rendeletet a zsidók kiirtásáról. Eszter nagybátyja, Mordecháj értesül erről, és megüzeni Esztternek, hogy meg kell mentenie népét. Bár a tiltakozás az életébe kerülhet, Eszter a királyhoz fordul, és merész lépések sorozatával Hámán ellen fordítja a királyt. Hámánt felakasztják, Mordecháj pedig átveszi a helyét. A jó diadalmaskodik a gonosz felett.

Purim történetét itt sokan be is fejezik. Eszter könyve azonban nem ér véget Hámán halálával. A történet folytatódik, mert a zsidók kiirtására vonatkozó rendelet továbbra is érvényben marad. A király nem vonhatja vissza. Azt viszont megteheti, hogy felhatalmazza Mordechájt és népét, hogy saját kezükbe vegyék a sorsukat. És ők így is tesznek.

„A zsidók karddal sújtottak le ellenségeikre, megölték és elpusztították őket, azt tették ellenségeikkel, amit csak akartak” – hirdeti Eszter könyve.[11] Ádár hónap tizenharmadik napján hetvenötezer embert

öltek meg. A tizennegyedik napot pedig „lakomázás és vidámság napjává" tették.[12] Ellenségeik vére még alig száradt meg, amikor lakomázni és ünnepelni kezdtek. Ezzel végződik purim története. Purim tehát nemcsak arról szól, milyen veszélyt jelentenek ránk a nem zsidók, hanem arról is, hogy mi milyen veszélyt jelenthetünk rájuk.

Történelmünk nagy részében, amikor a zsidóknak alig volt lehetőségük karddal érvényesíteni akaratukat, Eszter könyvének befejezése ártalmatlan, sőt érthető fantázia volt. Ki hibáztatna egy meggyötört népet azért, mert egy fordított világról álmodik? De ez a befejezés másként hat akkor, amikor zsidók élet és halál feletti hatalmat gyakorolnak palesztinok milliói fölött, akiknek még útlevelük sincs. Ma ezeknek a vérrel átitatott bibliai verseknek nyugtalanítaniuk kellene bennünket. Amikor hangosan felolvassuk őket a zsinagógában, ugyanazt a fájdalmas, gyászos dallamot kellene használnunk, amellyel ősi templomaink pusztulására emlékezünk a Siralmak könyvének felolvasásakor.

Ehelyett a legtöbben figyelmen kívül hagyják az Eszter könyvének végén olvasható erőszakot. Vannak, akik önvédelemként igazolják, és vannak olyan szélsőjobboldaliak is, akik egyenesen ünneplik. De ők a kivételek. Általában egyszerűen csak félrenézünk. Arra összpontosítunk, amit velünk akartak tenni.

Van egy vicc, ami szerint minden zsidó ünnepnek ugyanaz a története: „Meg akartak minket ölni, megmenekültünk, együnk." Sok zsidó nemcsak purimot, hanem más kedvelt ünnepeinket is így meséli el. Peszách az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulásunk történetét idézi fel. Hanuka a Makkabeusokat ünnepli, akik felszabadítottak minket Antiokhosz szír-görög uralkodó üldöztetése alól.

Azok az ünnepek, amelyek nem illeszkednek ebbe a történetbe, kevésbé ragadják meg kollektív képzeletünket. Miért kevésbé ismert sávuot – a Tóra átadásának ünnepe –, mint purim vagy hanuka, holott

vallási jelentőségük kisebb?[13] Ennek több oka is van. Az amerikai zsidók azért kedvelik a hanukát, mert ez a mi válaszunk a karácsonyra. Az izraeli zsidók azért kedvelik, mert a visszanyert szuverenitás protocionista történetévé alakították. Purimot pedig mindenki szereti, mert jelmezbe lehet öltözni. De van még egy magyarázat: sávuot már nem illeszkedik abba a történetbe, amelyet önmagunkról mesélünk.

A modern korban a zsidók egyre szekulárisabbá váltak. A vallásgyakorló kisebbséget leszámítva már nem úgy tekintünk magunkra, mint Isten kiválasztott népére, amelynek a Sínai-hegyen kőbe vésett törvényeket kell követnie. Ehelyett egy olyan népnek tartjuk magunkat, amelyet a történelem arra ítélt, hogy állandóan a megsemmisüléssel nézzen szembe, de csodával határos módon túlélje azt.

A szekularizációval együtt járt az erkölcsi felelősség elhárítása is. Amikor a zsidó szenvedés okait vizsgáljuk, a rabbinikus hagyomány megköveteli, hogy nézzünk magunkba, és vessünk számot a bűneinkkel. A Talmud a zsidókat teszi felelőssé Hámán felemelkedéséért, mert részt vettek a király részeg kicsapongásában.[14] Az Énekek énekéhez kapcsolódó egyik midrás azt sugallja, hogy az Egyiptomban rabszolgasorba vetett izraeliták nem voltak méltók a szabadságra, mert bálványokat imádtak.[15] A Talmud csaknem egy egész traktátust szentel annak a kérdésnek, hogyan kell a zsidóknak reagálniuk az aszályra. A válasz: böjtöljünk és bánjuk meg a vétkeinket.[16]

Ezt a teológiát nehéz megemészteni. Amikor olyan modern kori katasztrófákra alkalmazzák, mint a holokauszt, a zsidók többsége joggal tart vérlázítónak minden olyan felvetést, amely szerint magunkat kellene hibáztatnunk. De mivel már nem hiszünk az isteni jutalom és büntetés elvében, már nem vívódunk azon, amit szent szövegeink a zsidó erkölcsi felelősségről mondanak. Túl gyakran alakítjuk ezeket a zsidó ártatlanságról szóló történetekké.

Szem elől tévesztettük ünnepeink erkölcsi összetettségét. Hanuka történetét általában ott fejezzük be, amikor a Makkabeusok legyőzik a görögöket, és újra felszentelik a Templomot. De a Makkabeusok nem tűntek el. Belőlük alakult ki a Hasmóneus-dinasztia, amelyet a Talmud rabbijai megvetettek, mert korlátlan hatalomra tett szert, és aláásta a törvény uralmát.[17] Ezt a részt kihagyjuk.

Peszáchkor sok amerikai zsidó az ünnep univerzális témáit, a zsarnokságot és a szabadságot hangsúlyozza. Elismerjük, hogy más népek is szenvedtek rabságban. A bibliai szövegben azonban rejtőzik egy ennél is felforgatóbb üzenet: nemcsak az, hogy a nem zsidók is lehetnek elnyomottak, hanem az is, hogy mi, zsidók is lehetünk elnyomók. A kortárs bibliatudósok egy figyelemre méltó szerepcserére hívják fel a figyelmet. A Teremtés könyve az egyiptomi rabszolgaság leírására használt nyelvezethez feltűnően hasonló módon beszéli el, hogyan tett rabszolgává Ábrahám és Sára egy Hágár nevű nőt, aki az egyik rabbinikus hagyomány szerint a fáraó lánya volt.[18] Erről ritkán hallani a peszáchi szédereken, de a Biblia szerint őseink nemcsak rabszolgák, hanem rabszolgatartók is voltak.

„Meg akartak minket ölni, megmenekültünk, együnk" – ez nem az ünnepeink története. Hanem egy döntés arról, hogy mit lássunk, és mit ne lássunk meg a judaizmusban és önmagunkban. Erényes áldozatoknak mutat bennünket, akik szörnyűséges megpróbáltatásokat élnek túl. Majd leereszti a függönyt a következő előadás kezdetéig.

Megértem ennek a narratívának az erejét sebekkel teli népünk számára. Anyai nagymamám családja Spanyolország északkeleti részéről származott, ahonnan a zsidókat a 15. században kiűzték. Édesanyja Rodoszon született, amelyet még azelőtt szerencsésen elhagyott, hogy a nácik az ott élő zsidókat Auschwitzba deportálták. Nagymamám Egyiptomban született, de gyermekként elhagyta az országot az erő-

södő antiszemitizmus miatt. Amikor kifejeztem Amerikába vetett bizalmamat, ezekre a tapasztalatokra emlékeztetett. Határozottan óva intett attól, hogy természetesnek vegyem a zsidók biztonságát.

Sok zsidó család ezeket a személyes történeteket vetíti rá az ünnepeinkre. Amikor a mizráchi zsidók azokról az izraelitákról olvasnak, akik úgy menekültek el Egyiptomból, hogy még a tészta megkelését sem várták meg, nagyszüleik sietős távozása jut eszükbe Marokkóból, Jemenből vagy Irakból az 1940-es évek végén és az 50-es évek elején. Sok askenázi zsidó úgy nőtt fel, hogy újkori fáraók, Antiokhoszok és Hámánok emléke vette körül, akik a 19. és 20. században a Feketetenger és a Balti-tenger közötti vidéken vízként ontották a zsidók vérét. Vannak, akiknek idősebb rokonai a Haggada híres refrénjét énekelték, miután kiszabadultak Bergen-Belsenből vagy Majdanekből: „Egykor a fáraó rabszolgái voltunk Egyiptomban, most pedig szabadok vagyunk."[19] Ez nem ókori történelem. Néhány ma élő idős zsidó életében történt, hogy az európai zsidóságot csaknem teljesen kiirtották. Ma is kevesebb zsidó él a világon, mint 1939-ben.[20]

Nem meglepő tehát, hogy gyakran az áldozat szerepét érezzük természetesnek. De ez egyben jelmez is, amelyet a közösségünk ad ránk, majd mindig az adott pillanat igényeire szab át. Felidéz valami ismerőset, miközben elfed valami nyugtalanítót, amit a hagyományunk jól ismer: hogy a zsidók is lehetnek fáraók.

Ez a szelektív látásmód áthatja a kortárs zsidó életet. Gondoljunk csak arra, ahogyan a zsidó közélet meghatározó szervezetei a Bibliára hivatkozva igyekeznek igazolni a zsidó nép Izrael földjéhez fűződő kapcsolatát. 2024 februárjában az Amerikai Zsidó Bizottság (AJC) arra vállalkozott, hogy megcáfolja azt az állítást, miszerint Izrael telepes-gyarmatosító állam.[21] A földhöz fűződő kapcsolat bizonyítására a Teremtés könyvét idézi, amelyben – az AJC megfogalmazása szerint – „Isten Izrael földjét ígéri Ábrahámnak, az első zsidónak". Ezután a

Kivonulás könyvére tér át, amelyben „Mózes kivezeti az izraelitákat az egyiptomi rabszolgaságból és elnyomásból azzal az ígérettel, hogy visszaviszi őket őseik földjére, Izraelbe". Majd előreugrik a „Bírák és Királyok könyveihez", amelyek „az Izrael földjén uralkodó zsidók történeteit beszélik el".

A héber Bibliát ismerők észrevehetnek egy szembetűnő hiányt, Józsué könyvét, amely elmeséli, hogyan váltak a zsidók uralkodóvá Izrael földjén. A szöveg szerint az izraeliták Józsué bin Nun vezetésével hódították el Kánaánt az ott élő hét néptől. Az AJC kronológiája ezt a részt kihagyja.

Joggal merülhet fel a kérdés: kit érdekel? A Biblia vallási, nem pedig történelmi dokumentum. Senki sem tudja, hogy Józsué bin Nun valóban meghódította-e ezt a területet, vagy egyáltalán létezett-e. És függetlenül attól, hogy így történt-e vagy sem, ez nem változtat azon a tényen, hogy a zsidókat ősi és mély spirituális kötelék fűzi ehhez a földdarabhoz.

Akkor mégis miért hagyja figyelmen kívül az AJC a Józsué hódításáról szóló bibliai beszámolót? Azért, mert ellentmond a mai áldozati narratívánknak. A szervezet csak azokról a hódításokról vesz tudomást, amelyekben a zsidók voltak az áldozatok. „A zsidó nép Izrael földjének őslakos népe, amely 3000 évvel ezelőtt ott valósította meg először önrendelkezését"[22] – jelenti ki az AJC, anélkül, hogy elmagyarázná, hogyan jött létre ez az „önrendelkezés". Ezt követően „a rómaiak i. sz. 70-ben elűzték a zsidók többségét".

Az AJC-hez hasonló szervezetek számára, amelyek azt kívánják bizonyítani, hogy a cionizmus nem gyarmatosító mozgalom, Józsué könyve kellemetlen, mivel a mai olvasó számára maga is meglehetősen gyarmatosító hangvételű. De épp ezért kedvelték annyira a korai cionisták. Vlagyimir Zsabotyinszkij, Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnök Likud-pártjának ideológiai előfutára 1923-as, „A vasfal"

című esszéjében kijelentette, hogy Kánaán elfoglalásakor „saját őseink Józsué bin Nun vezetésével úgy viselkedtek, mint a rablók".[23] Ezt nem bírálatnak szánta. 1948-ban az újonnan megalakult Izraeli Védelmi Erők Izrael függetlenségi háborújának egyik kulcsfontosságú csatáját „Ben-Nun hadműveletnek" nevezték el.[24] David Ben-Guriont, Izrael első miniszterelnökét megszállottan foglalkoztatta a bibliai hódító. 1958-ban kéthetente összeülő tanulókört szervezett Józsué könyvéről, amelyre az ifjú állam kiemelkedő személyiségeit hívta meg.[25]

A korai cionisták azért karolták fel Józsué hódításának történetét, mert a gyarmatosítás korában éltek, amikor az őshonosság még nem számított mindent eldöntő érvnek. Ha valaki meg akart szerezni egy földet, és úgy vélte, fejlettebb civilizációból származik, ezért jobban meg tudja művelni azt, mint az őslakosok, az már elegendő indoknak számított. 1902-ben Theodor Herzl, a politikai cionizmus megalapítója levelet írt Cecil Rhodesnak, a dél-afrikai imperializmus egyik legfőbb alakjának, és arra kérte, hogy támogassa a cionizmust, „mert ez gyarmatosító jellegű".[26] „A vasfal" című esszéjében Zsabotyinszkij a brit mandátum alatt álló Palesztina területén élő arab lakosságot „őslakosoknak" nevezte, akiket a sziú indiánokhoz hasonlított. Cionista társait pedig „gyarmatosítóknak" nevezte, akik a zarándokatyákhoz és Józsué bin Nunhoz hasonlítottak.[27]

Mára ez a fajta beszédmód kiment a divatból. Bár egyes jobboldali cionisták továbbra is ünneplik az ókori izraeliták vallásilag előírt hódítását, napjaink uralkodó zsidó narratívája, amelyet a fősodorbeli amerikai zsidó szervezetek és az izraeli kormány képvisel – különösen, amikor angolul szólalnak meg –, az erényes gyarmatosítás képét az erényes áldozatiság képére cseréli. A cionistákat többé már nem a Plymouth Rocknál partra szálló zarándokokhoz hasonlítják. Egy 2019-es interjúban Michael Oren, Izrael korábbi washingtoni nagykövete az izraeli zsidókat a sziú indiánokhoz hasonlította.[28]

A mai zsidók hajlamosak figyelmen kívül hagyni, hogyan szerezték meg a földet, és inkább arra összpontosítanak, hogyan veszítettük el. Az AJC a Római Birodalmat teszi felelőssé, amely állítása szerint i. sz. 70-ben elűzte a zsidók többségét.[29] Netanjahu 1993-ban megjelent *A Place Among the Nations* című könyvében egy még inkább kapóra jövő felelőst talál: az arabokat. Elismeri, hogy Róma hozzájárult a „zsidó hatalom és jelenlét hanyatlásához Palesztinában". A végső csapás azonban hatszáz évvel később következett be, amikor az Arabfélszigetről „folyamatosan áramlottak a gyarmatosítók", akiknek „végül sikerült megvalósítaniuk azt, amit még Róma hatalma sem tudott elérni: a zsidó gazdák elűzését földjükről". Netanjahu elbeszélésében az arabok válnak a zarándokatyákká. Az ókori zsidók pedig a sziúk, akik „csaknem húsz évszázadon át ellenálltak a hódításnak, a megszállásnak és a száműzetésnek", míg végül legyőzték őket.[30]

AZT GONDOLHATNÁNK, hogy ha Izraelről van szó, félretesszük ezt az áldozatiságra épülő narratívát. Hiszen a cionizmus egyik alapvető ígérete éppen az, hogy a zsidók soha többé ne legyenek hatalom nélküli, kiszolgáltatott helyzetben. Izraeli közéleti szereplők gyakran érvelnek úgy, hogy az áldozatszerep elutasítása az izraeli identitás egyik központi eleme.[31]

Ám miközben sem az izraeli, sem a diaszpórában élő zsidók nem ábrázolják Izraelt tehetetlenként, gyakran mégis üldözöttként mutatjuk be. „A nemzetek zsidója"[32] – hogy a zsidó intézményrendszerben elterjedt kifejezéssel éljünk –, amelyet úgy rágalmaznak, fenyegetnek és fosztanak meg legitimitásától, mint egyetlen más országot sem a világon. „Izrael Államát, amelyről alapítói azt remélték, hogy alapvetően különbözni fog a diaszpórától, ma már annak folytatásaként látják: éppoly fenyegetettnek és éppoly alaptalanul rágalmazottnak" – jegyezte meg Derek Penslar történész.[33]

Ez a szemlélet – amely szerint Izrael mindig az agresszió célpontja, és soha nem annak elkövetője – keretezi azt, ahogyan a zsidó intézményrendszer Izrael történelmét bemutatja. Vegyük például azt, amikor a Palesztinában élő arabok több mint fele elhagyni kényszerült otthonát Izrael függetlenségi háborúja során.[34] „A palesztin menekültkérdés az 1948-as arab–izraeli háborúban gyökerezik, amikor öt arab hadsereg mindössze néhány órával Izrael Államának megalakulása után megtámadta az országot”[35] – magyarázza a Rágalmazásellenes Liga (ADL), Amerika legismertebb, antiszemitizmus ellen küzdő szervezete. Az erkölcsi felelősség ebben az értelmezésben egyértelmű: a palesztinok azért hagyták el otthonaikat, mert az arab államok háborút indítottak. A palesztinok szenvedtek, de csak azért, mert Izraelt megtámadták.

Ezzel az időrenddel azonban az a probléma, hogy a palesztinok egyharmada-fele már 1948. május 14. előtt elhagyta otthonát, vagyis még azelőtt, hogy Izrael kikiáltotta volna függetlenségét, és az arab államok hadba léptek volna.[36] Mire az arab hadseregek támadást indítottak, a cionista erők már nagyrészt kiürítették Jaffát és Haifát, Palesztina két legnagyobb városát.[37] A háború palesztinok elleni leghírhedtebb mészárlása is áprilisban történt: Deir Jászin faluban cionista milíciák több mint száz férfit, nőt és gyereket öltek meg.[38] Amikor zsidó vezetők azt állítják, hogy az arab inváziók késztették távozásra a palesztinokat, felcserélik az okot és az okozatot. „Nem az arab hadseregek bevonulása okozta az elvándorlást. Az elvándorlás okozta az arab hadseregek bevonulását”[39] – állapította meg Walid Khalidi történész, miután nagyszámú arab kormányzati dokumentumot és korabeli sajtóbeszámolót vizsgált meg.

Ezek a történelmi megállapítások kényelmetlenek egy olyan zsidó intézményrendszer számára, amely Izraelt „a nemzetek zsidójaként”

igyekszik ábrázolni. Olyan országként, amelyet újra és újra olyan bűnökért hibáztatnak, amelyeket nem követett el. Izraeli és amerikai zsidó tisztségviselők egy másik érvet is felhoznak amellett, hogy nem Izrael a felelős azért, hogy mintegy háromnegyed millió palesztin elhagyta az otthonát: szerintük az arab rezsimek szólították fel a palesztinokat a távozásra. Netanjahu az *A Place Among the Nations* című könyvében azt állítja, hogy sok esetben „a zsidók arra kérték palesztin arab szomszédaikat, hogy maradjanak. Ez éles ellentétben állt azokkal az utasításokkal, amelyeket a palesztin arabok az arab kormányoktól kaptak, akik arra buzdították őket, hogy távozzanak, és így tegyék szabaddá az utat a bevonuló hadseregek előtt."[40]

Ez az állítás is nagyrészt fikció. Izrael saját hírszerző szolgálatának egy 1948-as jelentése arra a következtetésre jutott, hogy a palesztinok távozásának mintegy 70 százalékáért cionista támadások voltak felelősek, míg az arab erők evakuálási parancsai körülbelül 5 százalékáért.[41] Ennek ellenére a zsidó szervezetek tisztségviselői még ma is gyakran ragaszkodnak ahhoz, hogy nem a cionisták, hanem az arabok kényszerítették távozásra a palesztinokat. És nem néznek szembe egy utolsó, kellemetlen ténnyel: még ha a palesztinok valóban azért távoztak is, mert az arab hadseregek támadást indítottak, vagy mert az arab kormányok erre buzdították őket, Izrael akkor sem engedte, hogy visszatérjenek.

A fájó igazság az, hogy a cionista erőknek nagyszámú palesztint kellett elűzniük ahhoz, hogy létrehozhassanak egy zsidó többségű államot. A háború előtti palesztin népesség egyszerűen túl nagy volt. Amikor 1947 novemberében az ENSZ megszavazta Palesztina zsidó és arab államra való felosztását, a zsidók a lakosságnak mindössze egyharmadát tették ki. Így még a zsidóknak szánt államban is – amely a brit mandátumterület 55 százalékát foglalta magában – a lakosság csaknem fele palesztin lett volna.[42]

Mivel a zsidók nagyrészt városi területeken éltek, a zsidó állam mezőgazdasági művelésre alkalmas területeinek 80 százaléka palesztin tulajdonban volt.[43] A cionista vezetők tudták, hogy egy olyan ország, amelyben a palesztinok a lakosság csaknem felét alkotják, és a terület nagy része az ő birtokukban van, nem lenne valódi zsidó állam, mert nem a zsidók lennének hatalmon. Egy hónappal az ENSZ-szavazás után Ben-Gurion ezt mondta politikai pártja tagjainak: „Csak egy legalább 80 százalékban zsidó lakosságú állam lehet életképes és stabil."[44] Így miközben Ben-Gurion és a cionista vezetés – a palesztin és arab vezetőkkel ellentétben – elfogadta az ENSZ felosztási tervét, egyúttal megkezdte a palesztinok elűzését is, mert csak így lehetett létrehozni egy jelentős zsidó többséggel rendelkező államot, amely a földterület nagy részét birtokolja.

E tekintetben Benny Morris izraeli történész, aki a palesztin exodus kutatásával vált ismertté, szokatlanul nyíltan fogalmazott. „Ben-Gurion a lakosság áttelepítésének híve volt"[45] – mondta Morris Ari Savit izraeli újságírónak egy 2004-es interjúban. „Megértette, hogy nem létezhet zsidó állam, ha egy nagy létszámú és ellenséges arab kisebbség él benne." Savitot talán meglepte Morris szókimondása, mert megjegyezte: „Nem tűnik úgy, hogy elítélnéd ezért." Morris valóban nem ítélte el: „Ben-Gurionnak igaza volt. Ha nem tette volna azt, amit tett, nem jött volna létre az állam. Ezt világosan kell látni. Ezt nem lehet megkerülni."

Ám sokan mégis ezt teszik. A zsidó állam ismert, angol nyelven megszólaló védelmezői között Morris kivételnek számít, a korai cionistákat idézi, akik nyíltan védelmükbe vették a cionista hódítást. Ezért nem találkozhatunk vele az ADL vagy az AIPAC előadói között. Az ő narratívájuk ugyanis az elhallgatásra és a kérdés megkerülésére épül, mert tudják, hogy a gyarmatosítás utáni korszakban nem lehet

nyíltan elismerni annak igazságát, hogy miért váltak a palesztinok menekültekké anélkül, hogy fel ne merülne a kérdés, ők és leszármazottaik miért nem térhetnek vissza. George Orwell híres megállapítása szerint Sztálin tisztogatásainak vagy India brit gyarmatosításának nyílt védelme olyan „érveket követel meg, amelyek túl kegyetlenek ahhoz, hogy a legtöbb ember szembenézzen velük", ezért nyilvános igazolásuknak „nagyrészt eufemizmusokból, körben forgó érvelésből és puszta ködös homályosságból kell állnia".[46] Ez tökéletesen leírja a zsidó intézményrendszer 1948-ról szóló diskurzusát. Izraelt csak úgy lehet a palesztinok tömeges elűzésének áldozataként ábrázolni, ha elhallgatják vagy megkerülik azt, amit a palesztinok valójában átéltek. Éppen ez az eufemizmus lényege.

Nézzük meg, hogyan fest a palesztinok elűzése, ha eufemizmusok nélkül beszélünk róla. Miközben a cionista erők támadása elől menekülő emberek tömege Haifából kifelé hömpölygött, egy Nazmijja al-Kiláni nevű nő törött lábbal igyekezett a város kikötője felé. Egyik gyermekét a karjában vitte, a másikat a kötényéhez kötötte, nehogy elnyelje a tömeg. A kikötőben felszállt egy Akkóba tartó hajóra. Később Akkó lakosságát is elűzték, miután a cionista erők elvágták a város áram- és vízellátását. A káoszban Nazmijja elszakadt férjétől, apjától, fivérétől és nővéreitől, akiket mind Szíriába deportáltak. Ötven évig nem látta viszont őket.[47]

Azon az őszön izraeli katonák vonultak be a galileai Eilabún palesztin faluba, amelynek lakói nagyrészt katolikusok és görög ortodoxok voltak. Hisám Zreik filmrendező beszámolója szerint – aki szóbeli visszaemlékezések, izraeli dokumentumok és egy ENSZ-megfigyelő jelentése alapján rekonstruálta az eseményeket – a katonákat fehér zászlót tartó papok fogadták. Válaszul a Goláni-dandár katonái összeterelték a falu lakóit a főtérre. Eilabún lakosságának nagy részét arra

kényszerítették, hogy elhagyja a falut, és észak felé induljon. Így emberi pajzsként szolgáltak a mögöttük haladó izraeli erőknek arra az esetre, ha az utat elaknásították volna. Miután a falusiakat egész nap gyaloglásra kényszerítették, alig adva nekik ételt és vizet, a katonák elvették értékeiket, majd teherautókra rakták és a libanoni határ túloldalán tették ki őket. Egy szemtanú beszámolója szerint azt a nagyjából tucatnyi férfit, akiket visszatartottak a falu főterén, hármas csoportokban kivégezték.[48]

Eilabún lakói viszonylag szerencsések voltak. Néhányuknak megengedték, hogy visszatérjenek. Izrael függetlenségi háborúja során a cionista erők mintegy négyszáz palesztin falut néptelenítettek el. Sokukat kifosztották. A legtöbbjüket teljesen lerombolták.[49]

Ha meghallgatjuk Benjamin Netanjahu vagy az amerikai zsidó intézményrendszer vezetőinek Izrael megalapításáról szóló beszédeit, egyetlen olyan történetet sem fogunk hallani, mint Nazmijja al-Kilánié. Egyetlen olyan palesztin nevét sem fogjuk megismerni, akit a cionista erők elűztek, és arra sem kérnek, hogy képzeljük magunkat akár csak egyikük helyébe, és próbáljuk megérteni, mit élhetett át. Ez nem véletlen. Csak úgy lehet a hétköznapi palesztinokat saját elűzésük okozóiként beállítani, ha nevüket és személyes tapasztalataikat kitörlik a történetből. Ugyanúgy kitérünk 1948 kegyetlen valósága elől, ahogyan Eszter könyvének befejezésével sem nézünk szembe. Így lehet Izrael megalapításának történetét hozzáigazítani az előre meghatározott narratívához.

EZ NEM CSUPÁN az a történet, amelyet Izrael múltjáról mesélünk magunknak. Ugyanez határozza meg azt is, ahogyan Izrael jelenéről gondolkodunk. A narratíva nagyjából így szól: végre elértük azt, amit minden más nép magától értetődőnek tekint – saját államunk van. Csakhogy a zsidók esetében – és egyedül a zsidók esetében – ezt a

jogot megkérdőjelezik. Így még saját állammal is áldozatok maradunk.

Közösségi vezetőink ezt a jogot önrendelkezésnek nevezik. „Ha megtagadjuk a zsidó néptől ugyanazt az önrendelkezési jogot, amelyet más népeknek megadnánk, az a legrégebbi gyűlölet, az antiszemitizmus egyik modern megnyilvánulása”[50] – jelentette ki 2020-ban Jonathan Greenblatt, az ADL vezérigazgatója. Az önrendelkezés azonban azt jelenti, hogy valaki önmaga felett rendelkezik, nem pedig mások felett. Ahogyan egy ember sem hivatkozhat az egyéni önrendelkezéshez való jogára azért, hogy egy másik ember felett uralmat gyakoroljon, úgy egy népcsoport sem hivatkozhat kollektív önrendelkezési jogára azért, hogy egy másik népcsoport felett uralmat gyakoroljon. Ahogyan Avishai Margalit és Joseph Raz izraeli filozófusok fogalmaztak: „Azok, akik számára előnyös lehet az önrendelkezés, nem ragaszkodhatnak hozzá mindenáron. Érdekeiket mások érdekeivel együtt kell mérlegelni.”[51]

Ezért nem győzte meg a világot P. W. Botha dél-afrikai védelmi miniszter érvelése sem, amikor 1977-ben azt állította, hogy „a fehér nemzet önrendelkezési jogát” védelmezi.[52] Hiszen valójában nem az önrendelkezést védte, hanem a felsőbbrendűségen alapuló uralmat. Amikor zsidó vezetők azt mondják, hogy az önrendelkezés egyetemes jog, ugyanezzel a fogalmi bűvészmutatvánnyal élnek. Az önrendelkezés akkor lehet egyetemes jog, ha közösségi autonómiát értünk alatta. Aligha kifogásolná bárki, ha egy túlnyomórészt afrikánerek lakta település iskolájában afrikaans nyelven tanítanák a gyerekeket, feltéve, hogy a fehér és fekete dél-afrikaiakra ugyanazok a törvények vonatkoznak. Arra azonban nincs egyetemes jog, hogy valakinek olyan állama legyen, amelyben a saját népcsoportja uralkodik mindenki más felett.

Izraelben azonban pontosan ezt teszik a zsidók. Izrael ellenőrzése alatt áll a Jordán folyó és a Földközi-tenger közötti teljes terület. Ebbe Ciszjordánia is beletartozik, ahol – bár Izrael 1993 óta bizonyos feladatokat a Palesztin Hatóságra ruházott át – az izraeli katonák (és kizárólag ők) bármikor beléphetnek a terület bármely pontjára, és bárkit letartóztathatnak, beleértve magának a Palesztin Hatóságnak a tisztviselőit is.[53] Izrael a Gázai övezetet is ellenőrzése alatt tartja, annak ellenére, hogy 2005-ben kivonta onnan katonáit és telepeseit (majd október 7. után ismét bevonult).[54] Izrael ellenőrzi az övezet teljes légi és tengeri hozzáférését, valamint a három szárazföldi átkelő közül kettőt is. (Még az Egyiptommal határos harmadik átkelőnél, Rafahnál is jelentős beleszólása van abba, hogy kik és milyen áruk haladhatnak át.[55]) Ahogyan a Gisa izraeli jogvédő szervezet rámutatott, Izrael még azt is szabályozza, hogy a gázai palesztinok milyen zöldségféléket exportálhatnak legálisan.[56] A háború előtt Izrael úgy próbálta ellenőrzése alatt tartani Gázát, ahogyan a börtönőrök ellenőriznének egy börtönt, ha kivonulnának annak belsejéből, és a kerülete mentén helyezkednének el, fegyverrel döntve el, mi kerülhet be és mi juthat ki.

Az Izrael által ellenőrzött területeken több mint hétmillió palesztin él.[57] Nagyjából 70 százalékuk – Ciszjordánia és Gáza lakói – még csak nem is állampolgárai annak az államnak, amely uralja az életüket.[58] A fennmaradó 30 százalék – akiket sokszor izraeli araboknak neveznek – rendelkezik ugyan állampolgársággal, ám az csupán másodrendű állampolgári státuszt jelent. Szavazhatnak és képviselőként bekerülhetnek a parlamentbe, de elkülönített iskolákba járnak, és nem köthetnek házasságot zsidókkal, mivel az országban nincs polgári házasság.[59] Izrael a földterületek elosztásában is súlyosan hátrányos helyzetbe hozza palesztin állampolgárait. Izrael szűkebb értelemben vett területének több mint 90 százalékát az Izraeli Földhatóság kezeli. Irányító testületének csaknem felét a Zsidó Nemzeti Alap delegáltjai alkotják, mely

szervezet nyíltan kijelentette: „Nem az izraeli társadalomhoz hű. A zsidó néphez hű."[60] Ez olyan lenne, mintha az Egyesült Államok földterületeinek nagy részét egy jórészt keresztények által irányított intézmény felügyelné, amely kizárólag keresztények használatára kívánná fejleszteni azokat. Ez részben megmagyarázza, miért annyira túlzsúfoltak azok a városok és települések, amelyekben a palesztin állampolgárok többsége él. Az Izraeli Demokrácia Intézet 2013-as jelentése szerint egy átlagos palesztin többségű településen az egy főre jutó terület mindössze körülbelül egyhatoda annak, ami egy hasonló, zsidó többségű településen tapasztalható.[61]

Ha egy amerikai zsinagógában részt veszünk egy Izraelről szóló rendezvényen, vagy meghallgatunk egy izraeli tisztviselővel készült interjút, aligha fogunk hallani az izraeli földtörvényekről, a Ciszjordániában élő zsidó állampolgárokra, illetve palesztin nem állampolgárokra vonatkozó különböző jogrendszerekről, vagy azokról a szabályokról, amelyek meghatározzák, hogy a palesztinok mikor hagyhatják el a Gázai övezetet. Ez nem véletlen. A palesztinok izraeli fennhatóság alatti életének bármiféle érdemi vizsgálata ugyanis leleplezné annak az állításnak az álságosságát, hogy Izrael pusztán „önrendelkezést" biztosít a zsidóknak. Amikor egy zsidó állam palesztin lakosainak többségétől megtagadja az állampolgárságot, valamennyiüktől pedig a törvény előtti egyenlőséget, akkor nem egyszerűen azt a jogot biztosítja a zsidóknak, hogy saját életükről maguk dönthessenek, hanem egy másik nép feletti uralmat biztosít számukra. A nemzetközi jogban pedig külön kifejezés létezik az etnikai, vallási vagy faji hovatartozáson alapuló jogi uralomra, egy olyan kifejezés, amely a Human Rights Watch, az Amnesty International, sőt Izrael vezető emberi jogi szervezete, a Becelem szerint is alkalmazható Izraelre. Ez a kifejezés nem az „önrendelkezés", hanem az „apartheid".[62]

Az apartheid erőszakos. Mivel a Gázában élő palesztinok egy olyan állam ellenőrzése alatt élnek, amely nem tartozik nekik politikai felelősséggel – amelynek állampolgárságát nem szerezhetik meg, vezetőit pedig nem választhatják meg –, többségük élete nagy részét blokád alatt töltötte. Nem hagyhatták el azt a New York területének felénél is kisebb térséget, amelyet a Human Rights Watch „szabadtéri börtönnek" nevez.[63] Mivel a Ciszjordániában élő palesztinok szintén egy olyan állam ellenőrzése alatt állnak, amely nem tartozik nekik politikai felelősséggel, az izraeli hatóságok rendszeresen börtönöznek be palesztin gyerekeket. A Defense for Children International – Palestine (DCIP) becslése szerint 2000 és 2023 között Izrael több mint 13 000 palesztin gyereket vett őrizetbe. A DCIP által megkérdezett 766 ciszjordániai gyerek 97 százalékát családtag jelenléte nélkül hallgatták ki, 75 százalékuk fizikai erőszakot szenvedett el, 23 százalékukat pedig legalább két napon át magánzárkában tartották.[64]

Izrael palesztin állampolgárai sem mentesülnek a törvény előtti egyenlőtlen helyzettel járó erőszaktól. A több évtizedes földkisajátítás és a diszkriminatív területrendezési politika következtében túlzsúfolt enklávékba szorultak, így gyakran alig marad más választásuk, mint engedély nélkül építkezni.[65] Ez pedig azt jelenti, hogy otthonaikat sok esetben lerombolják. 2018-ban – az utolsó évben, amelyre vonatkozóan rendelkezésre állnak adatok – a szűkebb értelemben vett Izrael területén kiadott bontási határozatok több mint 88 százaléka palesztin izraeli állampolgárokat érintett.[66] Ez az adat ráadásul nem is foglalja magában a Negev-sivatagban élő számos beduint, akiket az állam saját földjükön illegális „földfoglalóknak" tekint. 2018-ban Izrael több mint tizenhétszer annyi beduin épületet rombolt le, mint amennyit az ország többi részén összesen – Ciszjordániát és Kelet-Jeruzsálemet leszámítva.[67] 2010 óta Al-Arakib beduin falut több mint kétszázszor rombolták le.[68]

A fősodorbeli zsidó közbeszéd ritkán ismeri el a törvénybe foglalt egyenlőtlenségben rejlő erőszakot. Éppen ellenkezőleg: magát a törvény előtti egyenlőség lehetőségét állítja be erőszakosnak, sőt akár népirtással fenyegetőnek. 2018-ban az izraeli Kneszet három palesztin képviselője egy olyan – alkotmányos szintű jogi erővel bíró – „alaptörvény" elfogadását javasolta, amely rögzítette volna „minden állampolgár egyenlő állampolgárságának elvét", és megtiltotta volna „a nemzetiségen, fajon, valláson, nemen, nyelven, bőrszínen, politikai nézeten, etnikai származáson vagy társadalmi helyzeten alapuló megkülönböztetést".[69] A Kneszet elnöke – aki Netanjahu pártjához tartozott – még azt sem engedte, hogy a javaslatot megvitassák, mert az „megrengetné az állam alapjait".[70] Az amerikai egyetemeken jelentős befolyással rendelkező anticionista szervezetek – akárcsak ezek a palesztin parlamenti képviselők – kifejezetten az egyenlőség megteremtését követelik.[71] Netanjahu mégis azt állítja, hogy Izrael „megsemmisítésére" törekednek.[72] A szóválasztás – „megsemmisítés" – nem véletlen. Célja, hogy a palesztinok egyenjogúságát összekapcsolja a zsidók halálával.

Ugyanez rejlik a „létezéshez való jog" kifejezés mögött is. Azt sugallja, hogy ha megszűnik a zsidó uralmon alapuló rendszer, akkor Izrael zsidó lakossága sem maradhat fenn. A zsidó szervezetek tisztségviselői a „létezéshez való jog" fogalmával – az „önrendelkezéshez" hasonlóan – azt sugallják, hogy a világ megtagadja Izraeltől azt a legitimitást, amelyet minden más országnak megad. „Izrael az ENSZ egyetlen tagállama, amelynek még a létezéshez való jogát is folyamatosan megkérdőjelezik" – jelentette ki 2020-ban David Harris, az AJC akkori vezérigazgatója.[73] 2022-ben a Zsidó Világkongresszus azt állította, hogy Izraelen kívül „egyetlen más ország létjogosultságát sem kérdőjelezik meg".[74] A „létezéshez való jog" kifejezés azonban összemos két nagyon különböző dolgot: magát az államot és annak politikai

rendszerét. Max Weber híres meghatározása szerint az állam az a szervezet, amely egy adott területen „a legitim fizikai erőszak monopóliumával" rendelkezik.[75] Néhány anarchistát leszámítva senki sem kérdőjelezi meg, hogy a Jordán folyó és a Földközi-tenger között léteznie kell egy – vagy akár két – államnak. Amit megkérdőjeleznek, az egy olyan politikai rendszer, amelyet a világ vezető emberi jogi szervezetei apartheidnek minősítenek. Ezzel Izraelt nem kezelik másként. Az amerikaiak rendszeresen kétségbe vonják más országok politikai rendszereinek legitimitását. Miközben egyetemi aktivisták Izrael zsidó uralmon alapuló rendszerét kérdőjelezik meg, az amerikai Kongresszus tagjai kétségbe vonják, hogy kommunista pártoknak kellene kormányozniuk Kínát, Kubát és Észak-Koreát, katonai juntának Mianmart, zsarnoki vallási vezetőknek Iránt, egyszemélyes diktatúrának Oroszországot, vagy egy gyilkos hercegnek Szaúd-Arábiát. Gyakran szankciókkal sújtják azokat a politikai rendszereket, amelyeket elfogadhatatlannak tartanak, vagyis éppen azt az eszközt alkalmazzák, amelyet az egyetemi tiltakozók Izraellel szemben is javasolnak.

Az egyik oka annak, hogy az emberek összekeverik Izraelt mint államot a zsidó uralommal mint politikai rendszerrel, magában az ország nevében rejlik, amely önmagában is a zsidó uralom képzetét hordozza. „Izrael" nem csupán egy ország neve. A zsidó nép elnevezése is, így azt sugallja, hogy az ország politikai rendszere a zsidók számára épült, nem pedig mindenki számára, aki ezen a földön él. A legtöbb izraeli zsidó minden bizonnyal így is tekint rá. A jeruzsálemi Jewish People Policy Institute 2019-es felmérésében a megkérdezettek 75 százaléka egyetértett a következő kijelentéssel: „Ahhoz, hogy valaki igazi izraeli legyen, zsidónak kell lennie."[76]

E tekintetben Izrael különbözik Dél-Afrikától, amelynek neve nem hordoz etnikai, vallási vagy faji jelentéstartalmat, ezért az apart-

heid bukása után is változatlan maradhatott. Inkább a Kínai Népköztársasághoz hasonlítható, amelynek neve a Kommunista Párt uralmára utal, vagy az Iráni Iszlám Köztársasághoz, amelynek neve a vallási vezetők uralmát fejezi ki. Ha Izrael – ahogyan azt az említett palesztin parlamenti képviselők javasolták – a törvény előtti egyenlőségre épülő állammá válna, a neve lehetne például „Izrael–Palesztina" vagy „Palesztina–Izrael", esetleg valami más, ami nem utal egyik csoport uralmára sem. Egy ilyen változás korántsem lenne példa nélküli. Amikor a brit imperialista Cecil Rhodesról elnevezett Rodézia felhagyott a fehér uralommal, nevét Zimbabwéra változtatta. Amikor Albánia, Angola, Benin, Bulgária, Mongólia és számos más ország az 1990-es évek elején szakított kommunista politikai rendszerével, hivatalos nevéből elhagyta a „Népköztársaság" megjelölést. Ha tehát Izrael bírálói azért vetik fel az ország átnevezését, mert szerintük a jelenlegi neve egy csoport uralmán alapuló politikai rendszerre utal, abban sincs semmi egyedi. Ezzel Izraelt nem kezelik másként, és nem is válik áldozattá.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a zsidók ne lehetnének áldozatok. Természetesen lehetnek. A történelem legsúlyosabb atrocitásai között számos olyan van, amelynek zsidók voltak az elszenvedői. Ennek a múltnak az emléke sokunkban mélyen él. Jártam Észak-Litvániának azon a vidékén, ahol apai nagymamám született, és azokban az erdőkben is, ahol a környék zsidóit meggyilkolták. Vezettem sábbáti istentiszteletet Rodoszon, egy 16. századi zsinagógában, ahol csak akkor gyűlik össze a minjánhoz szükséges tíz ember, amikor a szétszóródott és megtört közösség maradványai a világ távoli pontjairól visszatérnek. Sok zsidónak vannak ehhez hasonló élményei. A közösségünk önmagáról alkotott történetével nem az a baj, hogy számot vet az ellenünk elkövetett bűnökkel. Hanem az, hogy figyelmen kívül hagyja azokat a bűnöket, amelyeket mi követünk el. Mi örökké

Eszter vagyunk, ellenfeleink pedig örökké Hámán – még akkor is, amikor egy atomfegyverekkel rendelkező zsidó állam palesztinok millióit tartja uralma alatt, akik nem állampolgárai annak az országnak, amelyben egész életüket élik. Ha a zsidó államot örökké bántalmazott félként, és soha nem bántalmazóként látjuk, még annak a lehetőségét is kizárjuk, hogy gonoszságot kövessen el. Október 7. előtt azt hittem, értem, milyen veszélyeket rejt ez a gondolkodásmód. Kiderült, hogy fogalmam sem volt róla.

Akikkel rosszat tesznek

A Gáza közelében fekvő zsidó közösségekben már október 7. előtt sem volt könnyű az élet. Lilya Ann – aki a vezetéknevét nem hozta nyilvánosságra – egy vékony testalkatú, barna hajú, huszonhat éves nő, akinek karjait és kulcscsontját tetoválások borítják. Szderotban nőtt fel, kevesebb mint másfél kilométerre a gázai határtól, légiriadók szirénái közepette. Nem mindig tudott eljutni az óvóhelyre abban a tíz másodpercben, amely a rakéták becsapódásáig rendelkezésére állt. Több lövedék is a közelében csapódott be. Négyéves korában kezdődtek a pánikrohamai.

Október 7-én a Hamász fegyveresei ledöntötték Szderot egyik villanyoszlopát. Lilya Ann otthon volt a családjával. Bezárták az ajtókat és lehúzták a redőnyöket. Miközben odakintről robbanások hallatszottak, Lilya Ann élete legsúlyosabb pánikrohamát élte át. Az éjszakát teljes sötétségben töltötte. Szerencsére a fegyveresek nem jutottak be a házukba, és Lilya Ann másnap reggel el tudott menekülni Szderotból.[77]

Ő a szerencsésebbek közé tartozott. Október 7-én reggel Liza Idan felhívta menyét, Szmadart a Gázától mintegy öt kilométerre fekvő Kfár Ázá kibucban. Hatéves unokája, Amalja vette fel a telefont, és azt mondta, hogy a szülei és a húga, Avigail meghaltak. Liza megkérdezte tőle, hogy nem nézett-e valamilyen ijesztő filmet. Amalja megismételte: „Anya, apa és Avigail meghaltak", majd letette a telefont.

Aznap reggel egy Hamász-fegyveres behatolt Amalja otthonába, és meggyilkolta az édesanyját. Nem sokkal később egy másik fegyveres az édesapját is megölte. Amalja és kilencéves bátyja, Michael egy sötét szekrényben rejtőztek el, ahol tizennégy órán át maradtak étel és

víz nélkül. Amikor végül megérkeztek az izraeli katonák, a gyerekek annyira rettegtek, hogy nem merték kinyitni az ajtót, sőt megszólalni sem. Később megtudták, hogy hároméves húguk, Avigail életben van. Apja vérével borítva a szomszéd házba menekült, majd túszul ejtették. Hét héttel később, miután a fogságban betöltötte a negyedik életévét, szabadon engedték.[78]

Egyes izraeliek számára a fogság ennél jóval tovább tartott. Dávid Cunio villanyszerelő a Gázától mintegy két és fél kilométerre fekvő Nir Oz kibucban élt. Október 7-én otthon volt feleségével, Sáronnal, valamint hároméves ikerlányaikkal, Emmával és Julival. Aznap kora reggel arra utasították őket, hogy vonuljanak be a megerősített biztonsági szobájukba, és tartsák zárva az ajtót. Öt órával később Hamász-fegyveresek hatoltak be a házba. A biztonsági szobába azonban nem tudtak bejutni, ezért felgyújtották a házat.

Ahogy egyre sűrűsödött a füst, Dávid Julival együtt kimászott az ablakon, és fogságba esett. Sáron elvesztette az eszméletét, de a fegyveresek kivonszolták a házból. Dávidot, Sáront és Julit ezután Gázába hurcolták. Először egy magánházban tartották fogva őket, majd egy kórházba vitték, ahol újra találkoztak másik lányukkal, Emmával. Őt szintén túszul ejtették, és tíz napon át egyedül tartották fogva Gázában. Nem fürödhetett, és alig kapott enni. Cunióék a kórház első emeletén, egy kis szobában éltek tizenkét másik tússzal, és csak korlátozottan használhatták a mosdót. Élelem alig volt, gyakran csak penészes pitát és egy kevés sajtot kaptak. Kevesebb mint két hónap alatt Sáron közel tizenegy kilót fogyott.

Azon a napon, amikor Sáron megtudta, hogy csak őt és lányait engedik szabadon, de a férjét nem, a házaspár három órán át ölelte egymást. Dávidot később egy gázai alagútba vitték.[79]

Több mint ezer ilyen történet létezik. Bármely nemzetet lesújtanának. Az izraelieket azonban különösen mélyen megrázták, mivel sokuknak már korábbról is voltak erőszakhoz kapcsolódó traumatikus emlékei. A Tel-Avivi Egyetem Trauma és Reziliencia Nemzeti Központja arról számolt be, hogy a támadást követően izraeli veteránoknál a poszttraumás stressz zavar (PTSD) hosszú ideje lappangó tünetei jelentkeztek újra.[80] A mészárlás Mona Jahiát 1969-be repítette vissza, amikor családjával bagdadi otthonukban rejtőztek, miközben szomszédaik kilenc, kémkedéssel vádolt iraki zsidó felakasztását ünnepelték.[81] A nyolcvanhárom éves Zili Wenker – aki túlélte a transznisztriai koncentrációs tábort – egy videofelvételen látta huszonkét éves unokáját, Omert, amint megbilincselve, alsóneműre vetkőztetve ül egy Gáza felé tartó terepjáróban. „Az unokám a Hamász kezében van, ezt képtelen vagyok felfogni, ez az én valódi holokausztom" – mondta egy újságírónak.[82]

Nem lehet összehasonlítani október 7-ének az izraeli zsidókra gyakorolt hatását – akik közül a támadást követő napokban sokan temetésekre jártak, otthonuk elhagyására kényszerültek, vagy katonai szolgálatra hívták be őket – azzal, ahogyan az a több ezer kilométerrel távolabb élő zsidókra hatott. A mészárlás azonban még ebben az összehasonlíthatatlanul enyhébb formában is alapjaiban rázta meg az embereket. Október 7. nemcsak szombat, vagyis sábbát volt. Az Egyesült Államokban ezen a napon ünnepelték a smini áceretet is, amelyet a szimchát Tóra követ. Ez a Tóra éves felolvasási ciklusának lezárása, és rendszerint az év egyik legörömtelibb napja. Ezeken az ünnepeken a vallásgyakorló zsidók tartózkodnak az elektronikus eszközök használatától. Az én közösségemben ez azt jelentette, hogy sokan a támadást követően csaknem két napig nem juthattak közvetlen információkhoz az eseményekről. Soha nem fogom elfelejteni, milyen volt a

szimchát Tóra szokása szerint táncolni úgy, hogy tudtam, valami rettenetes dolog történt, de azt még nem tudtam pontosan, hogy mi. És azt sem fogom soha elfelejteni, ahogy zsinagógánk tagjai arra kérték a nem zsidókat, hogy kapcsolják be a telefonjukat – mivel ők maguk ezt vallási előírásaik miatt nem tehették meg –, hogy megtudhassák, életben vannak-e Izraelben élő barátaik és családtagjaik.

Az ünnep után, amikor megtudtam, hogy mintegy 250 izraelit hurcoltak el túszként, Gilád Salitra gondoltam. Amikor 2006 és 2011 között a Hamász fogságában volt, aligha lehetett úgy belépni egy amerikai zsidó intézménybe, hogy az ember ne találkozott volna az arcképével. Október 7. után sok amerikai zsidó próbált valami hasonlót tenni, arcot adni a túszoknak, hogy ne merüljenek feledésbe, és ne puszta számadatként tekintsenek rájuk. A családunk kinyomtatta a nevüket, és kitette a lapokat a hűtőszekrény ajtajára. De túl sok név volt ahhoz, hogy mindet megjegyezzük, túl sok arc ahhoz, hogy mindet magunk elé képzelhessük. A tragédia léptéke szinte felfoghatatlan volt.

Valami más is megváltozott. Nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna Gilád Salit arcképét összefirkálva vagy letépve. Ezúttal azonban rendszeresen találkoztam ilyesmivel. Hónapokon át alig tudtam úgy végigmenni az utcán, hogy ne lássak megrongált, túszokat ábrázoló plakátokat. Lehet, hogy a rongálók úgy gondolták, csupán Izrael Gáza elleni pusztító támadása ellen tiltakoznak. De ezzel az izraeliek szenvedését is kitörölték, vagy gúnyt űztek belőle. És nem csak ők. Izraeli progresszívek az Egyesült Államok és Európa baloldali szereplőihez intézett levelükben megjegyezték, hogy „olyan emberek, akik mindeddig politikai partnereik voltak, közönnyel reagáltak" a Hamász támadására, „sőt olykor még igazolták is a Hamász tetteit".[83] Azokban az első napokban háborúellenes írások és beszédek sokaságát böngésztem, azt keresve, kifejezik-e felháborodásukat több száz

izraeli civil meggyilkolása miatt. Ám sokszor hiába kerestem. Ahogy teltek a hetek, újra és újra a következőt hallottam: „Ha egy népet megszállás alatt tartanak, az ellenállás jogos." Mintha október 7. szörnyűségei meg sem történtek volna, mintha a Hamász – egy korrupt és zsarnoki szervezet, amely brutálisan bánik izraeliekkel és palesztinokkal egyaránt – nem gyilkolt és kínzott volna meg több mint ezer embert. Mintha erkölcsi szempontból nem lenne különbség egy termék bojkottja, egy tüntetés megszervezése, egy katona lelövése és egy gyermek meggyilkolása között.

Amikor a leginkább elidegenedettnek éreztem magam, elképzeltem, ahogy a nagymamám megkérdezi: „Miért lepődsz meg ezen? Vannak, akik meg akarják ölni a zsidókat, sokakat pedig mindez hidegen hagy. Nincs ebben semmi új. Ilyen a világ." Szinte hallottam a hangját.

AZ OKTÓBER 7-ÉT követő napokban ez az üzenet mindenütt jelen volt. Öt nappal a támadás után tíz amerikai zsidó szervezet „modern kori pogromnak" nevezte október 7-ét.[84] Október 17-én Netanjahu a Hamászt „az új náciknak" nevezte.[85] Október 28-án Ámálekhez – Hámán bibliai őseihez – hasonlította őket, akiknek emlékét az ősi izraelitáknak „el kellett törölni".[86] Október 30-án Izrael ENSZ-nagykövete, Gilad Erdan az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt kijelentette, hogy október 7-én „egész izraeli családok váltak füstté és hamuvá, ahogyan nagyapám családjával történt Auschwitzban". Beszéde vége felé felállt a helyéről, és egy sárga csillagot tűzött a zakójára.[87]

Egyes izraeli tisztviselők ezeket a párhuzamokat kizárólag a Hamászra vonatkoztatták. Mások a palesztinokra is kiterjesztették őket. Október 16-án Boaz Biszmut, Netanjahu Likud pártjának egyik képviselője azt állította, hogy „a kegyetlen és szörnyeteg gázai »ártat-

lan civilek« is tevékenyen részt vettek az izraeli településeken végrehajtott pogromban. […] Nem szabad irgalmat tanúsítanunk kegyetlen emberekkel szemben, nincs helye semmiféle humanitárius gesztusnak. Ámálek emlékét el kell törölni!”[88] November 27-én Becalel Szmotrics izraeli pénzügyminiszter egy olyan közvélemény-kutatásra hivatkozva, amely a támadás széles körű palesztin támogatottságát mutatta, kijelentette, hogy „kétmillió náci” él Ciszjordániában.[89]

Tudom, honnan erednek ezek a párhuzamok. A zavarodottság és a fájdalom pillanataiban az emberek kollektív emlékezetük tárházához fordulnak, hogy valamiképpen értelmet adjanak a traumának. A mészárlás után a zsinagógánkban minden héten elmondtunk egy imát, amely felidézi „a jámborokat, a becsületeseket, a tisztákat, a szent közösségeket, akik Isten nevének megszenteléséért adták életüket”.[90] Az ima mintegy ezer évvel ezelőtt született, amikor a keresztesek zsidó közösségeket mészároltak le a Rajna mentén.

Ám miközben ezek a történelmi párhuzamok kapaszkodót nyújtanak, el is homályosítják a látásunkat. Megakadályoznak bennünket abban, hogy felismerjük, a palesztin erőszak alapvető szempontokból különbözik attól az erőszaktól, amelyet a múltban zsidók ellen követtek el. Azok a zsidók, akik a 19. század végén és a 20. század elején pogromokat szenvedtek el az Orosz Birodalomban, valamint azok, akik az 1940-es évek Európájában népirtással néztek szembe, kiszolgáltatott kisebbség tagjai voltak olyan országokban, amelyek hosszú időn át korlátozták a jogaikat. Az általuk átélt rettegés elválaszthatatlanul összefonódott azzal az elnyomással, amelyet elszenvedtek. Izraelben ezzel szemben a zsidók jogi fölényt élveznek, és a palesztinok azok, akik nélkülözik az alapvető szabadságjogokat. Ha október 7-ét a holokauszthoz vagy egy pogromhoz hasonlítjuk, figyelmen kívül hagyjuk ezt az alapvető különbséget. Izrael ártatlanságának megőrzése

érdekében ez a párhuzam az alávetett népből a zsidó múlt szörnyetegeinek újjászületett alakjává változtatja a palesztinokat, annak az örök, beteges, népirtó gyűlöletnek a legújabb megtestesülésévé, amely a peszáchi Hággádá szerint „minden nemzedékben felkel ellenünk, hogy elpusztítson bennünket".[91]

Vannak találóbb történelmi párhuzamok. Október 7. több hasonlóságot mutat azzal, amikor 1804-ben a frissen függetlenné vált Haitin európaiak ezreit gyilkolták, kínozták és erőszakolták meg; vagy azzal, amikor 1813-ban a krík indiánok a mai Alabama területén fekvő Fort Mimsben fehér telepeseket mészároltak le; vagy az 1953-as lari mészárlással, amelyet a brit gyarmati uralom megdöntéséért küzdő kenyai Mau Mau felkelők követtek el. Elnyomott, kisemmizésük ellen küzdő népek kegyetlen és könyörtelen támadásaival.[92] Sok mai zsidó számára idegen és kellemetlen ezekkel a párhuzamokkal szembesülni. Mintha azt kellene elképzelniük, hogy Hágár meggyilkolja Ábrahámot és Sárát, vagy hogy Kánaán hét népe lemészárolja Józsué bin Nun seregeit. Ezek a párhuzamok átírják azt a történetet, amelyen keresztül értelmezzük önmagunkat.

A cionisták korábbi nemzedékei azonban – akik kevésbé ragaszkodtak a zsidó ártatlanság képéhez – maguk is éltek ilyen összehasonlításokkal. „A világ minden őslakos népe ellenáll a gyarmatosítóknak, amíg csak a legcsekélyebb reménye is van arra, hogy elkerülheti a gyarmati uralmat. Ezt teszik a Palesztinában élő arabok is" – írta Zsabotyinszkij 1923-ban.[93] Hat évvel később, miután palesztinok Hebronban, Cfáton és másutt 133 zsidót öltek meg, Hans Kohn, egy jeruzsálemi cionista tisztségviselő – aki később a nacionalizmus elismert kutatója lett – elkerülhetetlennek nevezte az erőszakot: „Természetesen az arabok augusztusban megtámadtak bennünket. Mivel nincs hadseregük, nem is tarthatták be a hadviselés szabályait. Elkö-

vettek minden olyan barbár tettet, amely egy gyarmati felkelést jellemez. Nekünk azonban kötelességünk megvizsgálni e felkelés mélyebb okát" – írta.[94] Kohn ezt annak tulajdonította, hogy a cionisták anélkül törekedtek Palesztinában letelepedni, hogy megszerezték volna „az őslakos nép beleegyezését". Amikor 1956-ban palesztinok megöltek egy fiatal biztonsági tisztet egy Gázai övezethez közeli kibucban, az izraeli vezérkari főnök, Mose Dajan megdöbbentően szókimondó gyászbeszédet mondott: „Ma ne a gyilkosokat hibáztassuk. Nyolc éve ülnek a gázai menekülttáborokban, és a szemük láttára változtatjuk saját birtokunkká azokat a földeket és falvakat, ahol ők és apáik éltek."[95] Az izraeli társadalomkritikus Jesajahu Leibowitz 1976-ban a palesztin fegyveres ellenállásról írva kijelentette: „A világméretű dekolonizáció korában a gyarmati uralom szükségszerűen terrorizmust szül."[96]

Ezek a szerzők nem helyeselték a palesztin erőszakot. Megérteni próbálták. A rá adott válaszban azonban eltért a véleményük. Zsabotyinszkij és Dajan le akarta törni a palesztin ellenállást. Kohn szembefordult a zsidó állam gondolatával. Leibowitz arra sürgette Izraelt, hogy vonuljon ki Ciszjordániából és a Gázai övezetből. Egyikük sem tekintett azonban a palesztinokra nácikként, pogromok elkövetőiként vagy Ámálekként. Megértették, hogy az erőszakos megfosztás és az erőszakos ellenállás összefügg egymással.

Ma nehéz ilyen nyíltan beszélni erről. Számos zsidó közösségben, sőt sok zsidó családban a kiközösítést kockáztatja, aki azt állítja, hogy október 7. hátterében bármi más is állhat, mint a Hamász színtiszta gonoszsága. Nem sokkal a mészárlás után családunk egyik legközelebbi barátja megkérdezte a feleségemet, hogy szerintünk terheli-e Izraelt bármilyen felelősség a vérontásért. A feleségem igennel válaszolt. Erre közölte, hogy soha többé nem áll szóba velünk.

Életem egy korábbi szakaszában talán én is osztoztam volna a dühében. A palesztin erőszakról alkotott nézeteimet – és azt, hogy eltávolodtam a nácikkal és a pogromokkal vont párhuzamoktól – az változtatta meg, hogy szembesültem az izraeli erőszakkal. Harmincas éveim elején, amikor először látogattam meg palesztinokat Ciszjordániában, egy asszony elmesélte, hogy amikor fia született, az egyik lánya sírva fakadt. Elmagyarázta, hogy az izraeli hadsereg gyakran behatolt a falujukban lévő otthonokba, hogy kődobálással gyanúsított fiúkat tartóztasson le, és ha valakinek fia volt, jó eséllyel az ő otthonába is betörtek, függetlenül attól, hogy a fiú dobált-e köveket vagy sem. Ezért sírt a lánya, amikor megszületett az öccse. Egy későbbi utamon végigjártam egy egész falut, amelyet lebontásra ítéltek. Hogy távozásra ösztönözzék a lakókat, az izraeli hadsereg használhatatlanná tette a helyi kutat. Azoknak az embereknek, akikkel találkoztam, nem volt más „bűnük", mint hogy palesztinok voltak Ciszjordániának egy olyan részén, ahol Izrael nem akarta, hogy palesztinok éljenek. Minden reggel úgy ébredtek, hogy nem tudták, mikor érkeznek a buldózerek.

AZ EZT KÖVETŐ években, ahogy a gyerekeim egyre nagyobbak lettek, néha elképzeltem, hogyan reagálnának ők és zsidó iskolájuk többi tizenéves diákja, ha egy idegen hadsereg megalázná a szüleiket, behatolna az otthonukba, vagy elvenné a földjüket. És lassan megértettem, mit próbált mondani Zsabotyinszkij, Kohn, Dajan és Leibowitz.

Az izraeli elnyomás nem az egyetlen oka a palesztin erőszaknak. A palesztinok, mint mindenki más, felelősek a saját tetteikért. Az izraeli elnyomás azonban jóval valószínűbbé teszi a palesztin erőszakot. Tudományos körökben ez nem számít vitatott kijelentésnek. Basel Saleh közgazdász a második intifáda palesztin öngyilkos merénylőiről

készült 2004-es tanulmányában azt találta, hogy csaknem felük közvetlen közelről tapasztalta meg az izraeli hadsereg erőszakos fellépését: vagy őket tartóztatták le vagy sebesítették meg, vagy pedig szemtanúi voltak annak, ahogy valamelyik családtagjukat letartóztatták, megsebesítették vagy megölték. „A támadások indítékai között jelentős szerepet játszanak a személyes sérelmek" – vonta le a következtetést.[97] A Torontói Egyetem két szociológusának 2006-os tanulmánya hasonló következtetésre jutott. A palesztin öngyilkos merénylők többsége „azért áldozta fel az életét, hogy bosszút álljon egy közeli hozzátartozója meggyilkolásáért, megtorolja a palesztin nép ellen elkövetett konkrét támadásokat, vagy elégtételt vegyen az iszlám elleni vélt sérelmekért".[98] Izraeli politológusok egy 2014-es kutatása pedig arra a következtetésre jutott, hogy mind a palesztinok, mind az izraeliek körében „a terrorizmus és a politikai erőszak személyes megtapasztalása csökkenti annak a valószínűségét, hogy az érintett csoportok tagjai támogassák a békét célzó erőfeszítéseket".[99]

A Hamász és az Iszlám Dzsihád vezetőinek élettörténetei is ugyanezt támasztják alá. 1956 novemberében az izraeli hadsereg bevonult az akkor egyiptomi ellenőrzés alatt álló Gázába, miután Kairó blokád alá vonta a Tiráni-szorost. Benny Morris szerint Hán Júnisz városában „az izraeli hadsereg katonái palesztin menekültek és helyi lakosok százait lőtték agyon", miközben fegyverek után kutattak.[100] Egy kilencéves fiú, Abdel-Aziz ar-Rantiszi szemtanúja volt annak, ahogy lelőtték a nagybátyját. „Még mindig emlékszem apám fájdalmas kiáltásaira és könnyeire, amikor a testvérét siratta. Hónapokon át nem tudtam aludni. […] Gyűlöletet ültettek a szívünkbe" – mondta ar-Rantiszi sok évvel később egy interjúban.[101] A hároméves Zijad an-Nahala szemtanúja volt apja kivégzésének. Három évtizeddel később ar-Rantiszi részt vett a Hamász megalapításában. An-Nahala pedig a kisebb, de éppolyan militáns Palesztin Iszlám Dzsihádot vezeti. Az

évtizedek során ez a minta újra és újra megismétlődött. Gerson Baszkin izraeli tusztárgyaló, aki számtalan órát töltött a Hamász vezetőivel, megjegyzi, hogy „minden egyes csapássorozat után már egészen fiatalon toboroznak harcosokat a Hamász számára a gyászoló családok gyermekei közül".[102]

Ha a palesztinok nácik lennének, akkor az izraeliek megöléséről alkotott véleményük aligha változna. Ezzel szemben a palesztinok körében „az erőszak támogatottsága nem állandó, az érzékelt fenyegetettség, valamint az Izrael politikája és intézkedései által okozott fájdalom és szenvedés mértékének függvényében változik" – mutat rá Khalil Shikaki közvélemény-kutató.[103]

Ha végigtekintünk a palesztin politika elmúlt három évtizedén, jól látható, mire gondol Shikaki. Minél inkább szertefoszlanak a palesztinok szabadsághoz fűzött reményei, annál nagyobb támogatottságot élvez körükben az erőszak.

Az 1993-as oslói megállapodásokban Jasszer Arafat Palesztin Felszabadítási Szervezete (PFSZ) elismerte Izraelt, és lemondott a fegyveres ellenállásról. Történelmi jelentőségű engedmények voltak ezek. A PFSZ nyilvánosan lemondott arról a célról, amelyre megalakulása óta törekedett – a Jordán folyótól a Földközi-tengerig terjedő palesztin állam létrehozásáról –, és arról az elsődleges eszközről, amellyel ezt elérni próbálta. A közvélemény-kutatások mégis széles körű palesztin támogatottságot mutattak, mert a palesztinok abban bíztak, hogy a frissen létrehozott Palesztin Hatóság, amely bizonyos fokú önkormányzatiságot biztosított számukra Ciszjordániában és Gázában, hamarosan egy saját, szuverén állam létrejöttéhez vezet.[104]

A Hamász elítélte a PFSZ engedményeit, és megpróbálta kisiklatni a tárgyalásokat. 1993 áprilisában végrehajtotta az első öngyilkos merényletet, amelyet később számos másik követett.[105] A palesztinok túlnyomó többsége azonban elutasította ezeket a támadásokat. Shikaki

közvélemény-kutatásai szerint 1995 őszén a palesztinok mindössze 18 százaléka támogatta az izraeliek elleni erőszakot.[106]

Ez megváltozott, miután Benjamin Netanjahu 1996-ban miniszterelnök lett. A Hamász erőszakos támadásai megingatták az izraeliek hitét abban, hogy a tárgyalások elhozzák számukra a biztonságot. Válaszul olyan jelöltet választottak meg, aki kezdettől fogva ellenezte az oslói folyamatot, és később azzal büszkélkedett, hogy mivel nem volt hajlandó jelentős területeket átengedni a palesztinoknak, „megállította az oslói megállapodásokat".[107] Netanjahu emellett felgyorsította a telepek bővítését Ciszjordániában, ahol a palesztinok saját államukat kívánták létrehozni. Az új telepes lakások száma több mint kétszeresére nőtt, az 1996-os kevesebb mint kétezerről 1998-ra – Netanjahu akkori hivatali idejének utolsó teljes évére – több mint 4300-ra.[108] A palesztinok arra számítottak, hogy a Palesztin Hatóság fennhatósága Ciszjordánia nagy részére kiterjed majd. Az 1990-es évek végére azonban továbbra is csupán egymástól elszigetelt falvak és városok szigetszerű hálózatát igazgatta, miközben a közöttük fekvő teljes területet Izrael ellenőrizte. Amikor Izrael lezárta ezeket a területeket a palesztinok előtt – amire biztonsági megfontolásokból vagy zsidó ünnepek idején gyakran sor került –, az gyakorlatilag megbénította a palesztinok mindennapi életét.[109] Ennek következményei kiszámíthatóak voltak: rohamosan csökkent a palesztinok hite abban, hogy sikerül saját államot létrehozniuk, 1999 januárjára pedig – Netanjahu miniszterelnöki időszakának vége felé – a fegyveres támadások támogatottsága 50 százalék fölé emelkedett.[110]

Netanjahu abban az évben vereséget szenvedett a mérsékeltebb Ehud Baraktól, és rövid időre a palesztinok körében is csökkent az erőszak támogatottsága. Bár az új telepek építése kezdetben visszaesett, 2000-ben – Barak első teljes hivatali évében – ismét növekedés-

nek indult, és még a Netanjahu idején tapasztalt szintet is meghaladta.[111] Barak emellett nem hajtotta végre az izraeli erők korábban vállalt kivonását Ciszjordánia egyes részeiről.[112]

Amikor Barak és Arafat 2000 nyarán Camp Davidben találkozott, az izraeli miniszterelnök olyan ajánlatot tett, amelyet a zsidó izraeliek többsége nagyvonalúnak, sőt felelőtlennek tartott. A palesztinok többségének szemében azonban az ajánlat messze elmaradt attól az államtól, amelynek létrejöttét az oslói folyamattól remélték.[113] Lehetővé tette volna Izrael számára számos ciszjordániai telep annektálását, miközben legalább egy évtizedig izraeli ellenőrzés alatt maradt volna a Jordán-völgy is, amely Ciszjordánia Jordániával közös határvidékét alkotja. Összességében Ciszjordánia mintegy 20 százaléka maradt volna izraeli kézen, és egy nyugatról kelet felé húzódó, Izraelhez csatolt keskeny területsáv kettévágta volna az új palesztin államot. Izrael ellenőrzése alatt maradt volna Palesztina légtere, távközlési frekvenciái és vízkészleteinek nagy része is. A palesztinok Kelet-Jeruzsálem külső, főként arabok lakta részein alakíthatták volna ki fővárosukat, de a város központi területei nem kerültek volna hozzájuk. És nem rendelkeztek volna szuverenitással a jeruzsálemi Templom-hegy felett sem, ahol az iszlám harmadik legszentebb helyének számító al-Aksza mecset található.[114] Barak jelképes számú palesztin menekült számára lehetővé tette volna, hogy visszatérjen Izrael nemzetközileg elismert területére, de nem ismerte volna el Izrael szerepét elűzésükben, és azt sem, hogy a menekülteket megilleti a visszatérés joga.[115]

Sok palesztin számára mindez siralmasan kevés volt. Úgy vélték, hogy miután a brit mandátum alatt álló Palesztina területének 78 százalékáról már lemondtak Izrael javára, a fennmaradó terület egészén saját szuverén államuknak kellene létrejönnie. Beszámolók szerint a palesztin vezetés azt javasolta, hogy Izrael Ciszjordánia mindössze 2,5 százalékán annektálhasson telepeket, és követelte, hogy a Jordán-

völgy rövid időn belül palesztin ellenőrzés alá kerüljön. Barak ezt elutasította.[116]

Ez a kiábrándultság ágyazott meg az ezt követő erőszaknak. A tárgyalások kudarca után Ariel Saron, az izraeli jobboldal egyik vezetője ezer izraeli rendőr kíséretében felkereste a rendkívül érzékeny helyszínnek számító Templom-hegyet.[117] A palesztinok köveket kezdtek dobálni, az izraeli erők pedig keményen léptek fel velük szemben. A felkelés első három hetében mintegy egymillió lövedéket lőttek ki, és ötven embert öltek meg. A palesztinok ezt követően öngyilkos merényletekkel fokozták az erőszakot, és kezdetét vette a véres második intifáda.[118]

Amikor George Mitchell, az amerikai szenátus demokrata többségének vezetője 2001 tavaszán közzétette a Saron látogatását követő erőszakról készített vizsgálat eredményeit, bírálta Arafatot, amiért nem tett többet a kezdeti zavargások megfékezéséért, és Izraelt, amiért túlságosan keményen lépett fel velük szemben.[119] Ám ezek csupán kiváltó okok voltak. A mélyebb ok a reményvesztettség volt. A palesztinok már nem hittek abban, hogy az oslói folyamat elhozza számukra a szabadságot. Shikaki szerint „az izraeliek elleni erőszak palesztin támogatottságára drámai hatással volt, hogy megrendült a bizalmuk abban, hogy a békefolyamat elfogadható feltételek mellett tartós megállapodáshoz vezethet".[120] Marván Bargúti palesztin vezető, aki támogatta az oslói folyamatot, de a második intifáda idején letartóztatták, mert közreműködött izraeli civilek elleni támadások megtervezésében, egy izraeli újságírónak ezt mondta: „Egyszerű következtetésre jutottam. Nem akarjátok befejezni a megszállást, és nem akarjátok leállítani a telepek építését, ezért csak egyetlen módon lehet meggyőzni benneteket: erővel."[121]

December végén Bill Clinton amerikai elnök még megpróbálta megmenteni a békefolyamatot. Felvázolta egy végleges megállapodás

kereteit, amelyek köztes megoldást jelentettek az izraeli és a palesztin álláspont között. Mindkét fél igent mondott Clinton feltételeire, majd olyan fenntartásokat fogalmazott meg, amelyek az igent végül talánná változtatták.[122] A tárgyalások az új évben is folytatódtak, Izrael kormánya azonban ekkorra már széthullóban volt. Néhány héttel egy olyan választás előtt, amelyet minden jel szerint elveszített volna, Barak koalíciója az izraeli parlament képviselőinek alig több mint egyharmadára számíthatott.[123] Még ha az izraeli és a palesztin tárgyalófelek meg is tudtak volna állapodni, a kínálkozó alkalom addigra elszállt. A tárgyalások véget értek, Saron lett Izrael új miniszterelnöke, a második intifáda pedig további négy éven át tombolt.

Végül 2005-ben, miután több mint ezer izraeli és több mint háromezer palesztin vesztette életét, véget ért a második intifáda.[124] A harcok fokozatos elcsitulása közben Arafat meghalt, és a Palesztin Hatóság élére Mahmúd Abbász került, akit a fegyveres ellenállással szembeni álláspontja miatt Washingtonban kedvezően ítéltek meg.[125] A Palesztin Hatóság továbbra is Ciszjordánia és Gáza palesztin lakosságát igazgatta, noha a végső ellenőrzés Izrael kezében maradt. Abbásznak hamarosan komoly kihívással kellett szembenéznie. 2006-ban, miután Izrael felszámolta gázai telepeit és kivonult a Gázai övezetből, a palesztinok parlamenti választást tartottak Ciszjordániában, Gázában és Kelet-Jeruzsálemben, amelyen a Hamász nyert. Az Egyesült Államok nyomására azonban Abbász nem fogadta el az eredményt, és feloszlatta a parlamentet. Amikor erői megpróbálták kiszorítani a Hamászt Gázából, a szervezet politikai fellegvárából, a kísérlet visszafelé sült el. A Hamász erőszakkal ragadta magához az övezet feletti ellenőrzést egy palesztinok közötti testvérháborúban, amely 161 ember életét követelte.[126] Izrael, amely már korábban is ellenőrizte a Gázába vezető és onnan kivezető útvonalak többségét, válaszul blokád alá vonta az övezetet.[127]

Ami ezután következett, egyfajta természetes kísérletként mutatta meg, mennyire eredményes a fegyveres ellenállásról való lemondás. 2007-ben Abbász Szalám Fajjádot nevezte ki miniszterelnöknek, akinek a palesztin erőszak határozott elutasítása és a korrupció visszaszorítására tett erőfeszítései Washingtonban és Jeruzsálemben egyaránt elismerést váltottak ki.[128] Eközben Gázában a Hamász fegyvereket halmozott fel, alagutakat ásott és rakétákat lőtt ki. Hat évvel később Fajjád lemondott tisztségéről, és elismerte kudarcát. „A gyakorlatban Izrael soha nem állt mellém" – mondta Roger Cohennek, a *New York Times* publicistájának. „Sőt, kifejezetten ellenséges volt velem. A megszállás rendszere még inkább megszilárdult, és semmi jele annak, hogy lazítani akarná az életünk feletti ellenőrzést."[129] Fajjád azt jósolta, hogy kudarca nyomán a Hamász „megerősödik".

Miközben Abbász és Fajjád együttműködött Izraellel, más palesztinok az erőszakmentes tiltakozás útját választották. 2005-ben palesztin civil szervezetek elindították a Bojkott, Tőkekivonás és Szankciók (BDS) mozgalmat, amelynek mintájául az apartheid kori Dél-Afrika elleni bojkottmozgalom szolgált.[130] Izrael büntetendővé tette az ilyen bojkottok támogatását, az amerikai zsidó közösség meghatározó szervezetei pedig olyan jogszabályokat szorgalmaztak, amelyek szankciókkal sújtanák a bojkottban részt vevő amerikaiakat.[131] A palesztinok az ENSZ-hez fordultak, az Egyesült Államok azonban a Biztonsági Tanácsban többször is meghiúsította az izraeli fellépést bíráló határozatokat.[132] A palesztinok azt is szorgalmazták, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) vizsgálja meg Izrael cselekedeteit, ezeket a kezdeményezéseket azonban demokrata és republikánus amerikai elnökök egyaránt igyekeztek meghiúsítani.[133]

Végül 2018 tavaszán a gázai palesztinok elindították a Visszatérés Nagy Menetét, amelynek keretében a Gázát Izraeltől elválasztó kerítés

felé vonultak. A tüntetéseket nem a Hamász kezdeményezte, a felvonulók palesztin, nem pedig Hamász-zászlókat vittek magukkal.[134] Miután azonban a tiltakozások széles körű támogatottságra tettek szert, a Hamász felkarolta a mozgalmat, egy időre még a rakétatámadásokat is beszüntette.[135] Amikor a tüntetők megközelítették a kerítést, izraeli mesterlövészek tüzet nyitottak rájuk, többnyire térd alá célozva, sok esetben életre szóló sérüléseket okozva.[136] Azon a tavaszon Gázában futballklubot alapítottak amputáltak számára.[137] A Palesztin Emberi Jogi Központ és a Becelem izraeli emberi jogi szervezet beszámolója szerint „a tiltakozások során az izraeli biztonsági erők 223 palesztint öltek meg, és több mint 8000-et megsebesítettek. Az áldozatok túlnyomó többsége fegyvertelen volt, és senkire sem jelentett veszélyt."[138]

Gondoljunk bele, milyen üzenetet közvetített Izrael a palesztinok felé azzal, hogy így reagált egy jórészt fegyvertelen felvonulásra. Gyakran hallom, hogy ha a palesztinok nem lennének ennyire vérszomjasak, hajthatatlanok, hozzá nem értők és csökönyösek, már rég lenne saját országuk. Az igaz, hogy a palesztin vezetők nem csupán hibákat követtek el, hanem bűncselekményeket is. A Hamász öngyilkos merényletei, amelyek hozzájárultak Netanjahu megválasztásához, stratégiai és erkölcsi katasztrófák voltak. Ugyanez igaz a második intifádára is. Mahmúd Abbász korrupt, tekintélyelvű vezető, aki időnként a holokaussztal kapcsolatos revizionista elméleteket hangoztat.[139]

Csakhogy van egy probléma azzal, hogy közösségünk hajlamos a palesztinokat okolni saját elnyomásukért. Mert még akkor is, amikor a palesztinok pontosan azt teszik, amit a zsidók elvárnak tőlük – elismerik Izraelt, együttműködnek az izraeli hadsereggel az izraeliek biztonsága érdekében, és erőszakmentesen tiltakoznak –, a zsidó intézmények magatartása mit sem változik. Izrael nem hagyott fel a palesz-

tin otthonok lerombolásával, amikor a PFSZ elismerte az állam létezését. Az AIPAC nem követelte a telepek bővítésének leállítását, amikor Fajjád miniszterelnök lett. Az ADL sem kezdte elítélni a palesztin gyerekek bebörtönzését, amikor a palesztinok az erőszakmentes ellenállás eszközeihez nyúltak. Elvárjuk a palesztinoktól, hogy Gandhikat adjanak a világnak, amikor pedig megteszik, amerikai zsidó szervezetek azon dolgoznak, hogy törvénytelenné tegyék bojkottjaikat, izraeli katonák pedig térden lövik őket. Bármilyen stratégiát is választanak a palesztinok a szabadságért folytatott küzdelmükben, az izraeli kormány és amerikai zsidó szövetségesei azon dolgoznak, hogy kudarcot valljanak.

Ez a törekvés rendkívül eredményesnek bizonyult. 2023-ra a palesztinok által alkalmazott eszközök széles skálája – a biztonsági együttműködéstől a bojkottra való felhívásokon és a nemzetközi intézményekhez intézett kérelmeken át a tiltakozó felvonulásokig – jórészt kudarcot vallott. A helyszínen eközben folyamatosan romlottak a körülmények. Ciszjordániában és Kelet-Jeruzsálemben a telepesek száma az oslói folyamat kezdete óta csaknem megháromszorozódott.[140] Az ENSZ jelentése szerint abban az évben a telepesek által elkövetett támadások gyakorisága a legmagasabb szintet érte el azóta, hogy a szervezet 2006-ban megkezdte az erre vonatkozó adatok gyűjtését.[141]

A ciszjordániai palesztinok élete nem csupán bizonytalan volt, de gyakran kafkai is. Vegyük például Kájed Abu Avvád palesztin-amerikai teherautó-sofőr történetét. 2023 nyarán eladta az Illinois állambeli Oak Lawnban fekvő házát, és arra készült, hogy a ciszjordániai Turmusz Ajjá városban álló, apja által épített házba költözzön. Azt szerette volna, hogy Amerikában született gyermekei megismerjék szülőföldjük „nyelvét és kultúráját". Tudta, hogy a ciszjordániai élet

kockázatokkal jár. Januárban telepesek betörték házának nyolc ablakát, és graffitikkel fújták össze az épületet.[142] Kájed azonban megjavíttatta az ablakokat, bútorait pedig átszállíttatta az Egyesült Államokból. Júniusban aztán visszatértek a telepesek, és felgyújtották a ház elülső részét. Amikor Kájed és családja két héttel később megérkezett, kénytelenek voltak a szomszédoknál meghúzni magukat, mindannyian egyetlen szobába zsúfolódva. Amikor Kájed ismét nekilátott a ház helyreállításának, arra gondolt, hogy a nagyobb biztonság érdekében kerítést emel. Azt mondták neki, hogy az izraeli hatóságoktól erre soha nem kapna engedélyt. Ha viszont engedély nélkül építené meg, a kerítést lerombolhatnák, őt pedig súlyos pénzbírsággal sújthatnák.[143]

Gázában még rosszabbak voltak a körülmények. Az ENSZ szerint az övezet „élhetetlenné" vált, elsősorban az elektromos áram és a tiszta víz hiánya miatt.[144] A part menti tengervíz elszennyeződött, mivel a gázai szennyvíztisztító telepeknek nem volt elegendő áramuk a szennyvíz megfelelő kezeléséhez.[145] 2023 második negyedévében a fiatalok munkanélküliségi rátája mintegy 60 százalék volt. A frissen végzett diplomások körében elérte a 70 százalékot.[146] A Gázában felnőtt újságíró, Muhammad Seháda elmondta nekem, hogy ott élő barátai időnként azzal tréfálkoztak: még azt sem engedhetik meg maguknak, hogy szerelmesek legyenek, mert nincs pénzük elköltözni a szüleiktől. A húszas éveikbe érve sokan már boldog születésnapot sem kívántak egymásnak, mert minden eltelt év fájdalmasan emlékeztette őket arra, hogy képtelenek önálló életet kezdeni.[147] 2020-ban Seháda írt egy esszét az öngyilkosságról. Mint kifejtette, az iszlámban „az öngyilkosság megbocsáthatatlan bűn, amely örök kárhozathoz vezet". Ennek ellenére „Gázában szinte minden ismerősöm többször is elgondolkodott már az öngyilkosságon". Úgy érezték, hogy „Isten pokla, bármilyen legyen is, csak jobb lehet annál a pokolnál, amivé Gáza vált".[148] Mindez még a mostani háború előtt volt.

Minél rosszabbá váltak a körülmények, annál kevésbé törődtek velük a külföldi kormányok. Sem a Trump-, sem a Biden-kormányzat még csak a látszatát sem keltette annak, hogy nyomást akarna gyakorolni Izraelre a telepek terjeszkedésének leállítása vagy a gázai blokád feloldása érdekében. Azok az arab rezsimek, amelyek évtizedeken át elutasították Izrael elismerését a palesztinkérdés rendezése nélkül, irányt váltottak, és aláírták az Ábrahám-egyezményeket. „A palesztinok elvesztették hitüket az erőszakmentes tiltakozás hatékonyságában, ahogyan a nemzetközi közösség lehetséges szerepében is" – jegyezte meg Dana El Kurd palesztin–amerikai politológus.[149]

LEEGYSZERŰSÍTÉS LENNE azt állítani, hogy a Hamász azért indította meg az október 7-i támadást, mert a palesztinok elvesztették hitüket abban, hogy erőszakmentes eszközökkel javíthatnak az életükön. A Hamász nem kérdezi meg a palesztinok véleményét, mielőtt izraelieket öl. Mint láthattuk, már az oslói folyamat első éveiben is hajtott végre öngyilkos merényleteket, amikor a palesztinok többsége ellenezte az erőszakot. Richard Davis kutató azonban dokumentálta, hogy a Hamász egyre merészebben lép fel, amikor a palesztinok körében nő a fegyveres ellenállás támogatottsága.[150] Így bár nem az okozta az október 7-i mészárlást, hogy az Egyesült Államok és Izrael következetesen ellehetetlenítette a békésebb palesztin kezdeményezéseket, mindez csökkentette a támadás végrehajtásának politikai korlátait. A támadást indokolva Mohammed Deif, a Hamász katonai parancsnoka kifejezetten arra hivatkozott, hogy kudarcot vallottak azok a palesztin erőfeszítések, amelyek Izraelt a nemzetközi jog betartására próbálták rábírni. „A megszállás féktelensége, a nemzetközi törvények és határozatok semmibevétele, az amerikai és nyugati támogatás, valamint a nemzetközi közösség hallgatása láttán úgy döntöttünk, hogy véget vetünk mindennek"[151] – jelentette ki.

Ezek a folyamatok nemcsak a palesztinok körében figyelhetők meg. Kirssa Cline Ryckman politológus megállapítása szerint világszerte előfordul, hogy a békés tiltakozás kudarca „az erőszak alkalmazására ösztönözhet, mert meggyőzheti a tüntetőket arról, hogy erőszakmentes eszközökkel nem érhetnek el érdemi eredményeket”.[152] Alapvető erkölcsi különbség van aközött, hogy a Hamász szándékosan civileket vesz célba, és aközött, ahogyan az apartheid kori Dél-Afrikában az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) hajtott végre támadásokat, amelyek nagyrészt katonai és ipari létesítményekre korlátozódtak.[153] Az erőszakmentes módszerek elfojtása azonban ott is hozzájárult a fegyveres ellenállás térnyeréséhez. „Csak akkor született meg a döntés, hogy a politikai küzdelem erőszakos eszközeihez folyamodunk, amikor már minden más lehetőség kudarcot vallott, és a békés tiltakozás valamennyi útját elzárták előttünk” – jelentette ki Nelson Mandela 1964-ben. Mint mondta, nem tudta tovább „a békét és az erőszakmentességet hirdetni, amikor a kormány erőszakkal válaszolt a békés követeléseinkre”.[154]

Mandela ezzel egy olyan igazságot ismert el, amelyet W. H. Auden költő szerint még az iskolás gyerekek is tudnak: „Akikkel roszszat tesznek, rosszal fizetnek érte.”[155] Izrael esetében azonban sok zsidó nem akar tudomást venni erről, mert ehhez el kellene ismerni, hogy a rossz nemcsak ellenségeinkben – Hámánban, Ámálekben, a Hamászban – lakozik, hanem bennünk és a nevünkben fellépő államban is.

Így a zsidó állam palesztinokkal szembeni erőszaka újabb, zsidók elleni erőszakot szül. Muhammad Seháda elmesélte legjobb barátja, Ali történetét, akit „a leginteligensebb, legbecsületesebb, legműveltebb és legkifinomultabb embernek” tartott.

A két fiatalember mindenről vitatkozott, Ukrajnától Jordan Petersonon át Jimmy Fallonig. Alinak igen határozott véleménye volt

a Hamászról. „Éveken át minden porcikájával gyűlölte őket. Szó szerint ki nem állhatta őket, és mindig bírálta minden tettüket, beleértve a fegyveres akcióikat is." Elborzasztotta az október 7-i mészárlás.

Izrael válaszul indított háborúja során Ali családja arra kényszerült, hogy Gázaváros belül háromszor is elköltözzön. Ali elmesélte, hogyan kellett romokkal borított utcákon kilométereket gyalogolniuk, egyik súlyosan bombázott városrészből a másikba menekülve, miközben időnként lebombázott házak romjai alól hallották a segélykiáltásokat. Éjszaka ezek a kiáltások még erősebben hallatszottak.

Végül Ali és családja gyalog indult dél felé. Bomló holttestek mellett haladtak el, míg el nem érték Deir al-Balah városát, ahol rendkívül magas áron béreltek ki egy kis szobát. Ali naponta órákat töltött élelem és víz keresésével, miközben hullottak a bombák. „Ha van túlvilág és utolsó ítélet, az egyetlen büntetés, amelyet az izraeliek számára kérnék Istentől, az lenne, hogy nekik is vizet kelljen keresniük, majd légitámadások közepette nap mint nap több tucat kilométeren át kelljen cipelniük a kannákat" – mondta Muhammadnak.

Januárban egy izraeli rakéta megölte Alit, miközben a Deir al-Balah-i al-Aksza kórház közelében gyalogolt.

Halála előtt elmondta Muhammadnak, hogy megváltozott a véleménye az izraeliek megöléséről. Izrael elrettentése érdekében immár támogatta a fegyveres támadásokat.[156]

Hogyan ne lássunk

2023. október 13-án Naftali Bennett volt izraeli miniszterelnök szerepelt a brit Sky News műsorában. Négy nappal korábban Izrael védelmi minisztere bejelentette a Gázai övezet „teljes blokádját". „Nem lesz se áram, se élelmiszer, se üzemanyag, mindent elzárunk."[157] A műsorvezető arról kérdezte, milyen hatással lesz a lezárás a kiszolgáltatott helyzetben lévő palesztinokra: „Mi lesz azokkal a kórházi betegekkel, akiket létfenntartó berendezések tartanak életben, és az inkubátorokban lévő csecsemőkkel?" Bennett hitetlenkedve reagált: „Komolyan továbbra is a palesztin civilekről fog kérdezgetni? Magának mi baja van? Nem látta, mi történt? Nácik ellen harcolunk" – válaszolta.[158]

Néhány hónapon belül a gázai palesztinok éheztek. Március 9-én a *New York Times* publicistája, Nicholas Kristof közölt egy üzenetet egy Mohammed Alsannat nevű, Gázában élő nyelvésztől: „A feleségemmel úgy döntöttünk, hogy csak kétnaponta eszünk, hogy a gyerekeinket a lehető legtovább életben tudjuk tartani. Már csak széna maradt nekünk. Elkezdtük megőrölni, megsütni [*sic*] és megenni."[159] Március 18-án az Integrated Food Security Phase Classification (IPC) bejelentette: „Küszöbön áll az éhínség, miközben 1,1 millió ember, Gáza lakosságának fele katasztrofális mértékű élelmiszerbizonytalansággal néz szembe."[160] Az élelmiszerhiány súlyosságát felmérő nemzetközi kezdeményezés olyan intézményekkel működik együtt, mint az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Ügynöksége (USAID), az Európai Unió és az ENSZ Gyermekalapja (UNICEF). Március 22-én az UNICEF egyik munkatársa, aki éppen akkor tért vissza Gázából, így fogalmazott: „A borzalom mértéke meghaladja azt, ami szavakkal leírható."[161]

Izraeli tisztviselők mindezt tagadták. „Nincs küszöbön álló éhínség. Ez teljes hazugság és kitaláció” – mondta Ron Dermer stratégiai ügyekért felelős miniszter az NPR amerikai közszolgálati rádiónak március 26-án.[162] Április 4-én Izrael gazdasági minisztere, Nir Barkat szerepelt az MSNBC műsorában. Amikor megkérdezték tőle, hogy „aggasztja-e a Gázában élő emberek szenvedése”, Barkat egyszerűen figyelmen kívül hagyta a kérdést. „Mi a 134 túsz miatt aggódunk. Ezek a lányok fél éve az alagutakban vannak. Megerőszakolják és kínozzák őket, minket ez aggaszt. Az izraeli áldozatok miatt aggódunk” – válaszolta.[163]

Barkat válasza nem volt igazán logikus, hiszen a túszok és a gázai palesztinok biztonsága szorosan összefüggött egymással. A háború mindkét csoportot veszélybe sodorta. A kiszabadult túszok túlnyomó többsége nem katonai műveletek révén nyerte vissza szabadságát, hanem egy novemberi megállapodás eredményeként, amelynek keretében szüneteltették a harcokat, és izraeli foglyokat palesztin foglyokra cseréltek.[164] Szabadulásuk után több egykori túsz is elmondta, hogy fogságuk alatt az izraeli bombázásoktól féltek a legjobban.[165] Egyikük azt mondta, az adott neki reményt, amikor a televízióban látta, hogy izraeliek a tűzszünetért tüntetnek.[166]

Bár gyakorlati iránymutatásként következetlen volt, az, hogy Barkat nem volt hajlandó a palesztinok szenvedéséről beszélni, pszichológiai célt szolgált. Más zsidó vezetőkkel együtt felmentett minket az alól, hogy törődjünk vele. Omer Bartov izraeli születésű holokausztkutató, miután nagyjából kilenc hónappal a háború kitörése után Izraelbe utazott, megjegyezte, hogy „az emberek tekintete elréved, valahányszor szóba kerül a palesztin civilek szenvedése”.[167] Amit az Egyesült Államokban tapasztaltam, kevésbé volt szélsőséges, de ettől még nyugtalanító. Zsidó közösségi rendezvényeken újra és újra hal-

lottam rabbikat, tanárokat és hétköznapi embereket azokról az izraeliekről beszélni, akiket azon a szörnyű napon megöltek vagy elraboltak. Beszéltek a személyiségükről, a munkájukról, a hobbijaikról, a családjukról, a szeretteikről – az emberségükről. A megemlékezések ünnepélyesek és szenvedélyesek voltak, és néha könnyeket csaltak a szemembe. Megragadták a zsidó lét egyik mély igazságát, amelyet a Talmud híres tanítása így fogalmaz meg: „minden zsidó felelős egymásért".[168]

Többnyire hiányzott azonban a judaizmus másik hangja, amelyet egy másik híres talmudi részben olvashatunk. Eszerint Isten azért teremtett csak egy embert, hogy „senki se mondhassa a másiknak: az én apám nagyobb a te apádnál"[169], vagyis hogy a származásom felsőbbrendűvé tesz nálad. Ezeken a háború idején tartott összejöveteleken azt láttam, hogy a judaizmust törzsi hitvallásként értelmezik újra. A „felelősek vagyunk egymásért" jelentése átalakult: „csak egymásért vagyunk felelősek". A palesztin halottakról gyakran egyáltalán nem esett szó. Amikor mégis, csupán arctalan tömegként jelentek meg. Olykor hallottam, amint szomorúságukat fejezték ki amiatt, hogy ártatlan emberek haltak meg. De soha nem hallottam, hogy az elhunytak bármelyikéről önálló emberként beszéltek volna, saját történettel, személyiséggel és szeretett családtagokkal. Egyetlen nevet sem hallottam. Az üzenet félreérthetetlen volt: a mi életünk fontosabb, mint az övék.

A halott palesztinok statisztikai adatokká váltak. És fontos volt, hogy ezek a számok ne legyenek túl magasak. „A »gázai egészségügyi minisztériumot« a Hamász irányítja, ezért az általa közölt információkban nem lehet megbízni" – jelentette ki az AIPAC novemberben.[170] Michael Oren áprilisban hozzátette, hogy a Gázából érkező halálozási adatok „egyszerűen nem igazak".[171] Azokat a beszámolókat pedig,

amelyek szerint a halottak között sok gyermek volt, „vérvádnak” nevezte, amely arra a „klasszikus antiszemita toposzra” épít, miszerint a zsidók keresztény gyerekeket gyilkolnak meg. Bennett-tel, Dermerrel és Barkattal ellentétben Oren nem zárkózott el attól, hogy a halott palesztinokról beszéljen. Alapvető üzenete azonban ugyanaz volt: az igazi áldozatok a zsidók.

Semmi kifogásolható nincs abban, ha valaki óvatosan kezeli a háború alatt közzétett halálozási adatokat. Sokatmondó azonban, hogy azok a zsidó vezetők, akik kétségbe vonták a Gázából érkező számadatokat, nem fogadták hasonló kétkedéssel Izrael állításait az általa megölt palesztinokról. Mintha egy zsidó állam már pusztán a jellegénél fogva megbízhatóbb lenne. A gázai áldozatok számát illetően azonban ez egyértelműen nem igaz. Független szakértők túlnyomó többsége a gázai egészségügyi minisztérium adatait jóval hitelesebbnek tartja Izrael adatainál. Ennek egyszerű oka van: a minisztérium rendszeresen közzéteszi azoknak a nevét, akik állítása szerint életüket vesztették, más azonosításra alkalmas adatokkal együtt. Izrael ezt nem teszi meg.

Ezért korábban az Egyesült Államok külügyminisztériuma és az ENSZ is támaszkodott az egészségügyi minisztérium adataira.[172] Október 7. után ismét így tettek. A háború első öt hetében az egészségügyi minisztérium kórházi halottasházakból származó összesített áldozati adatait amerikai tisztségviselők, az ENSZ, az Egészségügyi Világszervezet és a Human Rights Watch is elfogadta.[173] A minisztérium háború kezdete óta közzétett adatainak eddigi legrészletesebb nyilvános elemzésében az Airwars brit nonprofit szervezet kutatói aprólékos munkával csaknem háromezer civil halálát igazolták a konfliktus első tizenhét napjából. Arra jutottak, hogy a minisztérium számai inkább alacsonyabbak voltak a ténylegesnél: az általuk ellenőrzött neveknek mindössze 75 százaléka szerepelt a hivatalos áldozati listán.[174]

A háború folytatódásával azonban Izrael a gázai kórházak többségét lerombolta vagy megrongálta, így sok intézmény már nem tudta megfelelően azonosítani és nyilvántartani a halottasházába került áldozatokat. Az egészségügyi minisztérium közlése szerint emiatt kénytelen volt a kórházak szóvivői által megadott egyszerű létszámadatokra hagyatkozni, és csak hónapokkal később, a halotti anyakönyvi kivonatok kiállítását követően tudta fokozatosan összegyűjteni az áldozatok azonosító adatait a családoktól. Március végére a jelentett halálesetek mintegy harmadánál nem álltak rendelkezésre az elhunyt személyazonosságára vonatkozó adatok.[175] Nehéz nem észrevenni az iróniát: az azonosítatlan áldozatok aránya Izrael cselekedeteinek következtében rohamosan emelkedett, ami megkönnyítette Izrael támogatóinak, hogy hiteltelenítsék a minisztériumot. Az összesített adatok azonban egyetlen ponton sem tértek el jelentősen az izraeli adatoktól. Április végére az egészségügyi minisztérium arra jutott, hogy csaknem harmincötezer palesztin vesztette életét.[176] Május elején Netanjahu harmincezerre tette ezt a számot.[177] Januárban Juval Abraham izraeli újságíró arról számolt be, hogy az izraeli hadsereg olyannyira megbízhatónak tartotta az egészségügyi minisztérium összesített áldozati adatait, hogy belső tájékoztatóiban rendszeresen hivatkozott rájuk.[178]

Nehezebb megállapítani, hogy a halottak közül hányan voltak civilek. A London School of Hygiene and Tropical Medicine kutatói az egészségügyi minisztérium adatait elemezve arra jutottak, hogy a háború első néhány hetében megölt emberek 68 százaléka nő, gyermek vagy idős ember volt.[179] Mivel a felnőtt férfiak többsége sem a Hamász harcosa, a civilek aránya minden bizonnyal ennél is magasabb volt.

A későbbi hónapokban azonban a minisztérium tájékoztatása egyre kaotikusabbá vált. Márciusban még mindig azt közölte, hogy az

áldozatok több mint 70 százaléka nő és gyermek, ez az adat azonban nem a minisztérium saját összesítéseiből, hanem a gázai kormányzati médiaszolgálat adataiból származott.[180] Ez az arány valószínűleg túl magas. Michael Spagat, a Londoni Egyetem háborús halálesetekre szakosodott közgazdásza májusban úgy becsülte, hogy az egészségügyi minisztérium által addig azonosított halottak mintegy 60 százaléka nő, gyermek vagy idős ember volt.[181] A Gázából származó adatokat azonban még így is jóval megbízhatóbbnak tartotta az izraeli adatoknál. Májusban, a Dr. Philnek adott interjújában Netanjahu azt állította, hogy az Izrael által megölt emberek csaknem fele „terrorista" volt.[182] Hogy ezt mi alapján állapította meg, azt csak találgatni lehet. „Kissé visszás, hogy kétségbe vonják a Hamász által ellenőrzött szervezetek adatait, aztán ők maguk állnak elő mindenféle légből kapott számokkal" – mondta Spagat a *Toronto Star*nak.[183]

AUGUSZTUS VÉGÉRE a gázai egészségügyi minisztériumnak sikerült behoznia a lemaradást, és a jelentett halálesetek több mint 80 százalékában azonosítani az elhunytakat. A nyilvántartások szerint az azonosított halottak egyharmada tizennyolc év alatti volt. Ez több mint 11 350 gyereket jelent[184] – a tényleges szám pedig ennél is magasabb, mivel sokukat még nem azonosították, illetve azért, mert a gázai egészségügyi hatóságok nem számítják ide azokat a gyerekeket, akik alultápláltság vagy betegség következtében haltak meg.[185] Ez azt jelenti, hogy október 7. óta naponta átlagosan legalább harmincnégy palesztin gyereket öltek meg – többet, mint ahány gyerek egy teljes osztálytermet megtöltene.[186] A név szerint ismert elhunyt gyerekek közül több mint hétszázan még az egyéves kort sem élték meg. Ezek azok a tények, amelyek nyilvános megvitatását Oren „vérvádnak" minősítette.

Amellett, hogy igyekeztek kisebbnek feltüntetni az izraeli háború emberi veszteségeit, zsidó vezetők a felelősséget is másokra hárították: „A Hamász felelős a palesztin civilek haláláért, mivel emberi pajzsként használja őket" – jelentette ki az AIPAC október 14-én.[187] A szervezet a háború első nyolc hónapjában terjesztett anyagaiban legalább tizenhatszor használta ezt a kifejezést.[188]

Az emberi pajzsra épülő érvelés azonban egyik logikai hibát a másikra halmoz. A nemzetközi jog szerint civileket emberi pajzsként használni azt jelenti, hogy arra kényszerítik őket, hogy katonai célpontok közvetlen közelében tartózkodjanak. Nem azt jelenti, hogy valaki olyan területen harcol, ahol történetesen civilek is vannak.[189] A Hamász az utóbbit kétségtelenül megteszi. Gáza lakossága körében folytat harcot, és ezzel veszélynek teszi ki a civileket. Ez azonban jellemző a felkelő fegyveres csoportokra. Egyetlen gerillahadsereg sem ölt magára rikító egyenruhát, vonul ki egy nyílt mezőre, majd száll szembe egy nála sokkal erősebb hagyományos hadsereggel. „Az amerikai függetlenségi háborútól és az olasz egységmozgalomtól (Risorgimento) kezdve a malájföldi, indiai, Srí Lanka-i és vietnámi, valamint az algériai, angolai és palesztinai gyarmatosításellenes küzdelmekig a fegyveresek civilek között rejtőztek el" – jegyzi meg az Izraelben született Neve Gordon nemzetközi jogászprofesszor. „Ebben az értelemben a Hamász sem kivétel."[190]

Valójában még a hagyományos hadseregek is gyakran civilek közelében működnek. Az izraeli hadsereg főhadiszállása Tel-Aviv központjában található. A vezérkar épületének másfél kilométeres körzetében huszonnégy iskola működik;[191] ebben az épületben találhatók a hadsereg legmagasabb rangú parancsnokainak irodái is. Mivel a katonai és civil jelenlét ilyen keveredése gyakori, a nemzetközi jog egyértelmű: a civilek nem válnak jogszerű célponttá pusztán azért, mert

fegyveresek tartózkodnak a közelükben. A genfi egyezmények I. kiegészítő jegyzőkönyvének megfogalmazása szerint a fegyveresek jelenléte egy adott területen „nem mentesíti a konfliktusban részt vevő feleket a polgári lakossággal kapcsolatos jogi kötelezettségeik alól”.[192] Az egyik legfontosabb ilyen kötelezettség az arányosság elvének betartása. A kiegészítő jegyzőkönyv szerint egy támadás nem járhat a várt konkrét és közvetlen katonai előnyhöz képest túlzott számú polgári áldozattal.

Izrael Gáza elleni támadása október 9-én vált aránytalanná, amikor az övezet teljes lakosságától elzárta az élelmiszer- és áramellátást. Másnap Izrael védelmi minisztere bejelentette, hogy a hadviselés módját illetően „minden korlátozást feloldott”, a hadsereg szóvivője pedig kijelentette, hogy „a hangsúly nem a pontosságon, hanem a pusztításon van”.[193] A *+972 Magazine* és a *Local Call* vizsgálata szerint Izrael már a harcok első öt napjában több mint ezer úgynevezett „nyomásgyakorló célpontot” bombázott.[194] Ezek között sokemeletes lakóépületek, bankok, egyetemek és kormányzati hivatalok is voltak, amelyeket a vizsgálat szerint nem katonai jelentőségük miatt támadtak, hanem pusztán azért, hogy pszichológiai hatást érjenek el. Izraeli tisztviselők abban reménykedtek, hogy a pusztítás akkora megrázkódtatást okoz Gáza lakosságának, hogy a Hamász ellen fordulnak. Mindezt az „emberi pajzsra” való hivatkozással igazolni a nemzetközi jog alapelveinek semmibevételét jelenti.

Míg az emberi pajzsra épülő érvelés a Hamászt tette felelőssé a palesztinok haláláért, egy másik igazolási kísérlet a palesztinok egészére hárította a felelősséget. „Ne feledjük, hogy Gáza lakói, ezek az ártatlan civilek, akik miatt oly sokan könnyeket hullatnak, a Hamászra szavaztak” – jelentette ki Alan Dershowitz, Izrael egyik legismertebb

amerikai védelmezője.[195] Morton Klein, az Amerikai Cionista Szervezet (ZOA) vezetője pedig azt állította, hogy „a Hamász elsöprő mértékben képviseli a palesztin népet".[196]

Bizonyítékként a 2006-os palesztin parlamenti választásokra hivatkoznak, amelyeken a Hamász megszerezte a mandátumok többségét. Ám akárcsak a hamis halálozási adatokra és az emberi pajzsra épülő érvelés, ez az állítás is összeomlik, amint alaposabban szemügyre vesszük. Először is, a 2006-os választásokat nem csupán Gázában tartották, Ciszjordániában és Kelet-Jeruzsálemben élő palesztinok is szavaztak. Dershowitz és Klein logikája alapján tehát ők is jogszerű célpontnak számítanának. Másodszor, a Hamász ezen a választáson nem szerezte meg a szavazatok többségét: 44 százalékot kapott.[197] Egyes beszámolók szerint csak azért jutott a parlamenti mandátumok többségéhez, mert legfőbb riválisa, a Fatah jelöltjei bizonyos választókerületekben függetlenként indultak, és ezzel megosztották a Hamásszal szemben álló szavazatokat.[198] Vajon ezért a Gázában éheztetett és bombázott emberek a felelősek? Ráadásul Khalil Shikaki választásnapi felmérései szerint a választókat elsősorban két kérdés vonzotta a Hamászhoz: a Palesztin Hatóság korrupciója és az, hogy képtelen volt fenntartani a közrendet. 2006-ban még a Hamász szavazóinak több mint 60 százaléka is azt mondta, hogy támogatja a kétállami megoldást.[199] Igen nagy erkölcsi elrugaszkodás szükséges ahhoz, hogy ezeket a választókat felelőssé tegyük egy tizenhét évvel később elkövetett mészárlásért. És még ennél is nagyobb kell ahhoz, hogy a ma Gázában élő palesztinokat hibáztassuk érte. Egyrészt a közvetlenül október 7. előtt Gázában végzett közvélemény-kutatások szerint a Hamász meglehetősen népszerűtlen volt.[200] Másrészt a jelenleg Gázában élő palesztinoknak mindössze körülbelül egynegyede volt egyáltalán szavazókorú 2006-ban.[201]

A tagadás és az igazolási kísérletek mellett volt még egy utolsó felmentő érv: mindenki ezt csinálja. Izraeli tisztviselők különösen szívesen állították párhuzamba saját bombázásaikat az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Iszlám Állam (ISIS) elleni iraki és szíriai hadműveleteivel, valamint a náci Németország elleni háborúval. „Minden harci helyzetben vannak civil áldozatok, ahogy akkor is voltak, amikor az Egyesült Államok vezette koalíció űzte ki az ISIS-t Moszulból" – érvelt Mark Regev izraeli szóvivő 2023. október végén.[202] Néhány nappal később egy sajtótájékoztatón Netanjahu a gázai civilek Izrael általi megölését egy olyan brit légitámadáshoz hasonlította, amely a Gestapo főhadiszállását célozta, de véletlenül egy gyermekkórházat is eltalált. „Önök akkor nem mondták a szövetségeseknek, hogy az ilyen tragikus következmények miatt ne számolják fel a nácizmust" – mondta az újságíróknak.[203]

Amerikai tisztviselők vitatták az ISIS-szel vont párhuzamot. Rámutattak, hogy az Egyesült Államok még az Iszlám Állam elleni legheveseb harcok idején is általában havi két-háromezer bombát dobott le. A gázai háború első hónapjában Izrael tízezret.[204] Ez azonban nem érinti a lényeget. Az ISIS-szel és a nácikkal vont párhuzamok célja, hogy a bombázás bármilyen mértékét és a polgári áldozatok bármilyen számát elfogadhatóvá tegyék. Ha olyan ellenséggel harcolunk, amely egy totalitárius birodalom létrehozására törekszik, akkor bármit megteszünk, ami szükséges. Függetlenül attól, hogy indokolt volt-e ez a hozzáállás Hitler Németországával vagy az Iszlám Állammal szemben, a Gázával vont párhuzam alapvető problémája az, hogy sem az 1944-es németek, sem a 2015-ös irakiak és szíriaiak nem éltek idegen megszállás alatt. Szuverén államok polgárai voltak.

Ugyanezért félrevezető Izrael október 7-re adott válaszát azzal igazolni, hogy elképzeljük, miként reagálna az Egyesült Államok egy

Mexikóból érkező támadásra. Az Egyesült Államok nem tartja megszállás alatt Mexikót. Nem az Egyesült Államok dönti el, hogy a mexikóiak importálhatnak-e szappant és exportálhatnak-e bútorokat.[205] Ha valaki belép Mexikóba, a határőrök nem egy amerikai kormányzati adatbázisban keresik ki a nevét annak eldöntésére, hogy jogszerűen beléphet-e az országba. Izrael ilyen ellenőrzést gyakorol Gáza felett.[206] Pontosabb párhuzam lenne az, ahogyan az Egyesült Államok a 19. században az indián rezervátumokból kiinduló támadásokra reagált. Gázában Izrael nem egy másik ország állampolgárai ellen harcol. Olyan emberek ellen harcol, akiknek azért nincs állampolgárságuk, mert Izrael elűzte őket a földjükről, és most egy tengerparti gettóba zárva tartja őket. Az ilyen háborúra azért nehéz mai párhuzamot találni, mert egy letűnt gyarmati korszak világát idézi.

MINDEZEN ÉRVEK MÖGÖTT egy mélyebb meggyőződés húzódik meg: Izraelnek nincs más választása. Még sok olyan zsidó sem lát más lehetőséget, akit fájdalommal, sőt borzalommal tölt el a gázaiak szenvedése. Minden gyötrelmük ellenére támogatják a háborút, mert úgy vélik, az izraeliek mindaddig nem lehetnek biztonságban, amíg Izrael el nem pusztítja a Hamászt.

Ezzel az érveléssel az a probléma, hogy Izrael nem tudja elpusztítani a Hamászt – legalábbis fegyverrel nem. Ezt nemcsak én állítom. A háború kezdete után nyolc hónappal maga az Izraeli Védelmi Erők szóvivője mondta ki. Amikor az izraeli erők visszatértek harcolni Gáza olyan részeire, ahol a Hamászt állítólag már felszámolták, Daniel Hagari ellentengernagy elismerte: „Ez az egész elképzelés a Hamász elpusztításáról egyszerűen csak porhintés a közvélemény szemébe."[207]

Izrael ugyanazért nem tudja elpusztítani a Hamászt, amiért az Egyesült Államok sem tudta megsemmisíteni a Vietkongot vagy a tálibokat, a franciák sem tudták legyőzni az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontot, a britek pedig az Ír Köztársasági Hadsereget (IRA) Észak-Írországban. A felkelők a civilek körében harcolnak. Legyőzésükhöz ezért meg kell fosztani őket a lakosság támogatásától. Meg kell győzni a felkelők között élő embereket arról, hogy ha – jelentős személyes kockázatot vállalva – szembefordulnak velük, cserébe valami jobbat kapnak. Ha pedig ezek az emberek idegen megszállás alatt élnek, arról kell meggyőzni őket, hogy szabadságuk elérésének van jobb útja is.

Miért hinné ezt el bármelyik palesztin? Ciszjordániára néznek, és azt látják, hogy még amikor a palesztin vezetők segítenek is Izraelnek a Hamász visszaszorításában, az izraeli megszállás csak egyre mélyül és egyre kegyetlenebbé válik. Magára Izraelre néznek, és azt látják, hogy a zsidó politikai fősodorban szinte senki sem gondolja úgy, hogy joguk lenne állampolgársághoz – akár egy saját, szuverén államban, akár egy közös államban, amelyben mindenki egyenlő jogokat élvez. Amikor 2024 júliusában a Kneszetben szavazást tartottak a palesztin államiságról, a zsidó pártok képviselői közül egyetlenegy sem szavazott igennel.[208] A palesztinok azt is látják, hogy Izrael továbbra is börtönben tartja Marván Bargútit, a Hamász legjelentősebb politikai riválisát, aki azért méltatta Nelson Mandelát, mert képes volt „szembeszállni a gyűlölettel, és a bosszú helyett az igazságosságot választani”.[209] Mert bár Bargúti egy vonzó, nem iszlamista alternatívát kínálhatna a palesztinoknak a Hamásszal szemben, továbbra is követeli népe szabadságát.

Ha Izrael azt üzeni a palesztinoknak, hogy bármit is tesznek, alávetett helyzetben maradnak, akkor a Hamász elleni katonai hadjárat-

nak nincs esélye tartós sikert elérni. Ahogyan az amerikai vezetők Vietnámban újra és újra az elesett vietkongok számával igyekeztek bizonyítani, hogy nyerésre állnak, Netanjahu is büszkén sorolhatja, hány Hamász-egységet számolt fel Izrael, és hány rakétát semmisített meg. A Hamász azonban újabb harcosokat toboroz majd, és újabb rakétákat épít. Elég megnézni az eddigi tapasztalatokat. Amióta a Hamász 2007-ben átvette az uralmat Gáza felett, Izrael katonai problémaként kezelte a szervezetet, a Hamász pedig katonailag csak erősebbé vált. 2008-ban a Hamász legnagyobb hatótávolságú rakétája 40 kilométerre jutott el. Másfél évtizednyi blokád és ismétlődő izraeli bombázások után – amelyek mind azt célozták, hogy a Hamász ne rendelkezzen Izrael fenyegetésére alkalmas fegyverzettel – a szervezet ebben a háborúban már 250 kilométeres hatótávolságú rakétát is indított. A rakéták egy részét az Izrael által Gázára ledobott, fel nem robbant lőszerekből állítják össze. Az 1990-es években a Hamász nagyjából tízezer harcossal rendelkezett. Október 7-re számuk elérhette a negyvenezret.[210]

Izrael eltávolíthatja a Hamászt a hatalomból Gázában, ahogyan az Egyesült Államok is tette a tálibokkal Afganisztánban. Ám a helyzetet közelről ismerők szerint a Hamász valójában szívesebben működne tisztán gerillaszervezetként. Örömmel lemondana arról a felelősségről, hogy neki kelljen gondoskodnia a szemétszállításról. Tisztában van azzal, hogy egyetlen utódja sem rendelkezne a legcsekélyebb hitelességgel sem, ha Izrael juttatná hatalomra.[211] A Hamász azt is látja, hogy a háború kezdete óta nőtt a népszerűsége, különösen Ciszjordániában.[212] Azt is tudja, hogy az Izrael által véghez vitt példátlan öldöklés hatalmas lehetőséget teremt számára az új tagok toborzására, hiszen minden korábbinál több összetört ember akar majd bosszút állni halottaiért.

Izraeli és amerikai zsidó tisztviselők ábrándozhatnak egy Hamász nélküli világról. De még ha a szervezet valamilyen módon el is tűnne,

egyszerűen egy másik fegyveres csoport lépne a helyébe. A palesztinok ugyanis nagyjából egy évszázada harcolnak előbb a cionizmus, később pedig Izrael ellen. Az 1936–39-es arab felkelést, az 1968-as karamehi csatát és az 1970-es évek repülőgép-eltérítéseit sem a Hamász hajtotta végre, hiszen a szervezetet csak 1987-ben alapították. A palesztin ellenállás jóval régebbi a Hamásznál, és minden bizonnyal túl is élné. Minél kegyetlenebbül lép fel Izrael, annál kegyetlenebbé válhat maga az ellenállás is. Ahogyan Ami Ajalon, az izraeli belbiztonsági szolgálat, a Sin Bet egykori vezetője figyelmeztetett: „Ha továbbra is megaláztatást és kétségbeesést zúdítunk rájuk, a Hamász népszerűsége növekedni fog. Ha pedig sikerül kiszorítanunk a Hamászt a hatalomból, megkapjuk helyette az al-Kaidát. Az al-Kaida után pedig az ISIS-t, az ISIS után pedig csak Isten tudja, mi következik."[213]

Azzal, hogy valaki azért támogatja Gáza elpusztítását, mert úgy gondolja, Izraelnek meg kell semmisítenie a Hamászt, az a probléma, hogy bármilyen súlyos bűnöket követett is el a Hamász, Izraelnek nem Hamász-problémája van, hanem palesztin problémája. Ez pedig abból fakad, hogy Izrael és a palesztinok biztonsága szorosan összefügg egymással. Ezért balgaság azt hinni, hogy Izrael nagyobb biztonságban lesz attól, ha Gázát romhalmazzá változtatja. Mert ha a Gázában élők nincsenek biztonságban, előbb-utóbb gondoskodni fognak arról, hogy az izraeliek se legyenek.

AZ AHHOZ VALÓ makacs ragaszkodás, hogy Izraelnek el kell pusztítania a Hamászt – miközben egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy erre képtelen –, végső soron csupán egy újabb módja annak, hogy ne kelljen szembenéznünk a háború emberi következményeivel, és ne kelljen meglátnunk, mit tesznek a nevünkben. Nem sokban különbözik attól

az állítástól, hogy a gázai egészségügyi minisztérium kitalálja a palesztin haláleseteket; vagy hogy ezekért a halálesetekért a Hamász felelős, mert emberi pajzsként használja a palesztinokat; vagy hogy amit Izrael Gázában tesz, semmiben sem különbözik attól, amit a szövetségesek tettek a második világháborúban. Ezek az állítások már egy felületes vizsgálat során sem állják meg a helyüket. Nem is annyira érvek, mint inkább talizmánok. Arra szolgálnak, hogy távol tartsák az olyan veszélyes érzelmeket, mint a gyász és a szégyen. A vietnámi háború idején Abraham Joshua Heschel rabbi azt mondta: „Valahányszor kinyitom az imakönyvet, napalmtól égő gyermekek képei jelennek meg előttem."[214] Gyanítom, mi is éppen ettől félünk. Hogyha letesszük amulettjeinket, és szembenézünk Gázával, többé nem tudjuk kiverni a fejünkből. Ránézünk majd imakönyveinkre – amelyek közül sokban ima szól azért a hadseregért, amely megölte Muhammad barátját, Alit –, és Gáza égő, éhező emberi testeit látjuk magunk előtt. Ott látjuk majd őket zsinagógáink és zsidó közösségi központjaink falain, a peszáchi szédereken és a sábbáti étkezéseken. S meginog alattunk a föld.

Talán még Isten ítéletétől is félni fogunk. Heschel félt tőle. „Isten hangja megrengeti az eget és a földet, az ember mégsem hall belőle egyetlen halk neszt sem" – mondta egy háborúellenes gyűlésen 1968-ban. „Az Úr úgy üvölt, mint egy oroszlán. Szava olyan, mint a tűz, mint a sziklákat darabokra zúzó kalapács. Az emberek mégis ugyanúgy élik tovább az életüket, háborítatlanul, mit sem sejtve."[215] Ha valaki ezeket a félelmeket értelmetlennek tartja, megnyugtathatja a tudat, hogy nincs erkölcsi számadás sem ezen a világon, sem a túlvilágon. De minden zsidónak, aki úgy gondolja, hogy Heschelnek 1968-ban volt oka reszketni, most is reszketnie kellene.

„Furcsa érzés egy reggel arra ébredni, hogy egy elmegyógyintézetben találjuk magunkat" – jegyezte meg Heschel a vietnámi háború

idején.[216] A Gázáról szóló zsidó közbeszéd fősodrának abszurditását jól érzékelteti, ha elképzeljük, hogyan reagálnának a zsidók, ha egy másik ország, egy másik nép hozná fel rendszeresen ugyanazokat az érveket, amelyeket mi hangoztatunk ezzel a háborúval kapcsolatban.

Amikor más kormányok civileket ölnek meg, ők is vitatják az áldozatok számát. 2011-ben az ENSZ azzal vádolta a szíriai rezsimet, hogy több mint négyezer embert ölt meg a kormányellenes tüntetések leverése során. Szíria vezetője, Bassár el-Aszad azt állította, hogy az adatok hamisak. „Ki mondta, hogy az ENSZ hiteles intézmény?" – kérdezte.[217] Ismerősen hangzik?

2015-ben, amikor ENSZ- és amerikai tisztviselők azzal vádolták Szaúd-Arábiát, hogy jemeni bombázásai több tucat civil halálát okozták, a szaúdi külügyminiszter azt mondta, hogy a bírálóknak „ügyelniük kellene arra, hogy különbséget tegyenek tény és fikció között".[218] Egy évvel később, amikor nemzetközi megfigyelő szervezetek azt állították, hogy az Egyesült Államok ISIS elleni háborújában több mint ezerötszáz civil vesztette életét, a Pentagon egyik szóvivője „propagandának" minősítette az állításokat.[219] Vajon a legtöbb zsidó hitelt adna ezeknek a cáfolatoknak? Természetesen nem. Felismernénk, hogy a kormányok – legyenek azok demokratikusak, tekintélyelvűek vagy bárhol a kettő között – igyekeznek kisebbíteni saját bűneik súlyát.

A kormányok másokra is előszeretettel hárítják a felelősséget. Talán azt gondoljuk, hogy Izrael találta fel az emberi pajzsra való hivatkozást? 2017-ben a szaúdi kormány tulajdonában álló Arab News azzal vádolta Rijád jemeni ellenfeleit, hogy „civileket használnak emberi pajzsként", mivel „erőik továbbra is lakóövezetekben összpontosulnak".[220] 2022-ben, négy nappal azután, hogy Moszkva csapatokat küldött Kijev elfoglalására, az orosz védelmi minisztérium szóvivője azt állította, hogy az ukrán kormány „»emberi pajzsként« használja a

város lakóit a nacionalisták védelmében, akik tüzérségi egységeket és katonai felszerelést telepítettek lakóövezetekbe”.[221] A vietnámi háború idején az amerikai hadsereg röplapokat szórt, amelyeken azt állította, hogy a kommunista Vietkong „védtelen nőket és gyerekeket használ pajzsként”.[222] És hol rejtőzött sok vietkong harcos, miközben amerikai bombák záporoztak a vietnámi civilekre? Föld alatti alagutak hatalmas labirintusában[223] – akárcsak a Hamász. Mert ha gerillahadseregként a világ egyik legerősebb légiereje támad, ez észszerű módja a védekezésnek.

Vajon azok a zsidók, akik ma az emberi pajzsra hivatkozva a Hamászt teszik felelőssé az izraeli bombák áldozataiért, a Vietkongot hibáztatnák az amerikai bombákért, vagy Ukrajnát az oroszokért? Aligha.

Ha bármely más kormányt olyan vádakkal illetnének újságírók, kutatók, diplomaták, emberi jogi szervezetek, nemzetközi bíróságok, az ENSZ – és maga az áldozatul eső lakosság –, mint amilyenekkel Izraelt illetik, a legtöbb zsidó hitelt adna nekik. Az 1990-es években az AJC támogatta azokat a nemzetközi törvényszékeket, amelyek Ruanda és a volt Jugoszlávia vezetőinek ügyében jártak el.[224] 2024 februárjában Jonathan Greenblatt elítélte „az ujgur nép ellen Kínában elkövetett népirtást”.[225] Mi alapján jutott az AJC és az ADL arra a következtetésre, hogy ezek a rezsimek valami rosszat tesznek? Úgy, hogy ugyanazokra az emberi jogi szervezetekre hallgattak, amelyeket antiszemitának neveznek, amikor azok Izraelt ítélik el. Bár a vallásos jobboldalhoz tartozó zsidók egy része – különösen Izraelben – gúnyt űz az emberi jogok egész eszméjéből, mondván, hogy az nyugati, és ezért idegen a zsidóságtól,[226] a legtöbb zsidó vezető nem így beszél. A külvilág felé egész biztosan nem. Amikor 2024 májusában arról kérdezték Netanjahut, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság ügyésze elfogatóparancsot kért ellene, nem magát a háborús bűnökkel foglalkozó

törvényszék eszméjét utasította el. Azt mondta, inkább Iránt és Szíriát kellene célba venniük.[227] Nem a Nemzetközi Büntetőbíróság legitimitását vonta kétségbe. Egyszerűen azt szeretné, ha valaki mást vizsgálnának. Azt állítja, hogy hisz a nemzetközi jogban. Csak éppen a zsidó államra nem alkalmazná.

Ez a zsidó kivételességtudat szabad kezet ad Izraelnek ahhoz, hogy semmibe vegye az egész világot. Alig több mint egy hónappal a gázai háború kezdete után Yossi Klein Halevi, Izrael egyik legbefolyásosabb angol nyelven publikáló politikai kommentátora esszét tett közzé, amelyben azt írta, hogy az izraeliek „erkölcsi szakadékot tapasztalnak önmaguk és a nemzetközi közösség jelentős része között". Erre a szakadékra nem úgy reagált, hogy megcáfolta volna az Izrael fellépésével szemben megfogalmazott erkölcsi bírálatokat – a humanitárius segélyszállítmányok blokádját, egész városnegyedek földdel egyenlővé tételét, gyerekek tömeges megölését. Még arra a stratégiai bírálatra sem válaszolt, hogy Izrael nem győzheti le a Hamászt anélkül, hogy legalább némi reményt adna a palesztinoknak arra, hogy egyszer véget érhet az elnyomásuk. Ehelyett elmesélt egy történetet. Halevi felidézte, hogy a második intifáda idején, amikor Izrael sorra utasította vissza a nemzetközi bírálatokat, az ENSZ akkori főtitkára, Kofi Annan azt kérdezte: „Lehetséges, hogy az egész világ téved, és csak Izraelnek van igaza?" Halevi szerint az izraeliek „habozás nélkül azt felelték: igen, feltétlenül". Halevi úgy vélte, Izraelnek a Gázával kapcsolatos bírálatokra is ugyanígy kellene reagálnia. Küldje el a pokolba az egész világot.[228]

Az izraeli kormány pontosan ezt tette. Május 26-án, két nappal azután, hogy a Nemzetközi Bíróság felszólította Izraelt, állítsa le a Gáza déli részén fekvő Rafah elleni offenzíváját, Izrael lebombázta az ott sátrakban menedéket kereső palesztinokat. A bomba tüzet okozott,

amelyben 45 ember meghalt, csaknem 250 pedig megsebesült. A sebesülteket fogadó kórház egyik orvosa így nyilatkozott: „Sok holttest súlyosan megégett, végtagjaik leszakadtak, testük pedig darabokra szakadt."[229] Netanjahu válasza? Másnap Ilana Buszkilára hivatkozott, akinek a lányát október 7-én meggyilkolták, és aki a Hamász megsemmisítését követelte. „Ezer hágai ügyész sem állhat meg egyetlen pillanatig sem az Ilana Buszkila által kimondott tiszta igazsággal és erkölcsi utunk igaz voltával szemben" – jelentette ki Netanjahu.[230]

Az efféle kijelentéseket egyfajta teológiaként lehet értelmezni. Izrael definíció szerint igaz ügyet képvisel. Gázában folytatott háborúja akkor is erkölcsös marad, amikor az általa elkövetett bűnöket mindenki számára látható módon dokumentálják. Hannah Arendt több mint hatvan évvel ezelőtt arra figyelmeztetett, hogy a zsidó nacionalizmus magában hordozza ezt a veszélyt. „E nép nagysága egykor abban rejlett, hogy hitt Istenben. És most ez a nép már csak önmagában hisz?" – írta 1963-ban.[231] Valójában ezt jelentik Netanjahu szavai. Amikor büszkén kijelenti, hogy egy zsidó államot semmilyen külső mérce alapján nem lehet megítélni, akkor ezt az államot – és a zsidó népet, amelynek nevében az állam megszólal – az imádat tárgyává teszi. És ahogyan a Bibliában szerepel, a bálványimádást rendszerint más bűnök is kísérik. „Bálványaitokra emelitek tekinteteteket, és vért ontotok […] utálatos dolgokat műveltetek"[232] – rótta fel Ezékiel próféta az izraelitáknak az i. e. 6. században. Akár erről a háborúról is beszélhetett volna.

Az új „új antiszemitizmus”

A Rágalmazásellenes Liga, az Amerikai Zsidó Bizottság és az izraeli kormány mind aktívak az X-en, a korábban Twitter néven ismert közösségi platformon. 2023. október 7. és 2024. június 4. között az ADL, az AJC, az izraeli kormány és az izraeli miniszterelnök hivatalos X-fiókjai tíznél kevesebb alkalommal használták az „éhezés” vagy az „éhínség” szót. Az „antiszemitizmus” kifejezést viszont több mint ezerszer.[233]

A zsidó közélet azon meghatározó szervezetei számára, amelyek nem akarják közelebbről megvizsgálni, mit tett Izrael Gázában, a legjobb módja a szembenézés elkerülésének, ha antiszemitizmussal vádolják Izrael bírálóit. Ez hatásosabb, mint megkérdőjelezni a halálos áldozatok számát, emberi pajzsra hivatkozni, vagy Izrael bombázásait más háborúkhoz hasonlítani, mert ezek az érvek megkövetelik, hogy Gázáról beszéljenek. Az antiszemitizmus vádja viszont teljesen más irányba tereli a témát. A háborúról szóló vitát a háborút ellenző emberek indítékairól szóló vitává alakítja.

Ez nem jelenti azt, hogy az antiszemitizmus ne lenne veszélyes. A történelem egyik legszívósabb és legpusztítóbb gyűlöletformája. David Feldman brit tudós az antiszemitizmust a zsidókkal szembeni ellenséges eszmék ősi „tározójához” hasonlítja, amely „évszázadok, sőt évezredek során halmozódott fel”.[234] Mivel a zsidókat oly régóta ábrázolják ravasznak, rosszindulatúnak és mindenhatónak, a zsidóellenes motívumok olyan kulturális tárházat alkotnak, amelyből az emberek akkor merítenek – néha tudattalanul, néha szándékosan –, amikor olyan jelenségeket próbálnak megmagyarázni, amelyek feldühítik

vagy összezavarják őket. Az amerikai kultúra eldurvulása miatt aggódó szülők felfigyelnek arra, hogy Hollywood tele van baloldali, ateista zsidókkal. Donald Trump 2016-os elnökválasztási kampányának záró reklámfilmje, miközben elítéli „azt a globális hatalmi struktúrát, amely a munkásosztályt kifosztó gazdasági döntésekért felelős", történetesen Lloyd Blankfeint, a Goldman Sachs befektetési bank vezetőjét mutatja.[235] Egy pittsburghi férfi, akit megszállottan foglalkoztatnak a közép-amerikai menedékkérők, arra a következtetésre jut, hogy az Egyesült Államokba vezető útjukat a Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS) szervezi. Amikor pedig megtudja, hogy egy helyi zsinagóga részt vesz a HIAS Nemzeti Menekült Szombat elnevezésű programjában, haragját a zsinagóga ellen fordítja.[236]

Az a hajlam, hogy a zsidókat, zsidó kezdeményezéseket és ideológiákat démoni, emberfeletti hatalommal ruházzák fel, az Izraellel és a cionizmussal szembeni bírálatokban is megjelenhet. 2024. augusztus 4-én, miután Venezuelában tüntetők lepték el az utcákat, hogy Nicolás Maduro választási csalása ellen tiltakozzanak, Maduro a zavargásokért „a cionizmus kommunikációs hatalmát" okolta, amely szerinte „az összes közösségi hálózatot, a műholdakat és minden hatalmat ellenőrzése alatt tart".[237] Ugyanezen a napon, miután erőszakos bevándorlásellenes zavargások törtek ki az Egyesült Királyságban, egymillió megtekintést ért el egy bejegyzés, amely szerint „Izrael Állam lángba borítja az Egyesült Királyságot".[238]

DE KULCSFONTOSSÁGÚ különbséget tenni Izrael és a cionizmus antiszemita képzetekre építő elutasítása, illetve Izrael és a cionizmus önmagában vett elítélése között, ami semmivel sem előítéletesebb, mint bármely más állammal vagy politikai ideológiával szembeni állásfoglalás. Izraeli és amerikai zsidó vezetők ezt a kettőt rendszeresen összemossák. Az antiszemitizmus vádjával próbálják elfojtani egy olyan

háború bírálatát, amelynek erkölcsösségét nem tudják megvédeni. Azt állítják, hogy előítéletes dolog azt javasolni, hogy a zsidó felsőbbséget a törvény előtti egyenlőség váltsa fel. Izrael védelmében pedig gyakran szélsőjobboldali politikusokkal szövetkeznek, akiknek fehér keresztény nacionalizmusa veszélyt jelent a zsidókra.

Ez nem volt mindig így. Izrael fennállásának első két évtizedében, amikor diplomatái igyekeztek hitelteleníteni a külföldi bírálókat, Amerika legbefolyásosabb zsidó szervezetei nem mindig voltak ebben partnerek.[239] Sokkal óvatosabban vádolták antiszemitizmussal Izrael kritikusait, mint manapság.

Az amerikai zsidó intézményrendszer másként tekintett az antiszemitizmusra, mert a saját küldetését is másként értelmezte. A 20. század közepén az amerikai zsidó szervezetek nagyobb hangsúlyt fektettek a polgárjogi küzdelmekre, mint a zsidó állam védelmére. Ez a szemlélet arra késztette őket, hogy az antiszemitizmust más előítéletes gyűlöletformákkal összefonódó jelenségként írják le. Ahogy Peter Novick történész megjegyzi, az olyan szervezetek, mint az ADL és az AJC, „az előítélet valamennyi formájának közös pszichológiai gyökereire" összpontosítottak, és „következetesen kisebbítették a diszkriminált csoportok közötti különbségek jelentőségét".[240] Ha az előítéletek különböző formái összekapcsolódnak, akkor a feketékkel szembeni rasszizmus elleni küzdelem egyben az antiszemitizmus elleni küzdelmet is szolgálja.

E szemlélet mögött az a feltételezés húzódott meg, hogy az előítéletesség – akár I. Miklós cár, Heinrich Himmler vagy George Wallace képviselte – az ideológiai spektrum jobboldalán erősebb. A konzervatívok hajlamosak felmagasztalni a „régi szép időket", vagy legalábbis azt, amilyennek elképzelik őket. Németországban a nácik egy dicsőséges, fajilag tiszta múlt mítoszát terjesztették. A háború utáni Egye-

sült Államokban a szegregáció és a bevándorlásellenesség hívei Amerika egy korábbi, kevésbé befogadó eszményét védelmezték. Ezért a zsidó közélet meghatározó vezetői – bár elutasították a kommunizmust – a haladást támogató liberálisokat jobb szövetségesnek tekintették saját maguk és más, történelmileg marginalizált csoportok számára.

A történelmileg elnyomott amerikai közösségeket képviselő szervezetek többsége mind a mai napig ezt a szemléletet vallja. Az NAACP a feketékkel szembeni rasszizmust nagyobb problémának látja a konzervatív republikánusok, mint a progresszív demokraták körében. Hasonlóan tekint a szexizmusra a National Organization for Women, a latin-amerikai származásúakkal szembeni diszkriminációra a Mexican American Legal Defense and Educational Fund, valamint a homofóbiára és transzfóbiára a Human Rights Campaign. Ezek a szervezetek természetesen elismerik, hogy progresszívek is lehetnek előítéletesek. Ugyanakkor azt is felismerik, hogy a konzervatívok jóval hajlamosabbak romanticizálni az amerikai történelem korábbi korszakait, amikor a fehér, heteroszexuális, keresztény férfiak sokkal szilárdabban tartották kezükben a hatalmat. Ezért ígéri Donald Trump, hogy „újra naggyá teszi Amerikát" (Make America Great Again, MAGA).

Az 1960-as évek végén és a 70-es évek elején azonban az amerikai zsidó intézményrendszer kezdte feladni ezt a szemléletet. A polgárjogi törvényt és a választójogi törvényt már elfogadták. A fekete aktivisták egy fiatalabb, harciasabb nemzedéke óvatosabban viszonyult a fehérekkel kötött szövetségekhez. Az amerikai zsidók pedig – akik évtizedeken át a társadalom egészébe való beilleszkedésre törekedtek – egyre inkább attól tartottak, hogy az asszimiláció veszélyezteti a zsidó identitást.

A politikai átrendeződésnek ebben az időszakában az 1967-es háború – amelyben Izrael Egyiptommal, Szíriával és Jordániával állt szemben – földrengésszerű hatással volt az amerikai zsidóságra. Az Izrael esetleges megsemmisülésétől való félelem, majd az ezt követő, szinte bibliai hat nap alatt aratott lenyűgöző győzelem egy csapásra az amerikai zsidó intézményrendszer középpontjába emelte a cionizmust. Amerikai zsidó szervezetek egyetlen hónap alatt 100 millió dollárt gyűjtöttek Izrael számára.[241] A háború után az Amerikai Zsidó Bizottság nyári továbbképzésre kezdte küldeni munkatársait a zsidó államba.[242] Steven T. Rosenthal történész megfogalmazása szerint „az 1967-es hatnapos háború a világi hódolat tárgyává tette Izraelt".[243]

Ez azonban problémát okozott. Miközben az amerikai zsidók korábban soha nem látott mértékben sorakoztak fel Izrael mellett, a baloldal egy része a globális gyarmatosításellenes küzdelem részeként karolta fel a palesztin ügyet. 1967-ben két befolyásos fekete aktivista szervezet, a Student Nonviolent Coordinating Committee (SNCC) és a Black Panthers, valamint az újbaloldalhoz tartozó Students for a Democratic Society egyik vezetője egyaránt elítélte Izraelt.[244] 1973-ban az ENSZ Közgyűlése – amelyben ekkorra jelentős szerepet játszottak a globális Dél frissen függetlenné vált államai – elítélte „a cionizmust [*sic*] és az izraeli imperializmust".[245]

Az 1970-es évek elejére az amerikai zsidó közösség hagyományos antiszemitizmus-felfogása – miszerint az antiszemitizmus, más előítéletekhez hasonlóan, főként a jobboldalról ered – közvetlen ellentétbe került Izrael megvédésének igényével, mivel Izrael legélesebb bírálói közül sokan immár a baloldalról érkeztek. Így megszületett az antiszemitizmus egy új értelmezése, amelynek célja Izrael védelme volt. Ez a felfogás mind a mai napig velünk maradt.

1974-ben Arnold Forster és Benjamin Epstein, a Rágalmazásellenes Liga két tisztségviselője *Az új antiszemitizmus* címmel írt könyvet.[246] Érvelésük szerint az tette újjá ezt az antiszemitizmust, hogy a korábban hosszú időn át a szélsőjobboldalhoz kötődő zsidógyűlölet immár ideológiailag kétoldalúvá vált. A szélsőbaloldalon éppolyan veszélyes lett. A szerzők azt állították, hogy az 1960-as évek közepe óta „a radikális baloldal" feladta „a baloldal hagyományos antiszemitizmus-ellenességét", és mára „legalább akkora veszélyt jelent a világ zsidóságára, mint a jobboldal".[247]

Forster és Epstein nem tévedett abban, hogy a globális baloldalon is jelen volt az antiszemitizmus.[248] A zsidók mindenhatóságáról és pénzügyi ügyességéről szóló évszázados sztereotípiákra támaszkodva a baloldaliak olykor a zsidókat – vagy a cionizmust – tették meg a globális kapitalizmus vagy imperializmus minden bajának jelképévé. Az 1960-as és 70-es években e retorika jelentős része a Szovjetunióból eredt.[249] A szovjet vezetők és kelet-európai szövetségeseik már az 1950-es évek elejétől azzal vádolták a helyi zsidókat, hogy cionista ügynökök. A propaganda azonban még intenzívebbé vált, miután Moszkva az 1967-es háborút követően megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Amikor 1968-ban kormányellenes tüntetések rázták meg Lengyelországot, a párt tisztviselői a „nemzetközi cionista maffiát" tették felelőssé. Ugyanebben az évben, amikor a csehek elindították a prágai tavasz néven ismert liberalizációs kísérletet, a szovjet lapok a reformereket egy „nemzetközi cionista szervezet ügynökeinek" nevezték.[250] Még azok a baloldaliak is, akik nem Moszkva utasításait követték, időnként ugyanolyan klasszikus antiszemita nyelvezetben beszéltek a cionistákról, ahogyan az emberek régóta beszéltek a zsidókról. 1967-ben például az SNCC a „cionisták által ellenőrzött

sajtót" támadta, és azt állította, hogy a Rothschildok, akik „Afrika ásványkincseinek jelentős részét ellenőrzik", kulcsszerepet játszottak Izrael létrejöttében.[251]

Forster és Epstein érvelésével az volt a probléma, hogy nem csupán arra mutattak rá, hogy a baloldaliak időnként antiszemita toposzokat alkalmaznak, hanem a baloldali anticionizmus egészét antiszemitának minősítették. Mintha kizárólag a zsidógyűlölet magyarázhatná, hogy a gyarmatosítást és a rasszizmust ellenző emberek miért utasítanak el egy olyan ideológiát, amely a palesztinokat jogilag alárendelt helyzetbe kényszerítette, és miért fordulnak szembe egy olyan állammal, amely 1967 után palesztinok millióit tartja katonai jogrend alatt.

Forster és Epstein érvelése azonban széles körben elterjedt. A könyv megjelenése óta eltelt fél évszázadban zsidó vezetők újra és újra egy „új antiszemitizmus" veszélyére figyelmeztettek, amely a baloldali zsidógyűlölet állítólagos felerősödéséből fakad. Adam Haber és Matylda Figlerowicz megfigyelése szerint ezek a figyelmeztetések rendszerint egybeesnek a palesztin jogok támogatottságának növekedésével.[252]

Már október 7. előtt is egyre erősödött az „új antiszemitizmus" miatti aggodalom. Amióta 2009-ben Netanjahu visszatért a hatalomba, Izraelt olyan jobboldali kormányok vezették, amelyek ellenezték egy palesztin állam létrejöttét. A közvélemény-kutatások arra utaltak, hogy az amerikai progresszívek – különösen a fiatalabbak – egyre kritikusabban viszonyulnak Izraelhez.[253] És bár Washingtonban csekély politikai befolyással rendelkeztek, az olyan anticionista szervezetek, mint a Students for Justice in Palestine (SJP), a Jewish Voice for Peace (JVP) és a Council on American-Islamic Relations (CAIR), egyre nagyobb teret nyertek az aktivista baloldalon. Az Izrael-párti szervezetek szemében mindez a baloldali antiszemitizmus új hullámá-

nak jele volt. 2022-ben Jonathan Greenblatt, az ADL vezetője név szerint is elítélte az SJP-t, a JVP-t és a CAIR-t. Érvelése szerint „ezek a radikális baloldali csoportok annak a szélsőjobboldalnak a tükörképei, amelyet az ADL már régóta figyelemmel kísér".[254] Lényegében ugyanazt az érvet fogalmazta meg, mint elődei fél évszázaddal korábban: az antiszemitizmus immár ugyanolyan súlyos fenyegetést jelent a baloldalon, mint a jobboldalon.

Évtizedeken át tartó ismételgetés után az „új antiszemitizmus" tézise mára széles körben elfogadottá vált. Zsidó tisztségviselők, újságírók és politikusok rendszeresen azt állítják, hogy az antiszemitizmus ugyanolyan súlyos problémát jelent a progresszívek, mint a konzervatívok körében. Az akadémiai kutatások eredményei azonban összességében nem ezt támasztják alá. Inkább azt a régebbi nézetet erősítik, amelyet az amerikai zsidó szervezetek az 1950-es és 60-as években vallottak: az antiszemitizmus – sok más előítéletformához hasonlóan – jóval gyakoribb a konzervatívok körében. 2022-ben két politológus, Eitan Hersh és Laura Royden publikálta az addigi legátfogóbb kutatást arról, hogyan függnek össze az amerikaiak politikai nézetei a zsidókról alkotott véleményükkel. Arra jutottak, hogy „az antiszemita nézetek sokkal gyakoribbak a jobboldalon, mint a baloldalon".[255]

Az „új antiszemitizmus" tézisének közvetlen cáfolataként Hersh és Royden kimutatta, hogy a progresszívek túlnyomó többsége külön kezeli Izraelről és az amerikai zsidókról alkotott véleményét. A kutatók kifejezetten arra ösztönözték a progresszív válaszadókat, hogy kapcsolják össze a kettőt, de kevés ilyen reakcióval találkoztak. „Még akkor is, amikor a válaszadókat azzal az információval szembesítették, hogy az amerikai zsidók többsége kedvezően vélekedik Izraelről – egy olyan országról, amelyet az ideológiai baloldal inkább kedvezőtlenül ítél meg –, a baloldali válaszadók ritkán támogattak olyan állításokat, mint hogy a zsidóknak túl nagy hatalmuk van, vagy hogy bojkottálni

kellene őket."[256] Hersh és Royden nem állította, hogy egyáltalán nincs kapcsolat az antiszemitizmus és az anticionizmus között. Azt azonban megjegyezték, hogy azok az amerikaiak, akik támogatták volna az amerikai zsidók megbüntetését Izrael tettei miatt, sokkal nagyobb valószínűséggel tartoztak az ideológiai jobboldalhoz.[257]

2019-ben és 2020-ban a UCLA kutatói hasonló következtetésre jutottak. Több százezer amerikait kérdeztek meg egyszerre a zsidókról alkotott véleményükről és arról, hogy mit gondolnak az Izraelnek nyújtott katonai támogatásról. Azok a republikánusok, akik ellenezték a katonai segélyt, negatívabban vélekedtek a zsidókról, mint azok, akik támogatták azt. A demokraták körében azonban alig mutatkozott ilyen összefüggés. Azok a demokraták, akik ellenezték az Izraelnek történő fegyvereladásokat, nagyjából ugyanolyan kedvezően viszonyultak a zsidókhoz, mint azok, akik támogatták ezeket. A progresszívek körében tehát az Egyesült Államok Izrael-politikájának megítélése és a zsidókról alkotott vélemény nem járt együtt.[258]

Európában is arra utalnak a kutatások, hogy az antiszemitizmus gyakoribb a konzervatívok körében. Egy 2018-as tanulmány, amely húsz európai országban vizsgálta a zsidó bevándorlással kapcsolatos attitűdöket, megállapította, hogy bár a muszlimok átlagosan negatívabban vélekedtek a zsidókról, mint a nem muszlimok, az antiszemitizmus jóval magasabb szintű volt a jobboldalon, mint a baloldalon.[259] Egy 2021-es, tizenhat európai országra kiterjedő kutatás pedig azt találta, hogy az antiszemitizmus legerősebb előrejelzője az idegengyűlölet volt. Azok az európaiak, akik a legnegatívabban vélekedtek az arabokról, az afrikaiakról és a muszlimokról, a zsidókról is a legnegatívabb véleményt alkották.[260]

Ez nem jelenti azt, hogy aki Izrael-ellenes, ne lehetne egyúttal zsidóellenes is. Ahogy Hersh és Royden, valamint a UCLA kutatásai is

sugallják, a jobboldali Izrael-ellenesség – amelyet korábban olyan szereplőkkel társítottak, mint Pat Buchanan és David Duke, ma pedig olyan fehér nacionalisták képviselnek, mint Nick Fuentes – gyakran antiszemita.[261] És bár a progresszívek kisebb valószínűséggel vallanak zsidóellenes nézeteket, mint a konzervatívok, Izrael-kritikájukban időnként mégis megjelennek olyan antiszemita toposzok, amilyeneket Maduro vagy az SNCC is használt.

Az egyik ilyen toposz szerint a zsidók nem lojálisak azokhoz az országokhoz, amelyekben élnek. Csak a saját közösségükkel törődnek. Hersh és Royden kutatása szerint az amerikaiak nagyjából 20 százaléka úgy véli, hogy az amerikai zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint az Egyesült Államokhoz.[262] A zsidók Izraellel való azonosítása segít megérteni, miért szaporodnak meg világszerte az antiszemita incidensek, amikor Izrael tettei széles körű nemzetközi felháborodást váltanak ki. Három, 2001 és 2014 között végzett kutatás – egy Belgiumban, egy Ausztráliában és egy az Egyesült Államokban – ugyanazt az egyértelmű összefüggést találta: amikor Izrael több palesztint öl meg, a zsidók világszerte több diszkriminációról és bántalmazásról számolnak be.[263]

Október 7. után ugyanez történt, csak sokkal nagyobb mértékben. Az október 7. és január 30. között eltelt közel négy hónap alatt az FBI háromszor annyi zsidók ellen elkövetett gyűlölet-bűncselekmény miatt indított vizsgálatot, mint a támadást megelőző négy hónap során.[264] 2024 elején magam is bepillantást nyerhettem ebbe, amikor egy olyan amerikai főiskolán tartottam előadást, ahol erős volt a háborúellenes hangulat. Több zsidó hallgató mondta nekem, hogy attól tart, kiközösítenék, ha nyíltan támogatná Izraelt. Önmagában az ilyen ideológiai kiközösítés még nem jelent antiszemitizmust. Egy Izraelt nyíltan támogató keresztény vagy akár muszlim diákot is valószínűleg ugyan-

így kezeltek volna. Egy fiatal férfi azonban elmesélte, hogy azért nevezték cionistának, mert kipát viselt. Ez jól mutatta, hogyan mosódhat el a határ az anticionizmus és az antiszemitizmus között. Egy diáktársa pusztán azért kapcsolta őt Izraelhez, mert zsidó volt.

AZ ANTISZEMITIZMUS október 7. utáni erősödése nemcsak a zsidó, hanem az amerikai történelem egy sötét hagyományába is illeszkedik. Amikor az amerikaiak ellenségessé válnak egy külföldi kormánnyal vagy mozgalommal szemben, gyakran azokat az amerikaiakat hibáztatják, akik az általuk megvetett külföldi féllel azonos etnikai vagy vallási háttérrel rendelkeznek. Az első világháború alatt a német származású amerikaiakat terrorizálták.[265] A második világháború idején a japán származású amerikaiakat internálták. Szeptember 11. után a muszlim amerikaiakat üldözték. A COVID-járvány alatt kínai és más ázsiai származású amerikaiakat támadtak meg. Október 7. után pedig, míg egyes amerikaiak Izrael iránti haragjukat amerikai zsidókon vezették le, mások a Hamásszal szembeni dühüket palesztin, arab és muszlim amerikaiakon.[266]

A média általában elsiklott e történelmi párhuzamok felett, mert Izrael – ellentétben az első világháború alatti Németországgal, a második világháborús Japánnal vagy a mai Kínával – az Egyesült Államok szövetségese. Ugyanakkor olyan szövetséges, amely az amerikai lakosság egy részének kifejezetten ellenszenves. Ahogy Hersh és Royden egy külön kutatásban kimutatta, a fiatal, baloldali beállítottságú amerikaiak éppoly negatívan ítélik meg Izraelt, mint Oroszországot és Iránt.[267] A jobboldalon ritkább az Izraellel szembeni ellenszenv, de ott is létezik, és gyakrabban fakad antiszemitizmusból. Így a zsidók lettek a legújabbak azon amerikaiak hosszú sorában, akik azért szenvednek hátrányt, mert egy olyan külföldi országgal azonosítják őket, amelyet más amerikaiak gyűlölnek.

Az ilyen előítéletességre adott válasznak egyértelműnek kellene lennie: az amerikaiak nem felelősek külföldi kormányokért vagy szervezetekért pusztán azért, mert közös származás köti össze őket. Az 1910-es években sem következett abból, hogy valaki német származású amerikai volt, hogy támogatta a császári Németországot, és az 1940-es években sem jelentette a japán származás automatikusan a birodalmi Japán támogatását. Ugyanígy ma sem következik abból, hogy valaki kínai származású amerikai, hogy a Kínai Népköztársaság pártján áll, sem abból, hogy valaki palesztin származású, hogy támogatja a Hamászt. Külföldi kormányok vagy szervezetek támogatása politikai döntés, nem pedig az ember etnikai vagy vallási identitásának szükségszerű kifejeződése.

Ez a különbségtétel kulcsfontosságú az Izraellel szembeni haraghoz kapcsolódó antiszemitizmus elleni küzdelemben. Meg kell követelnünk Izrael bírálóitól, hogy világosan különböztessék meg az általuk kritizált országot zsidó honfitársaiktól. Ugyanakkor nekünk magunknak is meg kell tennünk ezt a különbségtételt. A zsidó vezetők azonban többnyire nem ezt teszik. Az amerikai zsidó intézményekben Izrael támogatását gyakran nem politikai választásnak, hanem a zsidó identitás szerves részének tekintik. „A cionizmus alapvető része a judaizmusnak" – jelentette ki Greenblatt, az ADL vezetője 2023 novemberében.[268] A következő áprilisban, egy egyetemi antiszemitizmusról szóló meghallgatáson Kathy Manning képviselő, az Észak-amerikai Zsidó Szövetségek (JFNA) korábbi elnöke „Izrael judaizmusban betöltött központi szerepéről" beszélt.[269] Ezek a kijelentések nemcsak következetlenek – a judaizmus évezredekkel a cionista mozgalom és Izrael Állam megalakulása előtt is létezett –, hanem veszélyesek is. Éppen azért nem szabad a zsidókat felelőssé tenni Izrael tetteiért, mert a judaizmus és Izrael Állam két külön dolog. Greenblatt és Manning logikája alapján nincs különbség aközött, hogy valaki egy izraeli

nagykövetség falára írja fel, hogy „Szabad Palesztinát!", vagy egy zsinagóga falára, hiszen e gondolatmenet szerint mindkettő lényegét tekintve cionista intézmény. A zsidók soha nem felelősek az antiszemitizmusért. Azért viszont felelősek vagyunk, hogy bölcsen küzdjünk ellene. Izrael és a judaizmus összemosása pedig pontosan ennek az ellenkezője.

A palesztinok hiteltelenítésére azonban hatékony eszköznek bizonyul, mert a cionizmussal szembeni palesztin ellenállást az elnyomásra adott természetes reakcióból az előítéletesség egyik formájává változtatja.

A gázai háború alatt egyetlen szervezet sem tett többet azért, hogy a palesztinokat és támogatóikat előítéletesnek mutassa be, mint az ADL. A szervezet 2023-ban több mint kétszer annyi antiszemita incidenst rögzített, mint az előző évben. Az ADL példáinak többsége nem kapcsolódik Izraelhez – ilyen például egy iskolai mosdóban felfestett horogkereszt. Az Izraelhez kapcsolódó esetek egy része egyértelműen antiszemita. Az ADL például arról számolt be, hogy nem sokkal október 7. után Washingtonban valaki azt kiabálta szombaton hazafelé tartó zsidóknak: „Rohadjanak meg a zsidók, szabad Palesztinát!"[270]

Az ADL által antiszemitának minősített, Izraelhez kapcsolódó incidensek közül azonban sok nem kifejezetten zsidók ellen irányult. Negyvenkét százalékukban október 7. után megfogalmazott anticionista retorika jelenik meg. Az ADL által leggyakrabban idézett jelszavak egyike: „A folyótól a tengerig Palesztina szabad lesz." A szervezet ezt „antiszemita kijelentésnek" tekinti, amely „tagadja a zsidók önrendelkezéshez való jogát, akár úgy is, hogy eltávolítaná a zsidókat ősi hazájukból".[271] Izrael külügyminisztere ezt „az Izraelben élő zsidók elleni népirtásra való felhívással" teszi egyenlővé.[272]

Sok palesztin tudós vitatja ezt. Ők azt állítják, hogy a jelszó arra a demokratikus vízióra utal, amelyet a palesztin nacionalisták képviseltek, mielőtt a PFSZ elfogadta a terület két államra osztását.[273] 1970-ben például a Fatah, a PFSZ legbefolyásosabb pártja olyan esszésorozatot jelentetett meg, amely egyetlen „demokratikus államot képzelt el Palesztinában" – a folyótól a tengerig –, elutasította a zsidók elűzését, és azt javasolta, hogy a héber és az arab egyaránt legyen hivatalos nyelv.[274] Rashida Tlaib amerikai kongresszusi képviselő, akit a Képviselőház megrovásban részesített e kifejezés használatáért, úgy fogalmazott, az „a szabadság, az emberi jogok és a békés együttélésre irányuló törekvés kifejezése".[275]

Ez a mondat nyilvánvalóan nem mindenkinek ugyanazt jelenti. A Chicagói Egyetem 2024 márciusában végzett felmérése szerint az amerikai zsidó egyetemisták 66 százaléka, a muszlim egyetemistáknak viszont csak 14 százaléka értelmezi úgy, hogy „a palesztinoknak kellene felváltaniuk az izraelieket ezen a területen, még akkor is, ha ez az izraeli zsidók elűzésével vagy kiirtásával járna".[276] Nincs mód arra, hogy egyértelműen bebizonyítsuk, kinek van igaza. A legjobb módszer az lenne, ha egyszerűen megkérdeznénk azokat, akik használják ezt a kifejezést. Tudomásom szerint sem az ADL, sem más Izrael-párti szervezet soha nem végzett ilyen felmérést. És bizonyos értelemben ez nem is érdekli őket. Még ha az aktivisták túlnyomó többsége Tlaib vízióját támogatná is egy egyenlőségen és békés együttélésen alapuló Palesztináról, az sem változtatná meg gondolkodásukat. Az Egyesült Államok és Izrael zsidó vezetői számára ugyanis axióma, hogy zsidó állam nélkül az izraeli zsidók nem lehetnek biztonságban.

Az ADL „a folyótól a tengerig" kifejezéssel szembeni ellenszenvét különösen ironikussá teszi, hogy már most is létezik egy ország, amely a Földközi-tengertől a Jordán folyóig terjed. Izraeli vezetők

rendszeresen használnak hasonló megfogalmazásokat az általuk ellenőrzött terület leírására.[277] Netanjahu Likud pártjának alapító chartája kijelenti: „A tenger és a Jordán között kizárólag izraeli szuverenitás lesz."[278] És miközben az ADL csak találgatni tud arról, hogyan bánna a folyótól a tengerig terjedő palesztin állam a zsidókkal, Izrael palesztinokkal szembeni bánásmódja nem hipotetikus kérdés. Izrael 1948-ban mintegy 750 000 palesztin elűzése révén jött létre, 1967-ben pedig további több százezret kényszerített lakóhelye elhagyására, amikor határait kiterjesztette a folyótól a tengerig.[279] Az izraeli ellenőrzés alatt élő palesztinok többsége nem rendelkezik állampolgársággal, és egyikük sem élvez teljes jogegyenlőséget. Izraelt jelenleg népirtással vádolják a Nemzetközi Bíróságon, és ezt a vádat a világ legnevesebb emberi jogászai közül többen is támogatják.[280]

Más szóval, a folyó és a tenger között Izrael már elkövette, illetve jelenleg is elköveti épp azokat a visszaéléseket, amelyeknek szándékával az ADL és az izraeli külügyminisztérium a palesztin aktivistákat vádolja. Ez a projekció figyelemre méltó példája. De megvan a maga célja. Azzal, hogy a jelszót antiszemitának – sőt, népirtó antiszemitizmusnak – minősítik, elterelik a közvélemény figyelmét arról, hogyan bánik Izrael jelenleg a palesztinokkal, különösen Gázában, és arra irányítják, hogyan bánhatnának a palesztinok a zsidókkal, ha ők kerülnének hatalomra. Az elnyomott palesztinok ténylegesen megtapasztalt alávetettségét felváltják azzal az elméleti alávetettséggel, amelyet a zsidók szenvednének el, ha felcserélődnének a szerepek.

Hasonló kettős mérce figyelhető meg az erőszak kérdésében is. Az ADL antiszemita incidenseket felsoroló jegyzékében olyan jelszavak is szerepelnek, amelyek tartalmazzák az „ellenállás" vagy az „intifáda" szót. Ilyen például a „Ha egy népet megszállás alatt tartanak, az ellenállás jogos", illetve az „Éljen az intifáda!".[281]

A „folyótól a tengerig” kifejezéshez hasonlóan ezek a mondatok is többértelműek. Az ellenállás lehet fegyveres vagy fegyvertelen. Még ha fegyveres is, történhet a nemzetközi jog betartásával vagy annak megsértésével, hiszen a megszállás alatt élő embereknek – legyen szó Ukrajnáról vagy Ciszjordániáról – joguk van fegyveresen ellenállni idegen hadseregeknek, civileket azonban nincs joguk célba venni.[282] Hasonlóképpen, az intifáda szó „felkelést” jelent. Nem zsidók elleni felkelést, hanem bárki ellen irányulót. Az arab nyelvű újságok ezt a szót használták az 1968-as párizsi és a 2011-es egyiptomi tüntetések leírására is.[283] Az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumának arab nyelvű honlapja szerint a varsói gettófelkelés arab megfelelője is „intifáda”.

Izrael ellen két palesztin intifáda zajlott. Az első, az 1980-as évek végén, nagyrészt fegyvertelen volt. A második során, a 2000-es évek elején, palesztin fegyveresek öngyilkos merényletekben és más támadásokban ezer izraelit öltek meg.

E kifejezések kétértelműsége problémát jelent. Október 7. után különösen szerencsétlen volt olyan jelszavakat használni, amelyek elmossák a különbséget az ellenállás különböző formái között. Miután a Hamász fegyveresei szándékosan gyilkoltak meg, csonkítottak meg, raboltak el és bántalmaztak szexuálisan civileket, abban reménykedtem, hogy több palesztinpárti aktivista áll ki egyértelműen a háború szabályainak betartása mellett. Azt szerettem volna, ha elismerik, hogy erkölcsi szempontból nem minden intifáda egyforma.

Annak elutasítása, hogy a zsidó izraelieket is megilleti a nemzetközi jog védelme, a dehumanizáció egy formája. Ha a zsidó izraeliek azért telepesek, mert államuk kiszorított egy őshonos népességet, akkor ugyanezzel a logikával amerikaiak, kanadaiak, ausztrálok, argentinok és sokan mások is azok. Ha viszont ezért a bűnért csak a zsidó izraeli civilek veszítik el az élethez való jogukat, az antiszemitizmus.

De ha helytelen az izraeli civilek elleni erőszak támogatása, akkor a palesztin civilek elleni erőszak támogatása is az. Tekintettel arra, amit Izrael Gázában tett, az olyan Izrael-párti jelszavak, mint az „Izraelnek joga van megvédeni magát" vagy az „IDF mellett állok", legalább annyira fenyegetőek, mint az „intifáda" vagy az „ellenállás jogos". A zsidó vezetőknek azonban ezekkel nincs problémájuk. Egyes zsidók szerint azt, hogy egy olyan jelszó, mint a „folyótól a tengerig" vagy az „intifáda", fenyegető-e, az dönti el, hogy a zsidók többsége annak érzi-e.[284] De ha ez a mérce, akkor a palesztinok miért ne dönthetnék el ugyanígy, hogy az Izrael-párti jelszavak fenyegetőek-e számukra?

A KETTŐS MÉRCE nem véletlen. Az anticionizmus és az antiszemitizmus összemosásának éppen az a célja, hogy a palesztinokat és támogatóikat előítéletesnek állítsa be, és ezzel a palesztinok elnyomásáról szóló vitát a zsidók elnyomásáról szóló vitává alakítsa.

Érdemes megnézni, hogyan beszélnek a zsidó vezetők az amerikai egyetemekről. 2024 áprilisában Netanjahu kijelentette: „Antiszemita csőcselék foglalta el a vezető egyetemeket. […] Megtámadják a zsidó diákokat és a zsidó oktatókat. Ez arra emlékeztet, ami az 1930-as évek német egyetemein történt."[285]

Valóban történtek zsidók elleni támadások amerikai egyetemeken. A Hillel International 2024 májusában készült felmérése szerint palesztinpárti tüntetések következtében a zsidó hallgatók 17 százaléka számolt be verbális zaklatásról, 7 százalékuk pedig fizikai bántalmazásról.[286] A Cornell Egyetemen egy diák azzal fenyegetőzött, hogy megkéseli és megerőszakolja zsidó diáktársait.[287] A Georgiai Egyetemen a következő szavak kíséretében támadtak meg egy zsidó diákot: „Te izraeli, megöllek téged és az egész családodat."[288] Az Ohio Állami

Egyetem két hallgatóját pedig egy bár előtt bántalmazták, miközben azt kérdezték tőlük, hogy zsidók-e.[289]

A gyerekeim nagyjából egyidősek ezekkel a diákokkal, és sokféleképpen láthatóvá teszik zsidó identitásukat. Az erősödő antiszemitizmus korában természetesen aggódom a biztonságukért. Netanjahu amerikai egyetemekről alkotott képe azonban ettől még abszurd. Azért, mert bár Izrael mélyen népszerűtlenné vált azoknak a progreszszív hallgatóknak a körében, akiket ő antiszemita csőcseléknek nevez, az adatok világosak: az egyetemi progresszívek túlnyomó többsége különbséget tesz zsidók és Izrael között. Amikor Hersh 2024 februárjában egyetemistákat kérdezett meg, ugyanazt a mintát találta, amelyet Laura Roydennel együtt országos szinten is megfigyelt: jelentős antiszemitizmust a jobboldalon, és nagyon keveset a baloldalon. Hersh megjegyezte, hogy „a jobboldali fiatal felnőttek számottevő kisebbsége egyetért kifejezetten zsidóellenes kijelentésekkel", míg „a baloldalon szinte senki sem ért egyet velük".[290] Annak ellenére, hogy a baloldali hallgatók gyakran negatívan vélekedtek Izraelről, csak nagyjából 5 százalékuk értett egyet azzal az állítással, hogy „minden izraeli civilt a Hamász legitim célpontjának kell tekinteni".[291]

A Chicagói Egyetem kutatása ugyanerre a következtetésre jutott. Azt találta, hogy bár az egyetemisták háromszor nagyobb valószínűséggel ellenezték a cionizmust, mint az amerikai lakosság egésze, ugyanakkor kisebb valószínűséggel értettek egyet olyan antiszemita állításokkal, mint „a zsidóknak túl nagy hatalmuk van", vagy „ha erőszakos támadás éri a zsidókat, az azért van, mert megérdemlik". A kutatás szerzői arra jutottak, hogy „az egyetemeken tapasztalható mai düh főként Izrael mint állam ellen irányul, nem pedig maguk a zsidók ellen".[292]

Ez nem jelenti azt, hogy a zsidó hallgatók számára könnyű lenne az egyetemi élet. Azoknak, akiket Izrael-párti közegben neveltek, az

anticionizmus akkor is traumatikus lehet, ha nem jár együtt zsidóellenességgel. Izraellel szemben olyan általánossá vált az ellenszenv a progresszív körökben, hogy a cionista hallgatók időnként ideológiai számkivetettnek érzik magukat. Ez az ellenszenv nem a semmiből jön. Nehéz azt kérni a palesztinoktól, hogy legyenek tekintettel az Izrael-párti hallgatók érzéseire, miközben Izrael lemészárolja és éhezteti a családjaikat. Mégis azt kívánom, bárcsak a baloldali aktivisták gyakrabban elismernék, hogy létezik a kulturális cionizmus hagyománya is, amelyet a 20. század közepén olyan személyiségek képviseltek, mint Martin Buber és Judah Magnes, akik virágzó zsidó kultúrát akartak létrehozni Palesztina–Izrael területén, ugyanakkor ellenezték a zsidó állam gondolatát. Azt is szeretném, ha a baloldali aktivisták nagyobb empátiával viszonyulnának ahhoz a történelmi traumához, amely sok zsidó fiatalt – különösen azokat, akiknek családját csak egyetlen nemzedék választja el az államilag támogatott antiszemitizmustól – arra késztet, hogy még a cionizmus államközpontú formáját is támogassa. Nem véletlen, hogy az amerikai egyetemek leghangosabb cionista aktivistái között olyan zsidók is vannak, akiknek szülei Iránból vándoroltak ki.[293] Ahogy Daniel Randall megjegyzi: „Ahelyett, hogy a diaszpórabeli cionizmust és az Izraelhez való kötődést a zsidókat a 20. században és már korábban is sújtó kegyetlen történelmi tapasztalatok örökségeként értelmezné, a baloldal jelentős része egyfajta halálos bűnként tekint rájuk."[294] A baloldal általában nem így bánik más kisebbségi csoportok azon tagjaival, akiket kirekesztő és illiberális nézetekre neveltek. Ritkán hallani például arról, hogy délázsiai diákokat azért zárnának ki egyetemi környezetvédő vagy LMBTQ-csoportokból, mert szimpatizálnak Narendra Modi miniszterelnök erősen muszlimellenes hindu nacionalizmusával. A cionista hallgatók kiközösítése egyszerre igazságtalan és kontraproduktív. Ha meg akarjuk győzni a zsidó hallgatókat arról, hogy biztonságukhoz

nincs szükség zsidó felsőbbrendűségre, annak nem az a legjobb módja, hogy megbélyegezzük őket. Hanem az, hogy beszélünk velük.

A cionista hallgatóknak azonban hajlandónak kell lenniük meghallgatni másokat, még akkor is, ha ez fájdalmas. Különbséget kell tenniük aközött, hogy valami kényelmetlen számukra, és aközött, hogy valami miatt veszélyben érzik magukat. Amikor egyetemeken tartok előadást, gyakran megfigyelek egy visszatérő mintázatot: azok a zsidó hallgatók, akik a legtöbb időt töltötték palesztinok meghallgatásával – például palesztin történelemről szóló kurzusokat vettek fel, palesztin előadók rendezvényeire jártak, vagy egyszerűen megismerték palesztin diáktársaikat –, a legkevésbé hajlamosak arra, hogy az anticionizmust az antiszemitizmus egy formájának tekintsék. Ezek a találkozások segítenek nekik megérteni, hogy a palesztinok és támogatóik miért viszonyulhatnak elutasítóan Izraelhez anélkül, hogy a zsidókkal szemben is hasonló ellenérzéseik lennének.

Ezzel egyúttal empatikusabbá válnak azon palesztin és palesztinpárti hallgatók iránt, akiket Netanjahu és az ADL démonizál. Netanjahu azon állításának ugyanis, miszerint az amerikai egyetemek a Harmadik Birodalom idején működő német egyetemekre emlékeztetnek, éppen az a sötét iróniája, hogy valójában a palesztin hallgatók és oktatók, valamint támogatóik vannak a legnagyobb veszélyben. Rendszeresen büntetik, elhallgattatják, sőt még bántalmazzák is őket – mindezt a zsidók biztonságára hivatkozva.

Az október 7. utáni hetekben és hónapokban legalább kilenc egyetem környékén jártak olyan teherautók, amelyek palesztinpárti aktivisták nevét és arcképét mutatták.[295] Több esetben ezek a járművek a hallgatók otthona előtt is megjelentek.[296] Számos palesztinpárti hallgatótól visszavonták a korábban nekik tett állásajánlatokat, mindezt olyan nézetek megfogalmazása miatt, amelyek semmivel sem támogatták jobban az erőszakot, mint azok a vélemények, amelyeket a háborút

támogató Izrael-párti diákok rendszeresen hangoztattak.[297] A palesztinpárti hallgatókat jóval nagyobb valószínűséggel függesztették fel, mint Izrael-párti társaikat, szervezeteiket pedig sokkal gyakrabban tiltották be, még akkor is, amikor semmilyen bizonyíték nem volt arra, hogy erőszakosabban viselkedtek volna. Épp ellenkezőleg. Az Armed Conflict Location and Event Data Project 2024 májusában készült tanulmánya szerint az Egyesült Államokban október 7. óta tartott palesztinpárti tüntetések 97 százaléka békés volt.[298]

Valójában bármilyen mércével mérve a palesztin és palesztinpárti hallgatók és oktatók sokkal több erőszakot szenvedtek el, mint amennyit ők maguk elkövettek. Januárban a Columbia Egyetemen hányingerkeltő vegyi anyaggal fújtak le palesztinpárti tüntetőket. A támadás után legalább tíz hallgatót kórházba kellett szállítani. Áprilisban a UCLA-n botokkal verték őket, és lerombolták a táborukat. Májusban pedig autóval hajtottak közéjük, amikor a Columbia Egyetem egyik kuratóriumi tagjának háza előtt demonstráltak.[299] Áprilisban a rendőrök eltörték egy palesztin származású amerikai történész bordáit, aki a St. Louis-i Washington Egyetemen tüntetett.[300] Májusban pedig a Wisconsini Egyetemen egy palesztin származású amerikai szociológus fejét sebesítették meg.[301]

Talán az egészben a legnagyobb irónia, hogy az erőszakot és elnyomást elszenvedő palesztinpárti aktivisták egy része maga is zsidó volt. Dartmouthban a rendőrök gyorskötözővel bilincselték meg a zsidó tanulmányok programjának korábbi vezetőjét, majd a földre teperték, amikor videóra vette, ahogy diákokat tartóztatnak le egy palesztinpárti táborban.[302] A Columbia Egyetem pedig felfüggesztette az anticionista Jewish Voice for Peace helyi szervezetét.[303] Az ADL méltatta a Dartmouth elnökét, amiért rendőri intézkedést kért, a Columbia elnökének pedig gratulált a „zsidó hallgatók védelmében" végzett munkájáért, annak ellenére, hogy éppen egy zsidó hallgatókból álló

szervezet működését függesztette fel.[304] Ez logikusan következett Greenblatt azon állításából, miszerint a cionizmus és a zsidó identitás elválaszthatatlan egymástól. Ha elutasítod a cionizmust, többé nem vagy zsidó. Tiszteletbeli palesztinná válsz, így már csak te jelenthetsz fenyegetést a zsidókra, téged azonban nem fenyegethetnek. A biztonságod többé nem számít.

Ez még inkább igaz magukra a palesztinokra, különösen Gázában. A Gázai övezetben is vannak egyetemisták, méghozzá nagyon sokan. Az oktatás azon kevés dolgok egyike, amelyek felett a gázaiak még valamelyest rendelkezhetnek, és rendkívüli odaadással fordulnak felé. Zaher Kuhail, a gázai Palesztinai Egyetem alapítója és korábbi elnöke így nyilatkozott a *Le Monde*-nak: „Verejtékünkkel, vérünkkel és adományokból építettük fel az akadémiai infrastruktúrát."[305] Gáza rendkívüli szegénysége ellenére az egyetemi hallgatók a lakosság mintegy 4 százalékát teszik ki, ami nagyjából megegyezik az Egyesült Királyságban mért aránnyal.[306]

A JVP Columbia Egyetemen működő szervezetének felfüggesztését igazolva az ADL november 10-én kijelentette: „A megfélemlítés eszközeinek nincs helyük az egyetemeken."[307] Néhány nappal korábban Izrael második alkalommal indított támadást a gázai Al-Azhar Egyetem ellen.[308] A videófelvételeken az egyetem épületeit hatalmas füstfelhők borították.[309] Az UNESCO adatai szerint februárra Izrael tizenkét gázai felsőoktatási intézményben okozott károkat.[310]

2024 áprilisában a *New York Times* felvette a kapcsolatot az Al-Azhar fogorvosi karának 2023-ban végzett hallgatóival. Ketten közülük, Aszíl Tájeh és Núr Jági, izraeli légicsapásokban vesztették életüket. Madiha as-Sajjáh nővére eltűnt, nagymamája holtteste a romok alatt feküdt. Ulá Szaláma nagybátyjának holttestét fej és lábfejek nélkül találták meg, miután Izrael lebombázta a házát. Mázin al-Váhidi

körülbelül huszonegy kilogrammot fogyott, és szamaraknak szánt takarmányon élt. Núr Saháda vadon termő növényeket evett. Rábiha Nabíllt és családját ötször kényszerítették lakóhelyük elhagyására, majd amikor végül visszatértek otthonukba, azt falak nélkül találták. Arídzs al-Asztalnak sikerült megszülnie gyermekét annak ellenére, hogy olyan kevés élelemhez jutott, hogy terhessége alatt egyáltalán nem gyarapodott a testsúlya. Tágabb családjának több mint száz tagja meghalt. „Az »álmok« szónak megszűnt a jelentése, már a képzeletünkben sem létezik" – mondta a *Times*nak.[311]

A Rágalmazásellenes Liga, az Amerikai Zsidó Bizottság, az izraeli kormány és az izraeli miniszterelnök X-fiókjai 2023. október 7. és 2024. június 4. között együttesen több mint négyszáz alkalommal említették az egyetemi hallgatókat. A Gázai övezetben élő diákok szenvedését azonban egyetlen alkalommal sem említették.[312]

Korách gyermekei

Mi Korách gyermekei vagyunk. Korách Mózes negyedik könyvében jelenik meg, amikor az izraeliták sivatagi vándorlása már igencsak rossz irányba fordult. Lázadók egy csoportját gyűjti maga köré Mózes és testvére, Áron ellen, akiket elitizmussal vádol. „Az egész közösség szent, mindnyájan azok, és közöttük van az Örökkévaló" – hirdeti Korách. „Miért emelitek hát magatokat Isten gyülekezete fölé?"[313] Mózes válaszul próbát készít elő. Hogy kiderüljön, ki áll Isten kegyében, füstölőáldozatot mutat be, és a lázadókat is ugyanerre szólítja fel. Isten megjelenik, a föld pedig egészben elnyeli Korachot. Ezzel a vita eldőlt.

De a kérdés megmarad: mi volt Korách bűne? Sokféle válasz létezik, ám van közöttük egy, amelynek kísértenie kellene bennünket. Jesajahu Leibowitztól származik, attól a tabudöntögető ortodox társadalomkritikustól, akit Isaiah Berlin filozófus „Izrael lelkiismeretének" nevezett.[314] Leibowitz arra összpontosított, ahogyan Korách a „szent" szót használta. Rámutatott arra, hogy négy verssel korábban Isten azt mondta Mózesnek, közölje az izraelitákkal: „tartsátok meg minden parancsolatomat, és szentek legyetek a ti Isteneteknek".[315] A szentség feltételhez kötött volt: a parancsolatok megtartásától függött. Korách ezzel szemben azt állította, hogy az izraeliták már eleve szentek. A szentség nem egy olyan mérce volt, amelynek meg kellett felelniük, hanem a lényükből fakadt.

Leibowitz szerint Korách érvelését az tette különösen veszélyessé, hogy eltorzította a héber Biblia egy másik kulcsfogalmát: a kiválasztottságot. Leibowitz számára alapvető tétel volt, hogy az isteni kivá-

lasztottság nem teszi jobbá a zsidókat másoknál. Azt jelenti, hogy különleges kötelezettségeik vannak – követniük kell a Tóra parancsolatait –, nem pedig azt, hogy különleges erényekkel rendelkeznek. A Bibliában a próféták nem azt mondják a zsidó népnek, hogy ők képtelenek rosszat tenni. Arra figyelmeztetnek, hogy éppen az Istennel való egyedülálló kapcsolatuk miatt nincs mentség a vétkeikre. „Egyedül titeket választottalak ki a föld minden nemzetsége közül, ezért számon kérem rajtatok minden bűnötöket”[316] – mondja Ámosz próféta Isten nevében.

Ámosznak azonban nem kellett volna ezt mondania, ha Korách üzenete nem lett volna ennyire csábító. Kit ne kísértene meg az az állítás, hogy a kiválasztottság minden körülmények között szentté teszi? Shai Held rabbi, korunk egyik neves zsidó teológusa megjegyzi, hogy „a prófétáknak állandóan küzdeniük kellett a kiválasztottság olyan értelmezései ellen, amelyek büntetlenséget biztosítottak a népnek, és érzéketlenné tették a bírálattal szemben”.[317] Kezdettől fogva voltak olyan zsidók, akik a törvények fölé akartak helyezni bennünket.

Leibowitz úgy vélte, Korách eretneksége végigvisszhangzott a zsidó történelmen. Felfedezte a 11. századi spanyol költőnél és filozófusnál, Jehuda Hálévinél, a prágai Máhárálként ismert 16. századi rabbinál, valamint a 18. századi Lengyelországból és Ukrajnából eredő haszid gondolkodás egyes elemeiben.[318] A tudósok vitatkozhatnak azon, hogy ezek az egymástól igen eltérő személyek és irányzatok vajon összefüggő ideológiai hagyományt alkotnak-e, és hogy álláspontjuk mennyire támasztható alá magával a Tórával. De még ha Leibowitznak igaza is van abban, hogy a zsidó kivételességtudat egy tartós és a főáramtól eltérő vonulatot képviselt a középkori és kora újkori zsidó gondolkodásban, mindez akkor sem okozhatott nagy kárt. Mit számított, ha néhány álmodozó a mór Spanyolországban vagy egy

szilériai stetlben azzal vigasztalta magát, hogy mélyen legbelül ott rejlik bennünk Isten különleges szikrája? Nem volt hatalmuk ahhoz, hogy bármit is kezdjenek ezzel.

Izrael létrejöttével mindez megváltozott. Korách állítása a zsidók veleszületett szentségéről csak akkor válik igazán veszélyessé, amikor a zsidók egy államot irányíthatnak, amelyben élet és halál feletti hatalmat gyakorolhatnak nem zsidók milliói fölött.

Hogy megértsük, miért, érdemes felidéznünk, hogy a Biblia az államokat – amelyek abban az időben királyságok voltak – rendkívül veszélyes dolgoknak tekinti. Bár szükség lehet rájuk a káosz elkerüléséhez, könnyen az elnyomás eszközeivé válhatnak. Amikor az izraelita vének királyt kérnek Sámuel prófétától, Isten arra utasítja, hogy teljesítse kívánságukat, de sorolja fel azt a sok kegyetlenséget is, amelyet egy uralkodó el fog követni.[319]

A királyok akkor a legveszélyesebbek, amikor úgy tekintenek magukra, ahogyan Korách tekintett az izraelitákra: eredendően szentként, ennélfogva tévedhetetlenként. Amikor istennek képzelik magukat. A zsidó hagyományban ennek legékesebb példája a fáraó, akinek zsarnoksága elválaszthatatlan attól a meggyőződésétől, hogy ő maga isteni lény.[320] A Biblia azzal igyekszik megelőzni a zsidó fáraók megjelenését, hogy hangsúlyozza, a zsidó királyok teljes mértékben halandók.[321] Hatalmuk nem valamiféle velük született felsőbbrendűségből ered, hanem abból, hogy hajlandók követni Isten törvényét. Mózes azt mondja a népnek, hogy a zsidó királynak el kell készíttetnie a Tóra egy példányát, és „híven meg kell tartania e tanítás minden szavát és e törvényeket. Így szíve nem emelkedik testvérei fölé."[322] A Talmud szerint a jó és a rossz király közötti különbség az, hogy az előbbi „ítél, és fölötte is ítélkeznek".[323]

Már nem a zsidó királyok korában élünk. Leibowitz rémálma mégis valóra vált. Sok zsidó úgy tekint a zsidó államra, ahogyan a

Biblia figyelmeztetése szerint egy zsidó uralkodó tekinthet önmagára: magasabb rendű hatalomként, amelynek nem kell megfelelnie semmilyen külső mércének. Újra és újra azt követelik tőlünk, hogy fogadjuk el a zsidó állam „létezéshez való jogát". Ám már maga ez a megfogalmazás is visszás. A zsidó hagyományban az államoknak nincs önmagukban vett értékük. Nem az államok lettek Isten képmására teremtve, hanem az emberek.[324] Az államok puszta eszközök. Elősegíthetik az emberi kiteljesedést, vagy elpusztíthatják azt. Ha az utóbbit teszik, át kell alakítani őket úgy, hogy jobban tiszteljék az emberi életet. Egy zsidó állam legitimitása – akárcsak a zsidó nép szentsége – a viselkedésétől függ. A törvény hatálya alatt áll, nem pedig önmaga a törvény.

A kritikusok erre azt mondhatják, hogy óriási különbség van aközött, hogy Koráchot azért ítéljük el, mert azt sugallja, hogy a zsidó nép figyelmen kívül hagyhatja Isten törvényét, és aközött, hogy Izraelt azért ítéljük el, mert figyelmen kívül hagyja a tökéletlen emberi intézmények – például az Egyesült Nemzetek Szervezete és a Nemzetközi Büntetőbíróság – által megalkotott nemzetközi jogi szabályokat. Ez jogos felvetés. Észszerű vita tárgya lehet, hogy pontosan milyen mérce alapján kell megítélni Izraelt. De valamilyen mércének lennie kell. Amikor arról van szó, hogyan bánik Izrael az ellenőrzése alatt élő emberekkel – akiknek a fele palesztin –, nekünk, zsidóknak szükségünk van valamilyen szilárd alapelvre, amelynek alapján kimondhatjuk: „Ez már túl messzire megy." Az egymás iránt érzett hűségünk, amelyet olykor *áhávát Jiszráél*nek neveznek, nem adhat korlátlan erkölcsi felhatalmazást Izraelnek. „Az *áhávát Jiszráél* nem lehet a »hazánknak mindig igaza van« vallási megfelelője" – érvel Shai Held. „Nem létezhet zsidó teológia az emberi szolidaritás iránti alapvető elkötelezettség nélkül."[325] Ha egy zsidó államot attól függetlenül támogatunk, hogy mit tesz a palesztinokkal, akkor tévedhetetlennek tartjuk, és Korách nyomdokain járunk.

Néha elképzelem, hogy kérdések sorát teszem fel azoknak, akik a közösségünk nevében szólalnak fel: Hány palesztint kellene Izraelnek megölnie Gázában, mielőtt arra szólítanátok fel az Egyesült Államokat, hogy ne küldjön több fegyvert neki? Hány palesztin foglyot kellene büntetlenül megkínoznia és szexuálisan bántalmaznia, mielőtt elismernétek a nemzetközi bíróságok jogát arra, hogy izraeli vezetőket bíróság elé állítsanak? Meddig kell még a ciszjordániai palesztinoknak katonai jogrend alatt élniük, hogy ne nevezzétek többé Izraelt demokráciának? Hány emberi jogi szervezetnek kell apartheiddel vádolnia Izraelt ahhoz, hogy megkérdőjelezzétek azt az elvet, miszerint csak a zsidók uralkodhatnak Izraelben? Már elég sok ilyen beszélgetésem volt ahhoz, hogy megjósoljam a válaszokat. Valószínűleg szóba kerülne a Hamász, az emberi pajzsok, Irán és az antiszemitizmus, valamint sajnálkozásukat fejeznék ki amiatt, hogy a Közel-Kelet kegyetlen valósága arra kényszeríti Izraelt, hogy ilyen fájdalmas módon védje meg magát. A lényegi válasz azonban világos lenne: nincs határ. Bármennyi palesztin haljon is meg, az sem billenti át a mérleg nyelvét, mert egy palesztin ember értéke véges, egy zsidó államé pedig végtelen.

A zsidó hagyományban van egy kifejezés arra, amikor Istenen kívül valami másnak tulajdonítunk legfőbb értéket. Ez az *ávodá zárá*, amelyet általában „bálványimádásnak" fordítanak.[326] A judaizmus legsúlyosabb bűnei közé tartozik, egyike azon háromnak, amelyet még életünk árán is el kell kerülnünk. A Talmudban Rabbi Jochánán a bálványimádás elutasítását nevezi a zsidó lét lényegének.[327]

Egy zsidó állam támogatása nem bálványimádás. Leibowitz maga is úgy vélte, hogy noha egy zsidó államnak nincs „önmagában vett értéke", a zsidók önvédelmének eszközeként lehet létjogosultsága, amennyiben véget vet a Ciszjordániában és a Gázai övezetben élő, saját állammal nem rendelkező palesztinok megszállásának.[328]

Leibowitz 1994-ben halt meg, ezért nem tudhatjuk, ma is ezt vallaná-e. Azt azonban bálványimádásnak tartotta, ha valaki egy zsidó államot imád, és annak értékét az ellenőrzése alatt élő emberek értéke fölé emeli. Ez a fajta bálványimádás áthatja a mai zsidó életet.

Hogy megértsük, mennyire elterjedt, elég megnéznünk, hogyan bánnak azokkal, akik nem hajlandók fejet hajtani. A zsidó világ nagy részében ma nagyobb eretnekségnek számít elutasítani a zsidó államiságot, mint magát a judaizmust. Izraelben a parlamenti mandátum megszerzésének nincsenek vallási feltételei. Izrael történetének tizennégy miniszterelnöke közül egyedül Naftali Bennett tartotta be a zsidó vallás előírásait.[329] Cionista követelmény azonban létezik: a politikai pártok nem ellenezhetik „Izrael zsidó és demokratikus államként való létezését".[330]

Számos amerikai zsidó intézmény is a zsidó államiság elutasítását tekinti a lehető legnagyobb szentségtörésnek. A zsidó egyetemistákat támogató Hillel a honlapján kijelenti, hogy „mindenféle hallgatót szívesen látunk, és arra bátorítjuk őket, hogy teljes valójukban legyenek jelen. Akár kósert tartanak, akár soha nem jártak zsinagógában, akár egy sábbáton szeretnének részt venni, akár egy tanulócsoportban."[331] A zsinagóga és a sábbát választható. Izrael azonban „a zsidó élet egyik alapvető eleme".[332] Itt véget ér a tolerancia. A zsidó államiságot „delegitimáló" előadóknak kifejezetten tilos felszólalniuk a Hillel rendezvényein. Az Istent „delegitimáló" előadókkal szemben nincs ilyen tilalom.

Egy államot istenként tisztelni rendkívül ijesztő vállalkozás. Olyan hódolatban részesít halandó embereket, amelyet nem érdemlünk meg, és amellyel mindig vissza fogunk élni. Leibowitz ezt „a fasizmus lényegének" nevezi.[333] Különösen félelmetes, ha az adott állam nyíltan törzsi elvek szerint működik. Abraham Joshua Heschel egy 1963-as, vallásról és fajról szóló beszédében úgy határozta meg a

bálványt, mint „bármely istent, aki az enyém, de nem a tiéd; bármely istent, aki velem törődik, de veled nem".[334] Azokat az amerikaiakat bírálta, akik istenítették a fehér felsőbbrendűséget. De ugyanezt mondhatta volna azokról is, akik a zsidó felsőbbrendűséget istenítik. Egy olyan ország imádata, amely a zsidókat a palesztinok fölé emeli, a judaizmus egyetemes Istenét – aki egyedi követelményeket támaszt a zsidókkal szemben, de minden embert egyformán szeret – olyan törzsi istenséggel váltja fel, amely a zsidók életét becsesnek, a palesztinokét pedig csekély értékűnek tartja.

„A vallás szellemében cselekedni – tette hozzá Heschel – azt jelenti, hogy egyesítjük azt, ami különáll, és emlékeztetjük magunkat, hogy az emberiség egésze Isten szeretett gyermeke. A faj szellemében cselekedni" – vagy bármiféle törzsi felsőbbrendűség szellemében – „viszont azt jelenti, hogy szétszakítjuk, felhasítjuk és feldaraboljuk az élő emberiség testét."[335] Heschel nem képletesen beszélt. A gázai egészségügyi minisztérium szerint – amelynek összesített adatai a múltban egybevágtak Izrael adataival – 2024. szeptember 22-éig a háború Gáza lakosságának mintegy 6 százalékát sebesítette vagy ölte meg.[336] Ez több mint 500 000 izraelinek vagy 18 millió amerikainak felel meg. Ha a háború holnap véget érne, és Gáza újjáépítése a korábbi háborúkat követő ütemben haladna, a helyreállítás nyolcvan évig tartana.[337] Így fest a bálványimádás a gyakorlatban. Oltárt építettünk, és egy egész társadalmat vetettünk a lángok közé.

AZ ÁLDOZATOK, vagyis a vallási felajánlások, Gázán túlra is kiterjednek. Maguk az izraeli zsidók is közéjük tartoznak. Évtizedekbe telhet, mire felmérjük, milyen súlyos veszélybe sodorta őket ez a háború. Zijad an-Nahala, aki háromévesen látta, amint Izrael megöli az apját az 1956-os Hán Júnisz-i mészárlás során, jelenleg a Palesztin Iszlám Dzsihád vezetője. Izrael ebben a háborúban már több mint százszor

annyi palesztint ölt meg Gázában, mint akkor. Hány mai hároméves gyermek fog még hatvankilenc év múlva is bosszúra vágyni?

De a mi Molokunk többet akar. Izrael védelmében az amerikai zsidók saját közösségüknek és országuknak is ártanak. Több mint fél évszázaddal ezelőtt I. F. Stone megjegyezte, hogy „Izrael egyfajta erkölcsi skizofréniát idéz elő a világ zsidóságában". Azok a zsidók, akiknek jóléte saját országaikban a „szekuláris, nem faji alapon szerveződő, pluralista társadalmak fenntartásától függ", egy olyan zsidó állam mellett szálltak síkra, „amelynek eszménye faji alapú és kirekesztő".[338] Ma, amikor a progresszívek egyre inkább szembefordulnak Izraellel, választásra kényszerítik az amerikai zsidókat: a kirekesztést védjék Izraelben, vagy a befogadást az Egyesült Államokban. Amerika néhány vezető zsidó intézménye az előbbit választja.

Ez a választás egyre zárkózottabbá és kirekesztőbbé teszi az amerikai zsidó életet. Október 7. után a 92nd Street Y – amely évtizedeken át a New York-i zsidó kozmopolitizmus jelképe volt, olyan írókat vendégül látva, mint James Baldwin, Susan Sontag és Czesław Miłosz – inkább lemondta éves irodalmi rendezvénysorozatát, mintsem hogy olyan íróknak adjon teret, akik bojkottálják Izraelt.[339] Nagyjából ugyanebben az időben a Brandeis Egyetem – amely a szólásszabadságért küzdő leghíresebb zsidó származású amerikairól kapta a nevét – betiltotta a Students for Justice in Palestine helyi csoportját, és olyan egyetemként kezdte hirdetni magát, ahol a hallgatók „biztonságban élhetik meg zsidó identitásukat",[340] mert nem kell szembesülniük Izrael heves bírálatával. Ez önmagunk gettósítása. Hogy elkerüljék az Izraelről folytatott nyílt vitát, Amerika néhány legtekintélyesebb múltú zsidó intézménye feladja azt a szellemi nyitottságot, amelyre egykor büszkék voltunk.

Izrael mindenáron való megvédése nemcsak az amerikai zsidó kultúrát fenyegeti, hanem az amerikai szabadságot is. A jobboldali

Amerikai Cionista Szervezet olyan törvényjavaslatot támogatott, amely megvonhatná a finanszírozást azoktól az egyetemektől – minden szabad társadalom egyik alappillérétől –, amelyek engedélyezik anticionista rendezvények megtartását.[341] Amikor 2024 márciusában Donald Trump megszerezte a republikánus elnökjelöltséget, az ADL kitüntette vejét, Jared Kushnert Izraelt támogató tevékenységéért.[342] Ugyanebben az évben az AIPAC több mint száz olyan republikánus kongresszusi jelöltet támogatott, akik Trump ösztönzésére megpróbálták érvényteleníteni a 2020-as választási eredményt.[343]

Ahogy Stone felvetette, az Egyesült Államokban és Európában élő zsidók régóta úgy vélik, hogy a nyitott társadalom létfontosságú a biztonságunkhoz. Most azonban, hogy a tekintélyelvű jobboldali pártok – az amerikai Republikánus Párttól a francia Nemzeti Tömörülésen át a német Alternatíva Németországértig – Izrael-pártibbá váltak baloldali riválisaiknál, egyes zsidó vezetők arra fogadnak, hogy fehér keresztény etnoállamokban is boldogulhatunk. Ide vezet a zsidó államiságról vallott teológiánk. Ahhoz, hogy megvédjük a törzsi felsőbbrendűséget Izraelben, megerősítjük az etnikai felsőbbrendűséget az Egyesült Államokban és Európában, ahol még csak nem is mi vagyunk a domináns etnikum.

És még egy végső áldozatot felajánlunk: a nemzetközi jogot. Izrael védelmében a zsidó szervezetek – Izraelben és világszerte – azon dolgoznak, hogy lejárassák és megfélemlítsék a világ vezető emberi jogi szervezeteit és nemzetközi bíróságait. Amikor 2022-ben az Amnesty International arra a következtetésre jutott, hogy Izrael apartheidet alkalmaz, a Rágalmazásellenes Liga azzal vágott vissza, hogy a szervezet hozzájárul „az antiszemitizmus világszerte tapasztalható erősödéséhez”[344] – annak ellenére, hogy vezető izraeli emberi jogi szervezetek is ugyanezt a vádat fogalmazták meg. A hírek szerint a Moszad egy-

kori vezetője megfenyegette a Nemzetközi Büntetőbíróság korábbi főügyészét és családját, amikor az fontolóra vette, hogy vizsgálatot indít az izraeli háborús bűnök ügyében.[345] Miután 2024-ben az ICC új főügyésze valóban javaslatot tett egy ilyen vizsgálatra, az AIPAC üdvözölte, hogy az amerikai Képviselőház megszavazta a szankciók kivetését nemcsak rá, hanem két fiára is.[346]

Ez a gengsztermódszer aláássa azt a második világháború után létrejött, majd a ruandai és a volt jugoszláviai népirtások után továbbfejlesztett nemzetközi jogrendszert, amelynek célja az államok ragadozó magatartásának megfékezése. Mindez ajándék Vlagyimir Putyinnak, Narendra Modinak, Hszi Csin-pingnek és minden más zsarnoknak, aki attól tart, hogy emberi jogi szervezetek megszégyenítik, vagy az ICC büntetőeljárást indít ellene. Ha Izrael büntetlenül elpusztíthatja Gázát – figyelmeztet Agnès Callamard, az Amnesty főtitkára –, akkor „a nemzetközi jog minden bizonnyal a haláltusáját vívja, és semmi sem lép majd a helyébe a nyers nemzeti érdekeken és a puszta kapzsiságon kívül".[347] Miközben mindenáron Izrael megvédésére törekszünk, egy ilyen világ létrejöttét segítjük elő.

VAN MÁSIK ÚT. Ehhez viszont fel kell ismernünk, amit Leibowitz tanított: az igazságra és igazságtalanságra való képességünk semmiben sem különbözik másokétól.

Ez talán nem tűnik nagy szemléletváltásnak. A legtöbb zsidó nem azzal a gondolattal jár-kel az utcán, hogy képtelen bűnt elkövetni. Ez a feltételezés mégis áthatja az Izraelről szóló közbeszédet közösségeinkben. Mindig valaki más a hibás. Izrael 1948-ban elűz 750 000 palesztint. Azért, mert az arab kormányok felszólították őket, hogy távozzanak. Izrael megszállás alatt tart több millió ciszjordániai palesztint, akiknek nincs állampolgárságuk és szavazati joguk. Azért, mert a

palesztinok nem fogadták el Izrael békeajánlatait. Emberi jogi szervezetek apartheid alkalmazásával vádolják Izraelt. Miért nem Szíriával és Iránnal foglalkoznak? Diáktüntetők azt követelik, hogy Izrael hagyjon fel Gáza elpusztításával. Antiszemiták, vagy a legjobb esetben elképesztően tájékozatlanok. A kifogások változnak, de a lényeg ugyanaz: a zsidók az áldozatok. Izrael alapvetően semmi rosszat nem tett.

Az Izraelben és a diaszpórában élő zsidók nemzedékeken át a kollektív áldozatiság és az erkölcsi tévedhetetlenség e történetére építették identitásunkat. Sokunk számára a zsidó államiság megkérdőjelezése a zsidó identitás megkérdőjelezését jelenti. Mit jelentene egyáltalán izraelinek lenni egy olyan államban, amely nem részesíti előnyben a zsidókat, hiszen már az „Izrael" név is magában hordozza ezt a kivételezett helyzetet, mivel ez a zsidó nép egyik elnevezése? És mit jelentene az amerikai zsidók számára, ha a zsidó felsőbbséget a jogegyenlőség váltaná fel, amikor a legtöbb amerikai zsinagógában izraeli zászló áll a *bimá*n, a liturgiában pedig Izraelért mondott ima szerepel? Ha kivesszük a zsidó államiságot a zsidó identitásból, a világ számos zsidója számára nem világos, hogy mi marad.

Annak felismerése azonban, hogy a zsidók alapvetően nem különböznek másoktól, azzal az előnnyel jár, hogy tanulhatunk mások tapasztalataiból. A zsidó kivételességtudat kevésbé kivételes, mint gondolnánk. Nem mi vagyunk az egyetlen nép, amely az áldozatiság történetével igazolja felsőbbségét.

A 20. század elején az afrikánerek emlékművekkel tarkították Dél-Afrika tájait azoknak a koncentrációs táboroknak az emlékére, amelyekbe a brit csapatok a második búr háború idején terelték őket.[348] Lehet, hogy semmit sem tudunk erről a történetről, és jelentéktelennek tartjuk több évezredes üldöztetésünkhöz képest, de sok afrikáner vi-

láglátását alapvetően meghatározta. Úgy hitték, hogy helyben és világszerte egyaránt fenyegetik őket: odahaza a fekete dél-afrikaiak, akik állítólag a halálukat kívánták, külföldön pedig Nagy-Britannia és a megbízhatatlan, képmutató Nyugat többi része, amely kész lett volna hagyni, hogy ez megtörténjen.

Ma ez az elbeszélés téveszmének és groteszknek tűnhet. Gyermekkorom egy részét azonban az apartheid korabeli Fokvárosban töltöttem, és higgyék el, az afrikánerek és a legtöbb fehér dél-afrikai teljes szívből hittek benne. Ez a történet nem nagyon különbözik attól, amelyet mi, zsidók gyakran mesélünk magunknak Izraelről. Amikor a zsidók elképzelnek egy olyan államot, amely a folyótól a tengerig egyenlő jogokat biztosít a palesztinoknak, sokan azt látják maguk előtt, hogy a Közel-Kelet feltételezett barbársága és működésképtelensége rázúdul a makulátlan Tel-Avivra. A környezetükről ugyanilyen lesújtó véleménnyel rendelkező fehér dél-afrikaiak hasonló félelmeket tápláltak. Nigériáról és Kongóról ugyanolyan rettegéssel beszéltek, ahogyan ma a zsidók Szíriáról és Irakról. „A világnak ezen a részén mindennapos az erőszak, a védtelen kisebbségek pedig nem maradnak életben" – mondogatták.

A szomszédos Zimbabwe példáját különösen rémisztőnek találták. 1987-ben még Helen Suzman dél-afrikai liberális politikus is megjegyezte, hogy a fehér uralom megszűnése Zimbabwében „20 000 emberéletbe került". Arra figyelmeztetett, hogy „Dél-Afrikában a hatalom átadása ennél jóval nagyobb áldozatokkal jár majd".[349] Manapság, amikor azt mondják nekem, hogy zsidók és palesztinok nem élhetnek egymás mellett egyenlőként, mert ilyesmi a Közel-Keleten nem lehetséges, gondolatban négy évtizedet repülök vissza az időben. Eszembe jutnak a rokonaim, akik a Limpopo folyótól északra fekvő országok diktatúráit és polgárháborúit hozták fel bizonyítékként arra, hogy fe-

keték és fehérek nem élhetnek együtt egy demokratikus Dél-Afrikában. A fekete dél-afrikaiaktól azonban soha nem hallottam ilyet, ahogyan ma is csak ritkán hallom ezt palesztinoktól.

A fehér dél-afrikaiak ugyanúgy féltek attól, hogy a tengerbe szorítják őket, ahogyan ma az izraeli zsidók. Talán még jobban is, hiszen a lakosság kisebb hányadát alkották, és külföldön is kevesebb szövetségesük volt. Nelson Mandela Afrikai Nemzeti Kongresszusát (ANC) terrorszervezetnek tartották, és ezzel nem voltak egyedül, az amerikai kormány is annak minősítette.[350] Az ANC riválisa, a Pánafrikanista Kongresszus (PAC) – amelynek nem hivatalos jelszava az „egy telepes, egy golyó"[351] volt – még fenyegetőbbnek tűnt. Még azok a feketék is, akik maguk tartózkodtak az erőszakos ellenállástól – például Desmond Tutu püspök, aki 1984-ben Nobel-békedíjat kapott –, vonakodtak elítélni azt,[352] ahogyan ma sok palesztin is teszi. Mindezek fényében a legtöbb fehér dél-afrikai magától értetődőnek tartotta, hogy az őket védelmező fehér hadsereg nélkül életük súlyos veszélybe kerülne. Egy 1979-es felmérés szerint a fehér dél-afrikaiak 84 százaléka úgy vélte, hogy „a feketék kormányzása veszélyeztetné a fehérek testi épségét".[353] Allister Sparks újságíró megjegyezte, hogy a fehér dél-afrikaiak „a faji integrációt a nemzeti öngyilkossággal" azonosították[354], ahogyan ma sok izraeli zsidó is öngyilkosságnak tekinti a palesztinokkal való integrációt.

Johannesburgtól több ezer kilométerre az észak-írországi protestánsok hasonló történetet meséltek magukról. Ők is az áldozatiság történeteivel igazolták uralmukat. Minden júliusban zászlókat lengettek és dalokat énekeltek Derry 1689-es ostromáról, amikor őseik inkább éheztek, mintsem behódoljanak egy katolikus királynak, valamint az 1641-es ír felkelésről, amikor katolikusok a Bann folyóba fojtották elődeiket.[355] Ők is úgy érezték, két oldalról fenyegetik őket. Egyfelől

ott volt a helyi veszély: a katolikus tömegek, amelyek el akarták szakítani Észak-Írországot az Egyesült Királyságtól, és be akarták olvasztani abba az Írországba, amelyet a protestánsok majdnem olyan elmaradottnak és tekintélyelvűnek tartottak, mint a fehér dél-afrikaiak Afrikát, illetve ma sok zsidó a Közel-Keletet. Másfelől attól tartottak, hogy London elpártol tőlük – ez pedig ugyanazt a félelmet idézte, amelyet egykor a fehér dél-afrikaiak, ma pedig a zsidók éreznek, hogy a kétszínű, erőtlen Nyugat elárulja őket.

Az észak-írországi protestánsok rettegtek az egyenlőségtől. Megszállottan foglalkoztak a katolikus Ír Köztársasági Hadsereg erőszakos cselekedeteivel, amelyeket nem az elnyomásra adott válaszként, hanem – egy ír politológus szavaival – „színtiszta törzsi barbárságként" értelmeztek.[356] A protestánsok beleborzongtak a gondolatba, mire lennének képesek ezek a gyilkosok, ha egy állam teljes fegyverarzenálja állna a rendelkezésükre. Újra megismétlődne Derry ostroma. Amikor a brit, az ír és az amerikai kormány az 1998-as nagypénteki egyezmény megkötése során nyomást gyakorolt a protestánsokra, hogy mondjanak le politikai uralmukról, legismertebb vezetőjük, Ian Paisley „a népirtás előjátékának" nevezte a megállapodást.[357]

Ugyanígy beszélt sok fehér déli az Egyesült Államokban. Ahogy az afrikánerek áldozatiságának történetét a búr háború, az észak-írországi protestánsokét pedig Derry ostroma alapozta meg, úgy az amerikai Dél esetében ezt a szerepet a rekonstrukció töltötte be. A legenda szerint a polgárháború után a Délt két ellenség fosztotta ki: egy helyi, az erőszakos feketék, és egy távoli, a washingtoni szövetségi kormány. A rekonstrukció idején „rátámadtak a Délre" – jelentette ki 1963-ban George Wallace, Alabama kormányzója.[358] Ezek a szavak egy olyan beszédben hangzottak el, amelyben arra figyelmeztetett, hogy a polgárjogi mozgalom korában a fehér délieket ismét ugyanazok a rosszindulatú erők fenyegetik elnyomással: a hatalom megszerzésére törő

feketék és az őket segítő északi liberálisok. Wallace a szövetségi kormány Mississippi fehér lakosaival szembeni bánásmódját ahhoz hasonlította, ahogyan a nácik bántak a zsidókkal. A párhuzam szélsőséges volt, az alapjául szolgáló félelmek azonban széles körben elterjedtek. A 20. század közepén a legtöbb fehér déli szörnyű téveszmének tartotta a faji egyenlőséget. Jason Sokol történész megjegyzése szerint „csak a fehér vagy a fekete felsőbbrendűség fogalmaiban tudtak gondolkodni: ha a feketék jogokat kapnak, akkor a fehérek ennek megfelelően »igába hajtják a fejüket«".[359]

Miért tévedtek ezek a rettegő felsőbbrendűséghívők? Miért nem vonultak végig az ANC és a PAC harcostársai az apartheid bukása után a nagymamáméhoz hasonló környékeken, azt skandálva, hogy „egy telepes, egy golyó", és miért nem mészárolták le a fehéreket? Miért nem vette ostrom alá az IRA Derry protestáns negyedeit? A válasz fájdalmasan egyszerű: mert a legtöbb ember – legyen fekete, fehér, katolikus, muszlim, palesztin vagy bármi más – nem ragad könnyen fegyvert. Nem akar ölni vagy meghalni. Akkor teszi, amikor úgy érzi, nincs más választása. Amikor az elnyomott emberek beleszólást kapnak a kormányzásba, más lehetőségük is nyílik arra, hogy a hatalmon lévőkhöz szóljanak, méghozzá anélkül, hogy az életüket kockáztatnák. Ettől a politikai erőszak nem tűnik el, de rendszerint csökken. Ezért nem kellett Dél-Afrikának egy olyan véres, tizenöt évig tartó gerillaháborút átélnie, mint Zimbabwének. Vezetői ugyanis hamarabb felismerték, hogy a felkelés megakadályozásának egyetlen módja, ha szavazati jogot adnak a feketéknek. Ezért nem folyik vér Alabama utcáin sem. Képzeljük csak el, mennyivel több faji erőszak lenne ma Wallace szülőállamában, ha a déli feketék 1965-ben nem kaptak volna választójogot.

Vagy vegyük a „nyakláncnak” nevezett dél-afrikai gyakorlat sorsát. Az ANC ezzel büntette az apartheid rezsim kollaboránsait. A mozgalom tagjai gumiabroncsot akasztottak az áldozat nyakába, lelocsolták benzinnel, majd meggyújtották. 1985-ben Nelson Mandela felesége, Winnie, a fekete Dél-Afrika egyik legbefolyásosabb alakja kijelentette: „Gyufásdobozainkkal és nyakláncainkkal fogjuk felszabadítani ezt az országot.”[360] Az ANC nem volt hajlandó elítélni ezt a gyakorlatot. A fehér dél-afrikaiak beleborzongtak a gondolatba, hogy ilyen embereknek adják át az országot. Ám „mihelyt valós alternatívaként jelent meg az apartheid felszámolásának erőszakmentes módja, másnap már alig akadt valaki, aki kiállt volna a nyakláncozás mellett” – jegyzi meg Mahmúd Mamdáni politológus.[361] A „nyaklánc” kegyetlen válasz volt egy kegyetlen rendszerre. Amint a rendszer megszűnt, vele együtt ez is eltűnt.

Mamdáni megfigyelését, miszerint a befogadás biztonságot teremt, tekintélyes mennyiségű tudományos kutatás támasztja alá. Egy 2010-es tanulmány a második világháború óta világszerte lezajlott etnikai konfliktusok 146 esetét vizsgálva arra jutott, hogy az államhatalomból kizárt etnikai csoportok háromszor nagyobb valószínűséggel fogtak fegyvert, mint azok, amelyek képviselettel rendelkeztek a kormányzatban.[362] Limor Yehuda izraeli kutató 2023-ban megjelent, *Collective Equality* című könyvében rámutat, hogy azokban az országokban, ahol „politikai kirekesztés és strukturális diszkrimináció” tapasztalható, sokkal nagyobb valószínűséggel törnek ki „polgárháborúk”.[363]

Ez a dinamika még magában Izraelben is megfigyelhető. Azok az izraeli zsidók, akik halálosan félnek a Gázában és Ciszjordániában élő palesztinoktól, nap mint nap palesztinok kezébe helyezik magukat éppen akkor, amikor a legkiszolgáltatottabbak: a műtőasztalon.[364] A palesztin állampolgárok – akiket olykor „izraeli araboknak” neveznek –

adják az izraeli orvosok 25, az ápolók 30 és a gyógyszerészek 60 százalékát. Mégis kevés izraeli zsidó tart attól, hogy agyonverik, amikor belép egy kórházba, vagy megmérgezik egy gyógyszertárban. Sőt általában egyáltalán nem tartanak a palesztin állampolgárok erőszakos cselekedeteitől. Még a fundamentalista palesztin állampolgárok erőszakától sem félnek. 2021-ben egy iszlamista párt, az Egyesült Arab Lista még az izraeli kormánykoalícióhoz is csatlakozott.

Miért érzik az izraeli zsidók sokkal kevésbé fenyegetőnek az állampolgársággal rendelkező palesztinokat? Nem azért, mert számukra nem fontos a palesztin identitásuk. Nem azért, mert nem emlékeznek arra, mit tett Izrael a családjukkal 1948-ban. És nem azért, mert kedvelik a cionizmust. Mindenekelőtt azért, mert van állampolgárságuk. Szavazhatnak. Így, bár súlyos diszkriminációval szembesülnek, legalább rendelkezésükre áll néhány békés és törvényes eszköz arra, hogy hallassák a hangjukat. Ezzel szemben a Gázában élő palesztinoknak semmilyen törvényes lehetőségük nincs befolyásolni azt az államot, amely bombázza és bebörtönzi őket. Amikor 2018-ban – nagyrészt békésen – a Gázát körülzáró kerítéshez vonultak, egyszerűen rájuk lőttek.

A politikai részvétel nemcsak az országon belüli, hanem az országok közötti békét is elősegíti. Az 1970-es és 80-as években Dél-Afrika öt szomszédos állammal vívott háborút, amelyek támogatták az ANC fegyveres harcát. Amikor ez a fegyveres küzdelem véget ért, a térség háborúi is lezárultak.[365] Ma a zsidók nemcsak a palesztinoktól félnek, hanem az ún. „ellenállás tengelyétől" is, amelynek központja Iránban van, ágai pedig Libanontól Jemenen át Irakig érnek. Ez a tengely ugyanakkor Teherán eszköze arra, hogy a palesztin küzdelmet saját regionális hatalmának növelésére használja. Ha a palesztin küzdelem véget ér, megszűnik Irán és szövetségesei Izraellel szembeni „ellenál-

lásának" legfőbb indoka is. Irán vezetői ezt 2017-ben elismerték, amikor aláírták az Iszlám Együttműködés Szervezetének azt a nyilatkozatát, amely támogatta az Arab Béketervet. Ebben felajánlották Izrael elismerését, ha Izrael lehetővé teszi egy szuverén palesztin állam létrejöttét Ciszjordániában, Gázában és Kelet-Jeruzsálemben, valamint „a palesztin menekültkérdés igazságos rendezését".[366] Az üzenet egyértelmű volt: ha a palesztinok felhagynak az Izrael elleni harccal, mi is felhagyunk vele.

EZ NEM JELENTI AZT, hogy amint a palesztinok elnyerik szabadságukat, kitör a béke az egész Közel-Keleten. Még Izraelben és Palesztinában sem garantálja a békét. Azok a politikai rendszerek is lehetnek mélységesen igazságtalanok, amelyek mindenkinek beleszólást biztosítanak a kormányzásba. Dél-Afrikában továbbra is kirívóak az egyenlőtlenségek. Ugyanez igaz az Egyesült Államokra is. Észak-Írországban pedig az iskolák a gyakorlatban továbbra is vallási alapon szegregáltak.[367] A demokratikus politikai rendszerek súlyosan működésképtelenek és rendkívül korruptak is lehetnek. A hírek szerint Jacob Zuma volt dél-afrikai elnök több milliárdnyi állami vagyont próbált embereinek átjátszani.[368] És ezek a bajok – az igazságtalanság, a hozzá nem értés és a hivatali visszaélés – akár a demokrácia bukásához is vezethetnek. Dél-Afrikában is ez történhet. És az Egyesült Államokban is. Miután az elnyomás egyik rendszere véget ér, egy másik léphet a helyébe. A küzdelem nem ér véget.

Egy jövőbeli Palesztina–Izraelnek mindezekkel a kihívásokkal szembe kellene néznie. És egy olyannal is, amellyel sem az Egyesült Államoknak, sem Dél-Afrikának nem kell: nincs olyan átfogó nemzeti identitása, amely mindkét közösséget magában foglalná. A fehér és fekete amerikaiak egyaránt amerikainak tartják magukat, a fehér és fekete dél-afrikaiak pedig egyaránt dél-afrikainak. Ezért nem változott

meg egyik ország neve sem, amikor a feketék szavazati jogot kaptak. Izrael–Palesztina más. A palesztinok és az izraeli zsidók egyaránt önrendelkezésre vágynak, ugyanakkor szinte biztosan túlságosan összefonódva élnek ahhoz, hogy éles államhatárral lehessen elválasztani őket egymástól. Több javaslat is született e probléma megoldására: konföderáció egy palesztin és egy zsidó állam között; föderáció egyetlen kétnemzetiségű államon belül; vagy olyan demokratikus rendszer – mint a kétnemzetiségű Belgiumban –, amely mindkét közösség számára beleszólást biztosít a fontos döntésekbe. A részletek számítanak, de a mögöttük álló alapelvek fontosabbak. Bárhogy éljenek is együtt, a zsidókra és a palesztinokra ugyanazoknak a törvényeknek kell vonatkozniuk. És törekedniük kell a múlt igazságtalanságainak jóvátételére. Az október 7-én menekültté vált izraelieknek lehetővé kell tenni, hogy hazatérjenek. És az 1948-ban menekültté vált palesztinok számára is lehetővé kell tenni ugyanezt. A történelmi sérelmeket soha nem lehet teljesen jóvátenni. De minél őszintébb az erre irányuló törekvés, annál nagyobb lesz az ebből fakadó megbékélés.[369]

Egyetlen ország sem valósítja meg maradéktalanul ezeket az elveket. De még tökéletlen alkalmazásuk is csodákra képes. A legfontosabb dolog, amit a fehér dél-afrikaiaktól, az amerikai Dél fehér lakóitól és az észak-írországi protestánsoktól tanulhatunk, nem az, hogy a mások feletti uralomról való lemondás biztonságot teremt. Hanem az, hogy esélyt kínál a felszabadulásra. „Sok fehér déli úgy érezte, hogy a polgárjogi mozgalom évei nagy terhet vettek le a vállukról. Mintha lassan megszabadultak volna egy hosszú és véres múlt terhétől" – írja Sokol.[370] 2012-ben Linda Ervine egy szokatlan kezdeményezést indított Kelet-Belfastban, a város azon részén, ahonnan egy évszázaddal korábban protestánsok erőszakkal űzték el a katolikusokat. Tanítani kezdte az őshonos ír nyelvet, amelytől a protestánsok sokáig azért tar-

tottak, mert attól féltek, hogy ha a katolikusok hatalomra kerülnek, rájuk fogják kényszeríteni.[371] Tíz évvel később egy interjúban azt mondta, hogy nem bír lépést tartani a növekvő érdeklődéssel.[372] 1996-ban, Dél-Afrika új alkotmányának elfogadása alkalmából Fokvárosban tartott beszédében Thabo Mbeki, az ország alelnöke nemzete örökségéről beszélt. A brit, afrikáner és más európai gyarmatosítók ellen harcoló xhosza, bapedi, zulu, venda, szotó és nguni királyok és törzsfők leszármazottjának nevezte magát. Ebben nem volt semmi meglepő. Mbeki maga is xhosza volt, egy neves ANC-család sarja. Ezután azonban valami egészen meghökkentőt mondott: „Én vagyok az az unoka, aki friss virágot tesz a búrok sírjára", és emlékezik „a koncentrációs táborokra, az elpusztított otthonokra, a romba dőlt álomra". A második búr háborúról beszélt. Afrikánernek nevezte magát. „Mivel mindezen népek része vagyok, afrikai vagyok" – mondta.[373]

Ötven kilométerrel keletebbre, az „afrikáner Oxfordként" ismert Stellenboschi Egyetemen egy Wilhelm Verwoerd nevű fiatal oktató ugyanerre a következtetésre jutott. „Sokkal komolyabban kellene vennünk az afrikáner identitás afrikai részét" – mondta egy brit újságírónak, aki azért kereste fel, hogy megtudja, miért csatlakozott az ANC-hez.[374] De miért volt kíváncsi egy külföldi riporter egy ismeretlen egyetemi oktató véleményére? Wilhelm vezetékneve miatt. Nagyapját, Hendrik Verwoerd miniszterelnököt széles körben az apartheid megalkotójának tartják.

Bár nálunk más formát öltene, ez a fajta felszabadulás számunkra is lehetséges. Levehetjük az izraeli és közvetve a világ zsidóságának válláról azt a terhet, amelyet a palesztinok elnyomása ró rájuk. Nem kell eltorzítanunk fiatal izraeli zsidók lelkét azzal, hogy férfiakat kell megalázniuk gyermekeik szeme láttára, és sikoltozó nőket lefogniuk,

miközben buldózerek rombolják le otthonaikat. Nem kell végignéznünk, ahogy katonai szolgálatuk után hosszú időre Machu Picchuba vagy Katmanduba repülnek, hogy megpróbálják elfelejteni mindazt, amit láttak és tettek.

Az amerikai zsidóknak nem kell rejtett antiszemitizmust keresniük minden tizenkilenc éves antropológia szakos hallgatóban vagy evangélikus nagymamában, aki azért ítéli el Izraelt, mert képtelen elviselni egy újabb palesztin gyermek halálának látványát. Nem kell tisztességes embereket kirúgatnunk – ugyanazokat, akik az 1960-as években a vietnámi háború, az 1980-as években az apartheid sújtotta Dél-Afrika, a 2000-es években pedig az iraki háború ellen tiltakoztak – pusztán azért, mert ezúttal egy zsidó állam által elkövetett, amerikai pénzből finanszírozott emberi jogi visszaélések ellen emelik fel a szavukat. Nem kell MAGA-gengszterekkel szövetségre lépnünk csak azért, mert ezek a rasszisták Izrael legmegbízhatóbb barátai. Nem kell eltorzítanunk közösségi intézményeink szellemiségét a nyílt vita elfojtásával. Nem kell elnyomnunk magunkban legjobb tulajdonságainkat – a kedvességet, az együttérzést, a méltányosságot – csak azért, hogy megvédhessük, amit a nevünkben tesznek. Letehetjük végre annak a terhét, hogy önmagunkat egy zsidógyűlölő világ örökös áldozatának tekintsük.

Hiszem, hogy ez lehetséges, mert hagyományunk is ezt tanítja. Nemcsak arról beszél, hogy Isten felszabadít bennünket a rabszolgaságból, hanem arról is, hogy felszabadít minket az uralkodás terhe alól. A jubileumi évről – arról az ötvenévente elérkező alkalomról, amikor a rabszolgákat szabadon bocsátják – Mózes harmadik könyve így fogalmaz: „Hirdessetek szabadulást az ország minden lakójának."[375] Egy 18. századi német rabbinak, Jaakov Jehosua Falknak tulajdonított kommentár megjegyzi, hogy az utolsó három szó meglepően tág értelmű. Ha csak a rabszolgák nyerik vissza a szabadságukat,

miért nem azt mondja a vers: „Hirdessetek szabadulást az ország minden rabszolgájának”?[376] A választ a Talmudban találja meg, amely kijelenti: „Aki héber rabszolgát szerez, olyan, mintha urat szerezne magának.”[377] A rabszolgatartás bizonyos értelemben magát a rabszolgatartót is szolgává teszi. Ezért hoz szabadságot a jubileumi év az ország „minden lakójának”. Az elnyomottak felszabadításával az elnyomók is felszabadulnak.[378]

Magam is megtapasztaltam valamennyit ebből a felszabadulásból. Úgy nőttem fel, hogy mélyen hittem egy zsidó állam szükségességében. Emlékszem, egyik este a kollégiumi szobámban ültem, amikor meghallottam, hogy az előtérben Izraelt bírálják, és azonnal kirohantam, hogy helyretegyem őket. Büszkeséggel töltött el, hogy megvédhetem népem becsületét. Bár gyermekkorom óta jártam Izrael–Palesztinában, csak a negyvenes éveimben töltöttem először érdemi időt az ott élő palesztinokkal. Már jócskán felnőtt voltam, amikor először olvastam palesztin szerző könyvét, és alakítottam ki baráti kapcsolatot egy palesztinnal.

Amikor ezek az élmények elkezdődtek, majd mindennapossá váltak, eleinte meglepett azoknak az embereknek a kifinomultsága, sajátos humora, kedvessége és hétköznapisága, akikkel találkoztam. Aztán szégyellni kezdtem a meglepettségemet. A palesztinokkal való találkozások révén ismertem fel, milyen mélyen gyökerezik bennem az a dehumanizáló szemlélet, amelyet mindaddig magamban hordoztam. Majd fokozatosan – ahogy védekezésem és zavarodottságom alábbhagyott – éreztem, hogy magam is átalakulok. Beszélgetésről beszélgetésre a palesztinok segítettek újragondolni, hogyan tudom igazán megvédeni a népemet. Segítettek újradefiniálni a zsidó becsület fogalmát. Megváltoztatták az elképzelésemet arról, hogy mit jelent zsidónak lenni.

Emlékszem egy ciszjordániai palesztinnal folytatott beszélgetésre, aki nem sokkal korábban Atlanta egyik zsidó külvárosában járt. Látta, hogy ortodox zsidók csoportokban sétálnak az utcán, és feltűnt neki, hogy egyiküknél sincs fegyver. „Tudod – mondta nekem –, ez itt is lehetséges. Ha mi nem félünk, nekik sem kell félniük."

Emlékszem, ahogy az akkor tizenkét éves fiammal Hebron régi piacán sétáltunk, az egykor nyüzsgő főutcán, amelyet Izrael palesztinok mozgását korlátozó intézkedései tettek elhagyatottá. Felnéztem, és megláttam a fejünk fölé kifeszített hálót, amellyel a boltosok a telepesek által ledobált tárgyaktól próbálták megvédeni magukat. A velünk sétáló palesztin barátunkat számtalanszor letartóztatták és megverték. Olyan megaláztatásokat kellett átélnie, amelyek engem gyűlöletbe vagy kétségbeesésbe kergettek volna. Egyszer csak eltűnt. Egyre inkább eluralkodott rajtam a félelem. Csak palesztinok voltak körülöttünk. Eszembe jutott, mit mondott egy izraeli ismerősöm, amikor elmeséltem neki, hogy Hebronba utazunk találkozni egy palesztinnal: nincs jogom veszélynek kitenni a gyermekemet.

Aztán a barátom ismét előkerült. Beugrott egy üzletbe, és egy bár micvó ajándékkal tért vissza a fiam számára. Ma már tudom, hogy az igazi ajándéka nem az általa vásárolt kerámia gránátalma volt. Hanem az, hogy segített egy fiatal zsidónak rasszizmus és félelem nélkül felnőni. James Baldwin a fekete és fehér amerikaiak kapcsolatáról ezt írta: „Szeretettel fogjuk rákényszeríteni testvéreinket, hogy olyannak lássák magukat, amilyenek valójában."[379] Ezt tették a palesztinok velem és a családommal.

Talán nagyzolásnak hangzik, de nem hiszem, hogy csak Izrael és Palesztina miatt lenne szükségünk erre az átalakulásra. A világnak is szüksége van rá. Csaknem két nemzedékkel ezelőtt az emberiség a szabadság újjászületésének lehetett tanúja. Mandela kisétált a börtönből, Oroszország megtartotta első szabad választását, fiatal németek

táncoltak a berlini fal tetején. A demokratizálódás harmadik hulláma a Fülöp-szigetektől Chilén át Beninig félresöpörte a zsarnokokat. Annak a korszaknak a szelleme azonban már rég kihunyt. A szabadság évtizedek óta visszaszorulóban van. Putyintól Modin és Hszi Csinpingen át Trumpig gengszterek uralják a világot, törzsi erőszakot szítanak, miközben teljesen kifosztják nemzetüket. Gáza elpusztítása – féktelen kegyetlenségével és elviselhetetlen fájdalmával – korunk jelképévé vált.

Amikor Dél-Afrika jogi csapata – feketék, fehérek, afrikánerek és muszlimok, köztük az Alkotmánybíróság egykori zsidó bírájának tanítványa[380] – vádat emelt Izrael ellen a Nemzetközi Bíróságon, úgy éreztem, nem csupán egy népirtást próbálnak megállítani. A fáklyát is tovább akarták adni. Képzeljünk el egy olyan jogi csapatot, amelynek tagjai nem olyan xhosza és afrikáner neveket viselnek, mint Ngcukaitobi és du Plessis, hanem olyanokat, mint Khalidi és Levy, és amely Palesztina és Izrael felszabadulását példaként és eszközként használja arra, hogy világszerte az igazságért küzdjön. Melyik másik hely tudná hatékonyabban felrázni az emberiséget reményvesztettségéből, és életre hívni a szabadság új korszakát?

Mózes első könyvében Isten ezt mondja Ábrahám leszármazottairól: „Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége."[381] Talán így tud a mi korunkban a zsidó nép áldássá válni az emberiség számára: ha megszabadítjuk magunkat a felsőbbrendűség eszméjétől, hogy aztán a palesztinok társaiként segíthessünk felszabadítani a világot.

Köszönetnyilvánítás

Sok emberre támaszkodtam e könyv megírása során. Hálás vagyok az ügynökömnek, a rendkívül bölcs és rátermett Tina Bennettnek. Kiváltság volt együtt dolgozni szerkesztőmmel, Jennifer Barth-tal, aki újra és újra arra ösztönzött, hogy a statisztikákon és szakértői idézeteken túl a szívemből írjak. Hálával tartozom Arielle Angelnek és Daniel Maynek a *Jewish Currents*től, akik időt adtak e könyv megírására, és számtalan beszélgetés révén segítettek az évek során átgondolni az érveimet.

Szerencsés vagyok, hogy a City University of New York (CUNY) Craig Newmark Újságírói Mesterképző Iskolájában taníthatok, Graciela Mochkofsky és Allison Lichter kivételes vezetése alatt, valamint együtt dolgozhatok Ken Silvermannel és Daniel Kaufmannal a CUNY Graduate Centerben. Emellett abban a szerencsében volt részem, hogy ösztöndíjas lehettem a Foundation for Middle East Peacenél három csodálatos ember, Lara Friedman, Sarah Anne Minkin és Kristin McCarthy társaságában.

Geoffrey Levin, Raphael Magarik, Derek Penslar, Khalil Sayegh és Chaim Seidler-Feller rabbi készségesen megosztották velem szakértelmüket, amikor a könyv egyes témáival kapcsolatban kérdéseim merültek fel. Caryn Broitman rabbi felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a könyv végső szakaszában. Sam Bahour, Leonard Benardo, Ethan Leib, Matthew Lindenbaum, Chip Manekin, Mikhael Manekin, Daniel May, David Myers, Kathleen Peratis, Nádia Száh, Rámi Szarafa és Muhammad Seháda mindannyian elolvasták a könyv kéziratváltozatait. Ugyanezt tette Lia Na'ama ten Brink és Aron Wander is, akik kutatási asszisztensként nemcsak felkutatták e könyv alapjául szolgáló

információk nagy részét és számos dokumentumot lefordítottak héberről, de nélkülözhetetlen gondolkodótársak is voltak, gyakran az enyémet messze meghaladó tudáskészletből merítve. A könyv minden hiányosságáért kizárólag engem terhel a felelősség, Na'ama és Aron segítsége nélkül ezek jóval súlyosabbak lennének.

A legfontosabb azonban, hogy köszönetet mondjak családomnak. Édesanyám, Doreen Beinart egész életemben példát mutatott a zsidó nép iránti szeretetből. Ugyanígy a család iránti mély odaadásból is, amely hagyományt nővérem, Jean Stern visz tovább. Ez a szeretet egész életemben körülvett.

A könyv írása során – ahogyan közös életünkben mindig – feleségem, Diana Beinart éleslátó tanácsaira és rendíthetetlen támogatására támaszkodtam. Mindezt habozás nélkül nyújtotta, annak ellenére, hogy a nyilvános megszólalásaim által kiváltott indulatok java őt érte.

Ugyanez vonatkozik gyermekeinkre, Ezrára és Naomira is. Először tizenöt évvel ezelőtt kezdtem írni erről a témáról, jelentős részben miattuk. Attól féltem, hogy a generációm cserbenhagyja őket. A zsidó szolidaritás olyan fogalmát kínáltuk nekik, amely cinkossá teszi őket az elnyomásban. Akkor még kicsik voltak, most már tinédzserek. Olyan zsidó intézményekben nőttek fel, ahol nem volt mindig könnyű az én gyerekemnek lenni. Október 7. óta ez még nehezebbé vált. Gyakran összeszorul a szívem, amikor arról mesélnek, hogyan próbálnak eligazodni a nézeteim miatt feszültté vált kapcsolataikban. De egyszer sem panaszkodtak. Épp ellenkezőleg, az egyik legnagyobb örömöm, hogy láthatom szenvedélyüket, intellektuális kíváncsiságukat és azt a kedvességet, amellyel azok felé fordulnak, akikkel nem értenek egyet.

A nehéz idők fedik fel az ember valódi jellemét. Soha nem voltam még ennyire hálás Diana, Ezra és Naomi jelleméért, mint most.

A szerzőről

Peter Beinart a City University of New York Craig Newmark Újságírói Mesterképző Iskolájának újságírás- és politikatudomány-professzora. Emellett a *Jewish Currents* vezető szerkesztője, a *The New York Times* véleménycikkírója, az MS NOW politikai kommentátora, valamint a *Foundation for Middle East Peace* külsős kutatója.

A Substack.com oldalon *Beinart Notebook* címmel ír hírlevelet. Családjával New Yorkban él.

Jegyzetek

[1] Babilóniai Talmud, *Kiddusin* 39b.

[2] Uo.

[3] Jeffrey L. Rubenstein: „Elisha Ben Abuya: Torah and the Sinful Sage", *Journal of Jewish Thought and Philosophy*, 7, 1998, 139.

[4] Jeruzsálemi Talmud, *Chágigá* 2:1.

[5] Rubenstein: „Elisha Ben Abuya", 139.

[6] Jeruzsálemi Talmud, *Chágigá* 2:1.

[7] Chaim Potok: *The Chosen.* Simon & Schuster, New York, 2016, 207.

[8] Babilóniai Talmud, *Bává Kámmá* 109a.

[9] Rási, *Bává Kámmá* 109a., s.v. „vechi jes lechá ádám beJiszráél seén lo goálim".

[10] *Eszter* 1:11.

[11] *Eszter* 9:5.

[12] *Eszter* 9:16–17.

[13] Sávuot tórai ünnep, amelyen tilos munkát végezni. Purim és hanuka azonban későbbi eredetű, ezért ezeken a napokon megengedett a munkavégzés.

[14] Babilóniai Talmud, *Megillá* 12a.

[15] *Sir háSirim Rábbá* 2:8.

[16] Lásd Babilóniai Talmud, *Táánit.*

[17] Lásd pl. Babilóniai Talmud, *Bává Kámmá* 82b., *Szánhedrin* 19a–b., *Jevámot* 61a., *Kiddusin* 66a.

[18] Shai Held: *Judaism Is About Love*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2024, 332–335.; *Berésit Rábbá* 45:1.

[19] Ha szeretnél megismerni egy szép történetet arról, hogyan hatja át a holokauszt emléke egy család peszáchi ünnepét, olvasd el Daniella Greenbaum Davis: „Once We Were Slaves, Now We Are Free: The Passover Seder in Bergen-Belsen That Shaped My Family" című írását. (*Tablet*, 2016. április 20.)

[20] Adam Taylor: „Has the Global Jewish Population Finally Rebounded from the Holocaust? Not Exactly", *Washington Post*, 2015. július 2.; „Jewish Population Rises to 15.7 Million Worldwide in 2023", *Jewish Agency for Israel*, 2023. szeptember 15., www.jewishagency.org.

[21] „5 Facts About the Jewish People's Ancestral Connection to the Land of Israel", *American Jewish Committee*, 2024. február 26., www.ajc.org.

[22] „Why Israel Is Not a Settler Colonial State", *American Jewish Committee*, 2024. július 15., www.ajc.org.

[23] Zeev Jabotinsky: „The Iron Wall", oroszból fordítva, eredetileg megjelent: *Rasviet*, 1923. november 4., en.jabotinsky.org.

[24] Benny Morris: *1948*. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2008, 221.

[25] Rachel Havrelock: *The Joshua Generation: Israeli Occupation and the Bible.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2020, 7.

[26] Theodor Herzl: *The Complete Diaries of Theodor Herzl*. Herzl Press and Thomas Yoseloff, New York, 1960, III, 1194., idézi Stephen Halbrook: „The Class Origins of Zionist Ideology", *Journal of Palestine Studies,* 2:1 (1972. ősz), 86.

[27] Jabotinsky: „The Iron Wall".

[28] Isaac Chotiner: „Michael Oren Cuts Short a Conversation About Israel", *New Yorker*, 2019. május 11.

[29] „Why Israel Is Not a Settler Colonial State", *American Jewish Committee*.

[30] Benjamin Netanyahu: *A Place Among the Nations: Israel and the World*. Bantam Books, New York, 1993, 23., 25., 361.

[31] Lásd például Yossi Klein Halevi megjegyzését: „az izraeli ethosz megveti az áldozatszerepet", a „Debates over Zionism and the Future of the Israeli-Palestinian Conflict" című beszélgetésben. UC Berkeley School of Law, 2024. április 29., kb. 22:33, www.youtube.com/@UCBerkeleySchoolofLaw; valamint Tal Becker kijelentését: „bizonyos értelemben a cionizmus vagy Izrael az áldozatszerep elutasítását jelenti", a *Call Me Back – with Dan Senor* podcast „Call Me Back #223 | Israeli Independence – with Dr. Tal Becker" című epizódjában, 2024. május 20., kb. 37:24, www.youtube.com/@CallMeBackPodcast.

[32] „A nemzetek zsidója" kifejezést valószínűleg Jacob Talmon, a Héber Egyetem történésze alkotta meg egy 1976-os esszében (lásd Jacob Talmon: „The New Anti-Semitism", *The New Republic*, 1976. szeptember 18.). Azóta kisebb változtatásokkal számtalanszor használták, többek között Abraham Foxman, az ADL országos igazgatója a CNN-nek adott 2003-as interjúban; Irwin Cotler volt kanadai igazságügyi miniszter, a Kanadai Zsidó Kongresszus korábbi elnöke 2009-ben; Yossi Klein Halevi izraeli író 2024-ben; majd Foxman ismét 2024-ben. Lásd „New Poll in European Union Sparks Outrage in Israel", Wolf Blitzer interjúja Abraham Foxmannel, *CNN*, 2003. november 4.; Irwin Cotler: *Global Antisemitism: Assault on Human Rights*. ISGAP–YIISA Research Working Paper Series, No. 3, New York, 2009, 2., 6.; Patrick Kingsley: „Accused of Genocide, Israelis See Reversal of Reality. Palestinians See Justice", *New York Times*, 2024. január 12.; Jordana Horn: „Former ADL Head Abe Foxman: »Israel Has Become the Jew Among the Nations«", *Times of Israel*, 2024. március 7.

[33] Derek Penslar: „Shlomo Sand's The Invention of the Jewish People and the End of New History", *Israel Studies*, 17:2 (2012. nyár), 157.

[34] Benny Morris: *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*. Alfred A. Knopf, New York, 1999, 252.

[35] „Backgrounder: Palestinian Refugees", *Anti-Defamation League*, 2016. szeptember 1., www.adl.org.

[36] Rashid Khalidi: *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Beacon Press, Boston, 2007, 131.

[37] Jaffáról lásd Itamar Radai: „Jaffa, 1948: The Fall of a City", *Journal of Israeli History*, 30:1 (2011. március), 35.; Haifáról lásd Benny Morris: *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 186–187., 209.

[38] Morris: *Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, 239.

[39] Walid Khalidi: „Why Did the Palestinians Leave, Revisited", *Journal of Palestine Studies*, 34:2 (2005. tél), 48. A tanulmány az 1959-es eredeti írás újraközlése.

[40] Netanyahu: *A Place Among the Nations*, 142.

[41] „Migration of Eretz Yisrael Arabs Between December 1, 1947, and June 1, 1948", *Akevot Institute*, megtekintve: 2024. július 17., www.akevot.org.il. Walid Khalidi kutatása szerint az arab kormányok nemhogy távozásra szólították volna fel a palesztinokat, hanem maradásra buzdították őket. Lásd Khalidi: „Why Did the Palestinians Leave, Revisited". Morris arra a következtetésre jutott, hogy 1948 áprilisa és júniusa között az elvándorlást ösztönző vagy fékező arab tevékenység „csupán másodlagos jelentőségű volt", míg a cionista katonai hadműveletek bizonyultak „a menekülés legfőbb kiváltó okainak". Lásd Morris: *Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, 181.

[42] Morris: *Righteous Victims*, 184.

[43] Walid Khalidi: „Revisiting the UNGA Partition Resolution", *Journal of Palestine Studies*, 27:1 (1997. ősz), 13.; Walid Khalidi: „Plan Dalet: Master Plan for the Conquest of Palestine", *Journal of Palestine Studies*, 18:1 (1988. ősz), 4–33.

[44] David Ben-Gurion beszéde a Mapaj vezetősége előtt, 1947. december 3., idézi Ilan Pappé: *The Ethnic Cleansing of Palestine*. One World Publications, Oxford, 2008, 48.

[45] Ari Shavit: „Survival of the Fittest", *Haaretz*, 2004. január 8. Egy 2016-os véleménycikkben Morris látszólag megváltoztatta álláspontját, és amellett érvelt, hogy Izrael nem követett el etnikai tisztogatást. Így fogalmazott: „Az 1948-as háború egyetlen szakaszában sem született olyan döntés a Jisuv vagy az állam vezetése részéről, hogy »kiűzzék az arabokat« – sem a Zsidó Ügynökségben, sem az izraeli kormányban". Ugyanakkor Morris azt is elismerte: „Igaz, hogy az 1930-as években és a negyvenes évek elején David Ben-Gurion és Chaim Weizmann támogatta az arabok áttelepítését a leendő zsidó állam területéről. [...] Az is igaz, hogy a háború egy bizonyos pontjától Ben-Gurion értésére adta tisztjeinek, hogy jobb volna, ha a lehető legkevesebb arab maradna az új országban, de soha nem adott nekik erre parancsot. [...] [És] igaz, hogy 1948 közepén az újonnan létrejött Izrael Állam olyan politikát fogadott el, amely megakadályozta a menekültek visszatérését." Lásd Benny Morris: „Israel Conducted No Ethnic Cleansing in 1948", *Haaretz*, 2016.

október 10. Daniel Blatman, a Héber Egyetem történésze szerint Morris valójában csupán újradefiniálta az etnikai tisztogatás fogalmát, anélkül, hogy érdemben módosította volna korábbi megállapításait. Blatman arra is rámutat, hogy Morris a Shavittal készített 2004-es interjú előtt, a *Correcting a Mistake: Jews and Arabs in Palestine/Israel, 1936-1956* című, 2000-ben megjelent könyvében már visszavonta az etnikai tisztogatás vádját, majd az interjúban, az 1948-as kiűzések helyeslésével, látszólag ismét megerősítette azt. Lásd Daniel Blatman: „Yes, Benny Morris, Israel Did Perpetrate Ethnic Cleansing in 1948", *Haaretz*, 2016. október 14.

[46] George Orwell: „Politics and the English Language", *Horizon*, 13:76 (1946. április), 261.

[47] „Nazmijja al-Kiláni tanúsága – Cfát | Shahadat Nazmiyya al-Kilani – Safad", *Zochrot*, 2021. február 12., www.youtube.com/@Zochrot; Morris: *Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, 229.

[48] Hisham Zreiq: „The Sons and Daughters of Eilaboun". In: Nahla Abdo és Nur Masalha (szerk.): *An Oral History of the Palestinian Nakba*. Zed Books, London, 2018, 229–235.; *The Sons of Eilaboun*, rendezte Hisham Zreiq, 2023. április 25.

[49] Walid Khalidi (szerk.): *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Institute for Palestine Studies, Bejrút, 1992, xxxi–xxxii.; Morris: *Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, 172., 342.

[50] Jonathan Greenblatt: „ADL: We're Proud of Our Record Defending Jews – and Muslims", *Forward*, 2020. december 16.

[51] Avishai Margalit és Joseph Raz: „National Self-Determination", *Journal of Philosophy*, 87:9 (1990. szeptember), 461.

[52] Robert M. Price: *The Apartheid State in Crisis: Political Transformation in South Africa, 1975–1990*. Oxford University Press, Oxford, 1991, 82.

[53] Issa Qaraqe, a Palesztin Fogolyügyi Bizottság akkori vezetője szerint Izrael 2002 és 2017 között a palesztin parlament legalább hetven megválasztott képviselőjét tartóztatta le. „Khalida Jarrar's Arrest Condemned by Palestinian Groups", *Al Jazeera*, 2017. július 3. Az

Addameer fogvatartotti jogvédő szervezet szerint 2024 áprilisában Izrael tizenhét parlamenti képviselőt tartott fogva. *Addameer*, 2024. április 4., www.addameer.org.

[54] Maram Humaid: „The Seven Border Crossings of Gaza", *Al Jazeera*, 2022. június 15.

[55] Tania Hary, a gázai lakosok szabad mozgásával foglalkozó Gisa izraeli nonprofit szervezet ügyvezető igazgatója szerint október 7. előtt „Izrael rendkívül nagy befolyással bírt" arra, hogy mi haladhatott át a rafahi határátkelőn, „az Egyiptommal folytatott biztonsági koordináció révén". A szerző interjúja, 2024. augusztus 21.

[56] „Gaza Up Close", *Gisha*, 2023. június 28., www.gisha.org.

[57] Marwan Muasher: „Jordan's Red-line on Admitting Palestinians Is Unlikely to Change", *Carnegie Endowment for International Peace*, 2023. november 21., www.carnegieendowment.org.

[58] Omer Yaniv, Netta Haddad és Yair Assaf-Shapira: „Jerusalem: Facts and Trends 2022", *Jerusalem Institute for Policy Research*, 2022, www.jerusaleminstitute.org.il; „A world of 8 billion: »Towards a resilient future. Harnessing opportunities and ensuring rights and choices for all«", *Palestinian Central Bureau of Statistics*, 2022. július 7., www.pcbs.gov.ps. Az 1967-ben elfoglalt Kelet-Jeruzsálemben – amelyet Ciszjordániával és Gázával ellentétben Izrael hivatalosan annektált – a palesztinok nem kapnak automatikusan izraeli állampolgárságot, de kérelmezhetik azt. 2022-ig Kelet-Jeruzsálem palesztin lakosainak körülbelül 5 százaléka szerzett izraeli állampolgárságot. A kérelmek nagyjából kétharmadát elutasítják, az eljárás pedig gyakran hosszadalmas. Nir Hasson: „Just 5 Percent of E. Jerusalem Palestinians Received Israeli Citizenship Since 1967", *Haaretz*, 2022. május 29.

[59] Mivel Izraelben csak az állam által elismert vallási vezetők közreműködésével lehet jogilag érvényes házasságot kötni, a zsidók csak zsidókkal, a muszlimok csak muszlimokkal, a keresztények pedig csak keresztényekkel házasodhatnak – kivéve, ha az izraeliek külföldön kelnek egybe, mivel az állam elismeri a külföldön kötött házasságot. „Religion and State in Israel", *New Family*, megtekintve: 2024. július 21.,

www.newfamily.org.il. Egy izraeli bíróság 2022-ben első alkalommal ismerte el érvényesnek az online kötött polgári házasságokat. Daniel Estrin: „A Court in Israel Recognizes Online Civil Marriages as Valid", *NPR*, 2022. szeptember 30.

60 „Israel: Discriminatory Land Policies Hem in Palestinians", *Human Rights Watch*, 2020. május 12., www.hrw.org; „Response on Behalf of the JNF to Petitions for Order Nisi and Temporary Injunction", 2004. december 9., H. C. 9010/04 és 9205/04. Idézi Nimer Sultany és Adrian Kirwan (szerk.): *Israel and the Palestinian Minority 2004*. Ford. Tzivi Shulman. Mada al-Carmel – Arab Center for Applied Social Research, Haifa, 2005, 51. Idézi Mahmood Mamdani: *Neither Settler nor Native: The Making and Unmaking of Permanent Minorities*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2020, 295.

61 „Land Policy and Planning in Israel – No Space for Arabs?" [héberül], *The Israel Democracy Institute*, 2013. március 21., www.idi.org.il.

62 „A Threshold Crossed: Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution", *Human Rights Watch*, 2021. április 27., www.hrw.org; „Israel's Apartheid Against Palestinians: A Cruel System of Domination and a Crime Against Humanity", *Amnesty International*, 2022. február 1., www.amnesty.org; „A Regime of Jewish Supremacy from the Jordan River to the Mediterranean Sea: This Is Apartheid", *B'Tselem*, 2021. január 12., www.btselem.org.

63 „Palestinians at the End of 2023", *Population and Demographic Statistics, Palestinian Central Bureau of Statistics*, 2024. március, 28, www.pcbs.gov.ps; Linah Mohammad, Tinbete Ermyas és Ailsa Chang: „Half of Gaza's Population Is Under 18. Here's What That Means for the Conflict", *NPR*, 2023. október 18.; „Gaza: Israel's »Open-Air Prison« at 15", *Human Rights Watch*, 2022. június 14., www.hrw.org. Gáza területe nagyjából 141 négyzetmérföld, New Yorké pedig körülbelül 305 négyzetmérföld. „Gaza Strip's Size Compared to US Cities in Series of Maps", *Newsweek*, frissítve: 2023. október 17.; George Lankevich: „New York City", *Encyclopaedia Britannica*, frissítve: 2024. július 22., www.britannica.com.

[64] „Arbitrary by Default: Palestinian Children in the Israeli Military Court System", *Defense for Children International-Palestine*, 2023. május 31., www.dci-palestine.org.

[65] „Discriminatory Zoning and Planning Policies". In: „Israel's Apartheid Against Palestinians: A Cruel System of Domination and a Crime Against Humanity", *Amnesty International*, 2022. február 1., www.amnesty.org.

[66] Anette Kleiman, a lakossági megkeresésekért és közérdekű adatigénylésekért felelős tisztviselő: „Re: Planning Law Enforcement Following Amendment 116 to the Planning Law" [héberül], Israeli Ministry of Finance, 2018. október 9.

[67] Negev Coexistence Forum for Inequality: „Building Demolition in Negev Bedouin Communities, 2014–2023", magánlevelezésben megosztott infografika, 2024. április 20.

[68] Oren Ziv: „Twelve Years After It Was First Destroyed, Al-Araqib Is a Symbol of Determination" [héberül], *Sicha Mekomit* [Local Call], 2022. július 26.; Zo Haderekh szerkesztősége: „The Village of Al-Araqib in the Negev Was Destroyed for the 223rd Time; MK Atauna: They Will Not Be Able to Evict Us" [héberül], *Zo Haderekh* [This Is the Way], 2023. március 22.

[69] „Proposed Basic Law: A State for All Its Citizens", 20. Kneszet, online elérhető: „Adalah Heads to Supreme Court After Knesset Speaker, Deputies Nix Legislation of Arab MKs' Bill Declaring Israel »State of All Its Citizens«", *Adalah*, 2018. június 11., www.adalah.org.

[70] Jonathan Lis: „Knesset Council Bans Bill to Define Israel as State for All Its Citizens", *Haaretz*, 2018. június 4.

[71] A Students for Justice in Palestine a honlapján így fogalmaz: „Olyan programot képviselünk, amely a szabadságon, a szolidaritáson, az egyenlőségen, a biztonságon és a történelmi igazságosságon alapul". A Jewish Voice for Peace kijelenti, hogy elkötelezett „a minden embert megillető szabadság, igazságosság és egyenlőség értékei" mellett. „Our Mission", *Students for Justice in Palestine*, megtekintve: 2024. augusztus 20., www.nationalsjp.org; „Our Core Values", *Jewish Voice for Peace*, megtekintve: 2024. augusztus 20., www.jewishvoiceforpeace.org.

[72] Times of Israel szerkesztősége és hírügynökségek: „Netanyahu Likens US Campus Encampments by »Antisemitic Mobs« to 1930s Nazi Germany", *Times of Israel*, 2024. április 24.

[73] David Harris: „High Time to Stop Treating Israel Differently", *Times of Israel*, 2020. december 29.

[74] „Antisemitism Defined: Double Standards Against the State of Israel", *World Jewish Congress*, 2022. május 4., www.worldjewishcongress.org.

[75] Max Weber: „The Profession and Vocation of Politics" (1919). In: Peter Lassman és Ronald Speirs (szerk.): *Political Writings*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 310–311.

[76] Shmuel Rosner et al.: *Annual Assessment of the Situation and Dynamics of the Jewish People, 2019 | 5779: Global Trends and Policy Recommendations; Integrated Anti-Semitism Index: Europe and the US; Special Chapters: Jewish Creativity and Cultural Outputs*. Szerk. Barry Geltman. Jewish People Policy Institute, 2019. szeptember 16., www.jppi.org.il.

[77] „Lilya Ann – Sderot | Seven10Stories", *Seven10Stories*, 2023. december 12., www.youtube.com/@Seven10Stories.

[78] „The Children Who Hid for 14 Hours in a Closet, While Their Parents Were Murdered by Terrorists" [héberül], *Channel 13*, 2023. október 19., www.youtube.com/c/News13; Anna Betts és Katherine Rosman: „After 4-Year-Old Hostage Is Freed, Her Family Breathes a Sigh of Relief", *New York Times*, 2023. november 26.

[79] Julia Frankel: „A Freed Israeli Hostage Relives Horrors of Captivity and Fears for Her Husband, Still Held in Gaza", *Associated Press*, 2024. január 16.; Eli Berlzon és Michal Yaakov Itzhaki: „Freed Hostage Says Life in Gaza Is Like Playing »Russian Roulette«", *Financial Review*, 2023. december 12.; Keren Marciano: „Something of Me Remains in Gaza: Sharon Aloni-Cunio on 52 Days in Captivity, and the Separation from Her Husband, Who Remained in Captivity" [héberül], *N12*, 2023. december 23.; Elad Simchayoff: „52 Days in Captivity: A Conversation with Sharon Aloni-Cunio" [héberül], *One a Day* (podcast), 2024. február 1.

[80] Ido Efrati: „People Lived for 50 Years with Dormant Trauma, on the Seventh of October It Erupted" [héberül], *Haaretz*, 2024. február 22.

[81] Ronen Tal: „The October 7 Massacre Brings Back Horrific Memories for This Iraqi-Jewish Author", *Haaretz*, 2023. december 13.

[82] Shira Rubin: „In an Israel Changed by Oct. 7, Holocaust Survivors Find a New Mission", *Washington Post*, 2024. május 6.

[83] „Statement on Behalf of Israel-Based Progressives and Peace Activists: Regarding Debates over Recent Events in Our Region", 2023. október 16.

[84] „Community Letter to University Presidents", *Anti-Defamation League*, 2023. október 12., www.adl.org.

[85] „PM Netanyahu Meets with German Chancellor Olaf Scholz", *Prime Minister's Office*, 2023. október 17., www.gov.il.

[86] „Statement by PM Netanyahu", *Ministry of Foreign Affairs*, 2023. október 28., www.gov.il; *5Mózes* 25:17.

[87] „UN Security Council Meets on Israel-Palestine Crisis; Nowhere Safe in Gaza", *UN News*, 2023. október 30., news.un.org; „Israeli Envoy Wears Yellow Star in Address to UN", *Telegraph*, 2023. október 31., www.youtube.com/@telegraph.

[88] „MK Boaz Bismuth: There Is No Place for Any Humanitarian Gesture – We Must Wipe Out the Memory of Amalek" [héberül], *Channel 7*, 2023. október 16., www.inn.co.il.

[89] Carrie Keller-Lynn és Jacob Magid: „»There Are 2 Million Nazis« in West Bank, Says Far-Right Finance Minister Smotrich", *Times of Israel*, 2023. november 28.

[90] Az ima neve *Áv HáRáchámim*. A legtöbb askenázi közösségben nem mondják el, ha bizonyos örömteli vagy különleges alkalmak sábbátra esnek. Október 7. után a zsinagógánk úgy döntött, hogy minden héten elmondja.

[91] „Vehi Seámdá", *Peszáchi Hággádá*, www.sefaria.org.

[92] Philippe Girard: *The Slaves Who Defeated Napoleon: Toussaint Louverture and the Haitian War of Independence, 1801–1804*. University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2011, 320–322.; Karl Davis: „»Remember Fort Mims«: Reinterpreting the Origins of the Creek War", *Journal of the*

Early Republic, 22:4 (2002. tél), 631–632.; David Anderson: *Histories of the Hanged: The Dirty War in Kenya and the End of Empire*. W. W. Norton, New York, 2005, 119–139.

[93] Jabotinsky: „The Iron Wall".

[94] „1929 Riots", *Just Vision*, www.justvision.org; Martin Buber: „Hans Kohn: Zionism Is Not Judaism". In: Paul R. Mendes-Flohr (szerk.): *A Land of Two Peoples: Martin Buber on Jews and Arabs*. University of Chicago Press, Chicago, 2005, 97–100.

[95] „Moshe Dayan's Eulogy for Roi Rutenberg – April 19, 1956", *Jewish Virtual Library*, www.jewishvirtuallibrary.org.

[96] Yeshayahu Leibowitz: „Occupation and Terror" (1976). In: Eliezer Goldman (szerk.): *Judaism, Human Values, and the Jewish State*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, 237.

[97] Basel Saleh: „Palestinian Suicide Attacks Revisited: A Critique of Current Wisdom", *Ideas for Peace*, eredetileg megjelent a *Peace and Conflict Monitor* oldalán, 2005. január 18., www.ideasforpeace.org.

[98] Robert J. Brym és Bader Araj: „Suicide Bombing as Strategy and Interaction: The Case of the Second Intifada", *Social Forces*, 84:4 (2006), 1979.

[99] Sivan Hirsch-Hoefler et al.: „Conflict Will Harden Your Heart: Exposure to Violence, Psychological Distress, and Peace Barriers in Israel and Palestine", *British Journal of Political Science*, 46:4 (2014), 845.

[100] Benny Morris: *Israel's Border Wars, 1949–1956: Arab Infiltration, Israeli Retaliation, and the Countdown to the Suez War*. Oxford University Press, Oxford, 1994, 424.

[101] Joe Sacco: *Footnotes in Gaza*. Jonathan Cape, London, 2009, xi.; Jason Burke: „What Is Palestinian Islamic Jihad and What Is Its Relationship with Hamas", *Guardian*, 2023. október 18.; „Interview – Islamic Jihad Secretary-General Ziad al-Nakhalah – Part II" [arabul], *Al Jazeera Arabic*, 2022. október 30., kb. 7:15, www.youtube.com/@aljazeera; Muhammad Shehada (@muhammadshehad2): „In Nov 1956, #Israeli soldiers rounded up & executed 275 Palestinians in Khan Yunis, then imposed a curfew on Gazans preventing retrieving the bodies", *X*, 2022.

november 24.; „Abdel Aziz al-Rantisi", *Just Vision*, megtekintve: 2024. július 24., www.justvision.org. Köszönet Muhammad Sehádának az arab nyelvű források lefordításáért.

[102] Gershon Baskin: „The Future of Hamas After October 7 – Part 1", *Times of Israel*, 2023. október 28.

[103] Khalil Shikaki: *Willing to Compromise: Palestinian Public Opinion and the Peace Process*. Special Report 158, United States Institute of Peace, Washington, D. C., 2006. január, www.usip.org.

[104] Khalil Shikaki: „Palestinians Divided", *Foreign Affairs*, 2002. január 1.

[105] Matthew Levitt: *Hamas: Politics, Charity, and Terrorism in the Service of Jihad*. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2006, 11–12.

[106] Jacob Shamir és Khalil Shikaki: *Palestinian and Israeli Public Opinion: The Public Imperative in the Second Intifada*. Indiana University Press, Bloomington, 2010, 70.

[107] „Tricky Netanyahu: I Deceived the US to Destroy Oslo Accords [English subtitles]", eredetileg az izraeli Channel 10 televíziós csatornán sugározva, újra közzétéve: *Palestine Diary*, 2010. augusztus 11., www.youtube.com/@abumiz.

[108] „Construction of New Housing Units in »Judea and Samaria«, 1996–2006" [héberül], *Israel Central Bureau of Statistics*, cbs.gov.il.

[109] Amira Hass: „Israel's Closure Policy: An Ineffective Strategy of Containment and Repression", *Journal of Palestine Studies* 31:3 (2002. tavasz), 9.; „Israel's Closure of the West Bank and Gaza Strip", *Human Rights Watch*, 1996. július 1., www.hrw.org.

[110] Shamir és Shikaki: *Palestinian and Israeli Public Opinion*, 72.

[111] „Construction of New Housing Units in »Judea and Samaria«, 1996–2006".

[112] Gilead Sher: *The Israeli–Palestinian Peace Negotiations, 1999–2001: Within Reach*. Routledge, London, 2006, 2.

[113] Charles Enderlin: *Shattered Dreams: The Failure of the Peace Process in the Middle East, 1995–2002*. Ford. Susan Fairfield. Other Press, New York, 2002, 250.; Jerome Slater: *Mythologies Without End: The US, Israel, and the Arab-Israeli Conflict, 1917-2020*. Oxford University

Press, Oxford, 2021, 256.; Sher: *Israeli–Palestinian Negotiations*, 107.; Jeremy Pressman: „Visions in Collision: What Happened at Camp David and Taba?", *International Security* 28:2 (2003), 5–43.; Tanya Reinhardt: *Israel/Palestine: How to End the 1948 War*. Seven Stories Press, New York, 2002, 48.; Yoram Meital: *Peace in Tatters: Israel, Palestine, and the Middle East*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 2006, 78.

[114] Menachem Klein: *The Jerusalem Problem: The Struggle for Permanent Status*. Ford. Haim Watzman. University Press of Florida, Gainesville, 2003, 71–72.; Pressman: „Visions in Collision", 18.

[115] Ehud Barak: „The Myths Spread About Camp David Are Baseless". In: Shimon Shamir és Bruce Maddy-Weitzman (szerk.): *The Camp David Summit – What Went Wrong? Americans, Israelis, and Palestinians Analyze the Failure of the Boldest Attempt Ever to Resolve the Palestinian–Israeli Conflict*. Sussex Academic Press, Brighton, 2005, 145.

[116] Sher: *Israeli–Palestinian Negotiations*, 95.; Klein: *Jerusalem Problem*, 67.

[117] Joel Greenberg: „Sharon Touches a Nerve, Jerusalem Explodes", *New York Times*, 2000. szeptember 29.

[118] Suzanne Goldenberg: „Rioting as Sharon Visits Islam Holy Site", *Guardian*, 2000. szeptember 29.; Brym és Araj: „Suicide Bombing as Strategy and Interaction"; Jeremy Pressman: „The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli–Palestinian Conflict", *Journal of Conflict Studies*, 23:2 (2003), 131.

[119] „Report of the Sharm el-Sheikh Fact-Finding Committee", *United Nations: The Question of Palestine*, 2001. április 30., www.un.org/unispal.

[120] Shikaki: „Palestinians Divided".

[121] Reuters és Roni Singer: „Barghouti Convicted in Deaths of Five People", *Haaretz*, 2004. május 20.; Pressman: „Second Intifada", 128.

[122] Mindkét fél pontosításokat kért, és írásban válaszolt Clintonnak. Izrael fenntartásai között szerepelt a ciszjordániai kivonulás terjedelme és ütemezése, a felvázolt biztonsági és katonai megállapodások, a Templom-

hegy jogállása, valamint az attól való félelem, hogy Izraelnek akár jelképes mértékben is el kellene ismernie a palesztinok visszatérési jogát. A palesztin fenntartások között szerepelt az az aggodalom, hogy Clinton javaslata kantonokra szabdalt palesztin államot és szigetekre osztott Jeruzsálemet eredményezne; hogy az izraeli kivonulásra előirányzott időszak túl hosszú; hogy nem világosak az izraeli fennhatóság határai a Siratófalnál; továbbá hogy a menekültektől megtagadják a lehetőséget, hogy szabadon dönthessenek az otthonukba való visszatérésről. Lásd Sher: *Israeli–Palestinian Negotiations*, 205–207.; Slater: *Mythologies Without End*, 260–264.; Yasser Abed Rabbo: „Palestinian Response to the Clinton Parameters", *United States Institute of Peace*, 2001. január 1., www.usip.org.

[123] David Makovsky: „Taba Mythchief", *National Interest*, 2003. március 1.

[124] Gideon Levy: „The Second Intifada, 20 Years On: Thousands Died in a Struggle That Failed", *Haaretz*, 2020. szeptember 26.

[125] Tareq Baconi: *Hamas Contained: The Rise and Pacification of Palestinian Resistance*. Stanford University Press, Stanford, California, 2018, 57.

[126] David Rose: „The Gaza Bombshell", *Vanity Fair*, 2008. március 3.; Hass: „Israel's Closure Policy"; „PCHR Publishes »Black Days in the Absence of Justice: Report on Bloody Fighting in the Gaza Strip from 7 to 14 June 2007«", *Palestinian Centre for Human Rights*, 2007. október 9., www.pehrgaza.org.

[127] Hass: „Israel's Closure Policy"; Baconi: *Hamas Contained*, 106.

[128] Ben Birnbaum: „The Visionary", *New Republic*, 2012. május 4.

[129] Roger Cohen: „The Success That Failed", *New York Times*, 2013. február 14.

[130] „Open Letter: Palestinian Civil Society Call for BDS", *BDS*, 2005. július 9., www.bdsmovement.net.

[131] „Israel: Anti-boycott Bill Stifles Expression", *Human Rights Watch*, 2011. július 13., www.hrw.org; „AJC Battles the Insidious BDS (Boycott, Divestment, Sanctions) Movement on Multiple Fronts", *American Jewish Committee*, megtekintve: 2024. július 24., www.ajc.org; „US Supreme

Court Lets Arkansas Law Penalising Israel Boycotts Stand", *Guardian*, 2023. február 21.; „Fact-Checking AIPAC's Fact Sheet on the Combating BDS Act", *Foundation for Middle East Peace*, 2019. január 11., www.fmep.org.

[132] Peter Beaumont: „US and Israeli Intervention Led UN to Reject Palestinian Resolution", *Guardian*, 2014. december 31.; „Amid Middle East Violence, Security Council Fails to Adopt Competing Resolutions on Israeli Force, Hamas Role in Conflict", United Nations, SC/13362, 2018. június 1.; „Egypt: Draft Resolution", United Nations Security Council, S/2017/1060, 2017. december 18., documents.un.org; „UN Security Council Meetings & Outcomes Tables", Veto List, Dag Hammarskjöld Library, research.un.org.

[133] Antony Blinken: „The United States Opposes the ICC Investigation into the Palestinian Situation", *U.S. Department of State*, 2021. március 3., www.state.gov; Times of Israel szerkesztősége: „Pompeo Warns ICC of »Consequences« for Potential War Crimes Probe of Israel", *Times of Israel*, 2020. május 16.

[134] „What is »The Great Return March«?", *American Friends Service Committee*, 2019. április 19., www.afsc.org.

[135] David M. Halbfinger: „Hamas Sees Gaza Protests as Peaceful – and as a »Deadly Weapon«", *New York Times*, 2018. április 15.

[136] Hilo Glazer: „»42 Knees in One Day«: Israeli Snipers Open Up About Shooting Gaza Protesters", *Haaretz*, 2020. március 6.

[137] Maha Hussaini: „Champions on Crutches: Palestinians Form First Amputee Football Team in Gaza", *Middle East Eye*, 2018. július 10.

[138] „Unwilling and Unable: Israel's Whitewashed Investigations of the Great March of Return Protests", *B'Tselem* és *Palestinian Centre for Human Rights*, 2021. december, www.btselem.org.

[139] Patrick Kingsley: „Antisemitic Comments by Palestinian Leader Cause Uproar", *New York Times*, 2023. szeptember 7.

[140] „30 Years After Oslo – the Data That Shows How the Settlements Proliferated Following the Oslo Accords", *Peace Now*, 2023. szeptember 11., www.peacenow.org.il.

[141] „Fact Sheet: Displacement of Palestinian Herders amid Increasing Settler Violence – September 2023", *OCHA*, 2023. szeptember, www.unocha.org.

[142] „Settler Violence Updates List", *B'Tselem*, megtekintve: 2024. július 31., www.btselem.org.

[143] Eric Goldstein: „Israel Settlers Rampage in Palestinian-Americans' West Bank Hometown", *Middle East Monitor*, 2023. július 27.

[144] Miriam Berger: „The U.N. Once Predicted Gaza Would Be »Uninhabitable« by 2020. Two Million People Still Live There", *Washington Post*, 2020. január 2.

[145] James McAuley és Hazem Balousha: „A Summer Day at the Beach? For Many Gazans, the Conflict Has Put an End to That, Too", *Washington Post*, 2019. augusztus 28.

[146] Palestinian Central Bureau of Statistics: *Labour Force Survey (April – June, 2023) Round (Q2/2023): Press Report*. Ramallah, 2023. augusztus.

[147] Shehada, a szerző interjúja, 2024. május 31.

[148] Muhammad Shehada: „When Hope Dies: Why So Many Palestinians in Gaza Are Committing Suicide", *Haaretz*, 2020. július 15.

[149] Dana El Kurd: „Support for Violent Versus Non-violent Strategies in the Palestinian Territories", *Middle East Law and Governance*, 14 (2022), 362.

[150] Richard Davis: *Hamas, Popular Support, and War in the Middle East: Insurgency in the Holy Land*. Taylor & Francis, Abingdon, 2016, 95., 193., 197.

[151] Samia Nakhoul és Laila Bassam: „Who Is Mohammed Deif, the Hamas Commander Behind the Attack on Israel?", *Reuters*, 2023. október 11.

[152] Kirssa Cline Ryckman: „A Turn to Violence: The Escalation of Nonviolent Movements", *Journal of Conflict Resolution*, 64:2–3 (2020), 319.

[153] Gay Seidman megjegyzése szerint: „Az ANC támadásai közül csak néhány követelt polgári áldozatokat, fehéreket vagy feketéket. Az ANC gerillái többnyire katonai létesítmények elleni támadásokra és gazdasági szabotázsakciókra korlátozták tevékenységüket, célpontjaik között

villanyoszlopok, katonai objektumok és erőművek szerepeltek." Lásd Gay Seidman: „Guerrillas in Their Midst: Armed Struggle in the South African Anti-apartheid Movement", *Mobilization: An International Quarterly*, 6:2 (2001), 118–119.

[154] Nelson Mandela: „I Am Prepared to Die", a védelem előadásának kezdetén elhangzott beszéd a rivoniai perben, Pretoria Supreme Court, 1964. április 20.

[155] W. H. Auden: „1939. szeptember 1.", *New Republic*, 1939. október 18.

[156] Shehada, a szerző interjúi, 2024. április 21., május 9. és 17.

[157] Emanuel Fabian: „Defense Minister Announces »Complete Siege« of Gaza: No Power, Food, or Fuel", *Times of Israel*, 2023. október 9.

[158] Dominick Mastrangelo: „Former Israeli PM Erupts at TV Host for Asking About Palestinian Suffering", *Hill*, 2023. október 12.

[159] Nicholas Kristof: „»People Are Hoping That Israel Nukes Us So We Get Rid of This Pain«", *New York Times*, 2024. március 9.

[160] „Gaza Strip: Acute Food Insecurity Situation for 15 Feb. – 15 March 2024 and Projection for 16 March – 15 July 2024", *IPC Analysis Portal*, Integrated Food Security Phase Classification, www.ipcinfo.org.

[161] Jason Burke: „Unicef Official Tells of »Utter Annihilation« After Travelling Length of Gaza", *Guardian*, 2024. március 22.

[162] Leila Fadel és Daniel Estrin: „Cease-Fire Resolution, Growing Support for Gaza in the U.S. Sour Relations with Israel", *NPR*, 2024. március 26.

[163] Waleed Shahid (@_waleedshahid): „MORNING JOE hosts erupt at Israel's economy minister and his government's handling of the war in Gaza", Tom Elliott (@tomselliott) bejegyzésének újraközlése, *X*, 2024. április 4.

[164] 2024. augusztus 27-ig Izrael nyolc élő túszt szabadított ki. Négyet egyoldalúan engedtek szabadon, 105 túsz pedig egy 2023. novemberi megállapodás keretében szabadult ki, amelynek során Izrael szüneteltette a harcokat és 240 palesztin foglyot engedett el. Lásd Ephrat Livni: „What to Know About the Hostages Still in Gaza", *New York Times*, 2024. június 8.; Elena Shao et al.: „Freed Palestinians Were Mostly Young and Not Convicted of Crimes", *New York Times*, 2023. december 1., frissítve:

december 2.; Times of Israel szerkesztősége: „Rescued Hostage Said Kept in Total Darkness During Captivity, Showered Once a Month", *Times of Israel*, 2024. augusztus 29.

[165] Nir Gontarz: „Rescued Israeli Hostage: »Our Greatest Fear Was Israeli Planes«", *Haaretz*, 2024. június 9.; Itamar Eichner és Yael Ciechanover: „Hostage Families Have Tense Meeting with War Cabinet, Say Netanyahu »Detached« from Their Concerns", *Ynet News*, 2023. december 5.; Ran Shimoni: „They Were Held Captive by Hamas, but Their Biggest Fear Was Israeli Airstrikes", *Haaretz*, 2023. december 11.

[166] Noga Tarnopolsky (@_NTarnopolsky): „Andrey Kozlov, rescued from Hamas captivity one week ago, in new statement: »Almost every Saturday, they showed us the rallies that took place in Tel Aviv«", *X*, 2024. június 15.

[167] Omer Bartov: „As a Former IDF Soldier and Historian of Genocide, I Was Deeply Disturbed by My Recent Visit to Israel", *Guardian*, 2024. augusztus 13.

[168] Babilóniai Talmud, *Sevuot* 39a.

[169] Babilóniai Talmud, *Szánhedrin* 37a.

[170] „Israel Works to Protect Civilians; Hamas Uses Them as Human Shields", *AIPAC Memo*, 2023. november 9., www.aipac.org.

[171] Bari Weiss: „Iran Attacked Israel. What Comes Next?", *Honestly with Bari Weiss* (podcast), 2024. április 16., kb. 33:30.

[172] Glenn Kessler: „Biden's Dismissal of the Reported Palestinian Death Toll", *Washington Post*, 2023. november 1.

[173] Nancy A. Youssef: „U.S. Officials Have Growing Confidence in Death Toll Reports from Gaza", *Wall Street Journal*, 2023. november 11.; Gabrielle Tétrault-Farber: „Despite Biden's Doubts, Humanitarian Agencies Consider Gaza Toll Reliable", *Reuters*, 2023. október 27.

[174] „One Name, Two Lists: Matching Open Source Evidence with Official Gaza Death Tolls", *Airwars*, 2024. július 24., gaza-civilians.airwars.org.

[175] Ben van der Merwe, Josephine Franks és Aisling Ni Chulain: „Gaza Conflict: Thousands Remain Unidentified as Death Toll Reaches 40,000", *Sky News*, 2024. augusztus 15.; Michael Spagat: „Tracking

Gaza's War Death Toll: Ministry of Health Improves Accuracy in Latest Report", *Action on Armed Violence*, 2024. szeptember 24.

[176] „Hostilities in the Gaza Strip and Israel – Reported Impact | Day 215", *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, 2024. május 8., www.ochaopt.org.

[177] CBS News szerkesztősége és AFP: „Israel's Netanyahu Says Militants Make Up About Half of Gaza Deaths", *CBS News*, 2024. május 14.

[178] Yuval Abraham (@yuval_abraham): „Israeli intelligence secretly surveilled officials in Gaza's Health Ministry to check if their data on the number of civilians killed in Gaza is »reliable«…", *X*, 2024. január 24.

[179] Zeina Jamaluddine, Francesco Checchi és Oona M. R. Campbell: „Excess Mortality in Gaza: Oct. 7–26, 2023", *Lancet*, 2023. december 9., első megjelenés: 2023. november 26.

[180] „Emergency Report for the Health Sector, Day (169) of the Aggression, Saturday, March 23, 2024" [arabul], *Palestinian Ministry of Health/Gaza*, 2024. március 25., t.me/MOHMediaGaza. 2024. március 29-től a minisztérium PDF-jelentéseiben már nem szerepelt az az adat, hogy az áldozatok 72 százaléka nő és gyermek volt. Lásd „Emergency Report for the Health Sector, Day (173) of the Aggression, Wednesday, March 27, 2024" [arabul], *Palestinian Ministry of Health/Gaza*, 2024. március 29., t.me/MOHMediaGaza.

[181] Mike Spagat: „Gaza Ministry of Health Releases Detailed New Casualty Data Amidst Confusion of UN's Death Numbers in Gaza", *Action on Armed Violence*, 2024. május 28.; továbbá a Spagat professzorral 2024. június elején készített interjú annak tisztázására, hogy az egészségügyi minisztérium 2024. április 30-ig hány megölt idős embert tudott azonosítani.

[182] „Dr. Phil's Exclusive Interview with Prime Minister Benjamin Netanyahu", *Dr. Phil Prime-time*, 2024. május 10., kb. 26:30, www.youtube.com/@DrPhilPrimetime.

[183] Allan Woods: „The Death Toll in Gaza Is Enormous. A Sudden Shift in UN Numbers Reveals the True Count Is Another Source of Conflict", *Toronto Star*, 2024. május 16.

[184] A 11 355 csupán azoknak a gyerekeknek a száma, akiket az egészségügyi minisztérium 2024. augusztus 31-ig azonosítani tudott, és akiknek a nevét a 2024. szeptember 16-án közzétett listán feltüntette. Lásd „Martyrs as of 31-08-2024" [arabul], *Palestinian Ministry of Health/Gaza*, *Telegram*, 2024. szeptember 16., t.me/MOHMediaGaza; továbbá Spagat: „Tracking Gaza's War Death Toll".

[185] Arról, hogy a minisztérium összesített adatai csak a traumás haláleseteket tartalmazzák, lásd „Dr. Ola Awad, President of the Palestinian Central Bureau of Statistics, Speaks to AOAV About Casualty Counting and the Death Figures Coming from Gaza", *Action on Armed Violence*, 2023. november 20. A beszámolók szerint a minisztérium várhatóan 2024 végén teszi közzé az általa nyilvántartásba vett valamennyi haláleset összesített számát, beleértve az ún. közvetett haláleseteket is. A minisztérium adatközlési gyakorlatáról szóló fenti bekezdések Michael Spagat professzor és Ben van der Merwe útmutatásain alapulnak, amelyeket a szerző 2024 júniusa és augusztusa között velük készített interjúk során kapott.

[186] Az első izraeli légicsapások 2023. október 7-én érték Gázát. Lásd Ghousoon Bisharat: „A Palestinian Physician in Israel Wrestles with Her Duty in the War", *+972 Magazine*, 2023. november 16. A háború kezdetétől e sorok írásáig (2024. augusztus 31.) 330 nap telt el.

[187] AIPAC (@AIPAC): „Palestinians in Gaza are nothing more than human shields for Hamas. Blocking them from evacuating. Using them as pawns to fuel their propaganda machine", *X*, 2023. október 14.

[188] „14.3 Billion for Israel's Security", *AIPAC Memo*, 2024. május 6., www.aipac.org; „Israel Takes Additional Steps to Improve the Humanitarian Situation in Gaza", *AIPAC*, 2024. április 11., aipacorg.app.box.com; „Israel Facilitates Humanitarian Aid to Gaza as Hamas Continues to Attack", *AIPAC*, 2024. március 20., aipacorg.app.box.com; „Israel's Multi-front Threats", *AIPAC*, 2024. március 13., aipacorg.app.box.com; „October 7th Factsheet", *AIPAC*, 2023. november 28., aipacorg.app.box.com; „Frequently Asked Questions: Israel at War", *AIPAC*, 2023. november 22., www.aipac.org; „Israel Works to Protect

Palestinian Civilians; Hamas Uses Them as Human Shields", *AIPAC Memo*, 2023. november 9., www.aipacorg.org.

[189] Aslı Ü. Bâli, a Yale Egyetem nemzetközi jogi professzorának szavaival: „A nemzetközi jogban az emberi pajzsok használata azt jelenti, hogy egy fegyveres konfliktus során szándékosan helyeznek el civileket katonai célpontok közelében. Nem pedig azt, hogy civilek tartózkodnak olyan sűrűn lakott területeken, ahol fegyveres csoportok is tevékenykednek." – „The Disastrous Relationship Between Israel, Palestinians, and the U.N.", *The Ezra Klein Show* (podcast), 2024. május 17., kb. 45:00, www.youtube.com/@EzraKleinShow.

[190] Neve Gordon: „On Human Shields", *London Review of Books*, 2023. december 1.

[191] Az IDF vezérkari épületének és az izraeli védelmi minisztériumnak a másfél kilométeres körzetében tizenkét általános iskola, tizenkét középiskola és tizenkilenc óvoda található. Lásd „Tel Aviv Municipality Geographical Information System", megtekintve: 2024. június 10., gisn.tel-aviv.gov.il; továbbá Nir Mann: „Does the Presence of the IDF's HQ in Tel Aviv Endanger the City's Population?", *Haaretz*, 2012. június 9.

[192] „Article 51 – Protection of the Civilian Population". In: *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1)*, 1977. június 8., ihl-databases.icrc.org.

[193] Emmanuel Fabian és Jacob Magid: „Gallant: Israel Moving to Full Offense, Gaza Will Never Go Back to What It Once Was", *Times of Israel*, 2023. október 10.; Yagil Levy: „The Israeli Army Has Dropped the Restraint in Gaza, and the Data Shows Unprecedented Killing", *Haaretz*, 2023. december 9.

[194] Yuval Abraham: „»A Mass Assassination Factory«: Inside Israel's Calculated Bombing of Gaza", *+972 Magazine*, 2023. november 30.

[195] Alan Dershowitz (@AlanDersh): „The Citizens of Gaza Are Supporters of Hamas. #law #lawyer #news #trending #trump #biden #shorts", *X*, 2023. november 2.

[196] Morton A. Klein: „Palestinian Arabs Overwhelmingly Support Hamas & Their Genocidal Aspirations – ZOA's Mort Klein Op-Ed in the Federalist", *Zionist Organization of America*, 2023. október 25., www.zoa.org.

[197] „The Second 2006 PLC Elections: Lists Voter per Districts", *Central Elections Commission Palestine*, megtekintve: 2024. július 24., www.elections.ps.

[198] „The Palestinian Legislative Council Elections of January 25th, 2006: Results, Delegates, Formation of Government", *Office of the Konrad Adenauer Foundation to the Palestinian Autonomous Territories*, Ramallah, 2006. április, www.kas.de.

[199] Khalil Shikaki: „The Polls: What the Palestinians Really Voted For", *Newsweek International*, 2006. február 6.

[200] Amaney Jamal és Michael Robbins: „What Palestinians Really Think of Hamas", *Foreign Affairs*, 2023. október 25.

[201] Aki jogosult volt szavazni a 2006. januári választáson, annak 2023 januárjában legalább harmincöt évesnek kellett lennie. Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának 2023. januári becslése szerint Gáza teljes lakossága 2 098 389 fő, a harmincöt éves vagy idősebb lakosság pedig 465 131 fő, vagyis az össznépesség 22,2 százaléka volt. (A 2023-as számok előrejelzésen alapulnak és január hónapra vonatkoznak. Mivel a palesztin törvényhozási választásokat a hónap végén tartották, lehetséges, hogy néhány olyan személy, aki a választás idején már betöltötte a tizennyolcadik életévét, még harmincnégy évesként szerepel az adatokban, beszámításuk azonban nem módosítaná érdemben az eredményt, mivel a harmincöt év feletti lakosság egy része január és október között szintén meghalt.) Lásd „U.S. Census Bureau, International Database, Gaza Strip", az adatokat Aron Wander állította elő a census.gov/data-tools segítségével; „Voters According to Age Groups", *2006 PLC Elections Statistics, Central Elections Commission – Palestine*, megtekintve: 2024. július 30., www.elections.ps.

[202] Amna Nawaz: „Netanyahu Adviser on Hostages and Risks of Continued Bombing", *PBS News Hour*, 2023. október 24., kb. 5:55, www.pbs.org.

[203] „Israeli PM Netanyahu Speaks Amid Expanding Ground Operation; Police Visited Maine Gunman's Home Weeks Before Shootings", *CNN News Central*, 2023. október 30., transcripts.cnn.com.

[204] Michael Crowley és Edward Wong: „Under Scrutiny over Gaza, Israel Points to Civilian Toll of U.S. Wars", *New York Times*, 2023. november 7.

[205] Farah Najjar és Hosam Salem: „From Wedding Dresses to Soap: Gaza Event Highlights Israeli Siege", *Al Jazeera*, 2018. augusztus 2.; „Collective Punishment: A New Ban on the Marketing of Furniture from Gaza" [héberül], *Gisha*, 2023. június 4.

[206] Izrael már október 7. előtt is ellenőrizte Gáza népesség-nyilvántartását, így azt is, ki léphetett be és ki távozhatott onnan jogszerűen. Lásd „One-Way Ticket", *Gisha*, 2022. december 25., www.gisha.org.

[207] Times of Israel szerkesztősége: „IDF Spokesman Says Hamas Can't Be Destroyed, Drawing Retort from PM: »That's War's Goal«", *Times of Israel*, 2024. június 20.; Nadeen Ebrahim: „Israel's Return to Areas of Gaza It Said Were Clear of Hamas Raises Doubts About Its Military Strategy", *CNN*, 2024. május 13.

[208] Jacob Magid: „Knesset Vote Overwhelmingly Against Palestinian Statehood, Days Before PM's US Trip", *Times of Israel*, 2024. július 18.

[209] Haaretz szerkesztősége: „Marwan Barghouti Vows to »Honor Mandela's Struggle«", *Haaretz*, 2013. december 10.

[210] Samia Nakhoul: „How Hamas Secretly Built a »Mini-Army« to Fight Israel", *Reuters*, 2023. október 16.; Sarah El Deeb: „What Is Hamas? The Group That Rules the Gaza Strip Has Fought Several Rounds of War with Israel", *Associated Press*, 2023. október 15.; Madjid Zerrouky: „Hamas's Relentless Efforts to Build Up Its Military Arsenal in Gaza", *Le Monde*, 2023. október 11.; Ari Flanzraich: „Israel Says It Intercepted a Hamas Long-Range Missile with New Defense System", *Wall Street Journal*, live coverage feed, 2023. november 5.; Nagham Zbeedat: „»Return of Martyrdom«: »The Engineer« Yahya Ayyash Trends as Hamas Threatens More Suicide Attacks", *Haaretz*, 2024. augusztus 20.

[211] Tareq Baconi: „What Was Hamas Thinking?", *Foreign Policy*, 2023. november 22.

[212] „Public Opinion Poll No (89)", *Palestinian Center for Policy and Survey Research*, 2023. szeptember 13., www.pepsr.org; „Public Opinion Poll No (92)", *Palestinian Center for Policy and Survey Research*, 2024. július 10., www.pepsr.org.

[213] Ami Ayalon és Anthony David: *Friendly Fire: How Israel Became Its Own Worst Enemy and the Hope for Its Future*. Steerforth Press, Lebanon, New Hampshire, 2020, 251.

[214] Susannah Heschel: „Introduction". In: Abraham Joshua Heschel: *Essential Writings*. Szerk. Susannah Heschel. Orbis Books, Maryknoll, New York, 2011, 17.

[215] Edward K. Kaplan: *Spiritual Radical: Abraham Joshua Heschel in America, 1940–1972*. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2007, 321.

[216] Abraham Joshua Heschel: „The Moral Outrage of Vietnam", *Fellowship*, 1966. szeptember, idézi Kaplan: *Spiritual Radical*.

[217] France 24 szerkesztősége és AFP: „Assad Denies Ordering Brutal Syrian Crackdown", *France 24*, 2011. december 7., frissítve: 2011. december 8.

[218] Kareem Fahim: „Saudis Face Mounting Pressure over Civilian Deaths in Yemen Conflict", *New York Times*, 2015. szeptember 29.

[219] Chris Woods: „Does the U.S. Ignore Its Civilian Casualties in Iraq and Syria?", *New York Times*, 2016. augusztus 17.

[220] Arab News szerkesztősége: „Coalition's Priority Is to Protect Civilians", *Arab News*, 2017. február 14.

[221] Neve Gordon és Nicola Perugini: „Why We Need to Challenge Russia's Human Shields Narrative", *Al Jazeera*, 2022. április 3.

[222] Neve Gordon és Nicola Perugini: *Human Shields: A History of People in the Line of Fire*. University of California Press, Oakland, 2020, 9. fejezet, EPUB.

[223] Lásd például Tom Mangold és John Penycate: *The Tunnels of Cu Chi*. Random House, New York, 1985.

[224] „AJC Deeply Regrets ICC Over-Reach in Palestinian Case", *American Jewish Committee*, 2021. február 5., www.ajc.org.

[225] „Jonathan Greenblatt Remarks to Students at Brown University", *Anti-Defamation League*, 2024. február 22., www.adl.org.

[226] Yossi Klein Halevi izraeli író szerint „az [izraeli vallásos cionista] közösség bizonyos köreiben egyre erősödik a nyugati és humanista értékek megvetése, mintha azok ellentétesek lennének a zsidó értékekkel [sic]". Lásd Donniel Hartman és Yossi Klein Halevi: „Israel at War – the Paradox of Religious Zionism", *For Heaven's Sake* (podcast), kb. 20:30.

[227] „Dr. Phil's Exclusive Interview with Prime Minister Benjamin Netanyahu", *Dr. Phil Primetime*, kb. 41:10, www.youtube.com/@DrPhilPrimetime.

[228] Yossi Klein Halevi: „The Lonely People of History", *Times of Israel*, 2023. november 12.

[229] Isabel Kershner: „Facing Global Outrage, Netanyahu Calls Civilian Deaths in Rafah Strike »Tragic Accident«", *New York Times*, 2024. május 27.

[230] „PM MK Netanyahu in 40-Signature Debate: If We Give In, the Murder and Rape Will Recur, We Won't Bring Back the Hostages, and We'll Give a Great Victory to Terrorism", *Knesset News*, 2024. május 27., main.knesset.gov.il.

[231] „»Eichmann in Jerusalem«: An Exchange of Letters Between Gershom Scholem and Hannah Arendt". In: Hannah Arendt: *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. Szerk. Ron H. Feldman. Grove Press, New York, 1978, 247.

[232] *Ezékiel* 33:25–26.

[233] A tweetek kigyűjtése a Meltwater platformon végzett kulcsszavas keresések segítségével történt.

[234] Isaac Chotiner: „Where Does Antisemitism Come From?", *New Yorker*, 2023. november 7.

[235] Trump hirdetésében a Federal Reserve zsidó elnöke, Janet Yellen, valamint George Soros zsidó befektető és filantróp képe is szerepelt, aki gyakori célpontja antiszemita összeesküvés-elméleteknek. Lásd Josh

Marshall: „Trump Rolls Out Anti-Semitic Closing Ad", *Talking Points Memo*, 2016. november 5.

[236] Yonat Shimron és Jack Jenkins: „Pittsburgh Suspect's Hatred of Jews, HIAS Part of Larger Anti-Immigrant Surge", *Religion News Service*, 2018. október 29.

[237] Philissa Cramer: „Venezuela's Maduro Blames »International Zionism« for Unrest After Disputed Vote", *Times of Israel*, 2024. augusztus 8.; Yashar Ali (@yashar): „Zionism can barely secure one country the size of New Jersey but somehow has the power to control the world and impact elections in nearly…", *X*, 2024. augusztus 4.

[238] David Miller (@Tracking_Power): „The »State of Israel« is burning down the UK. As I have been saying, »Tommy Robinson« is a Zionist asset. Here he is admitting that the…", *X*, 2024. augusztus 4.

[239] Geoffrey Levin: *Our Palestine Question: Israel and American Jewish Dissent, 1948–1978*. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2023, 14–16., 1. és 2. fejezet.

[240] Peter Novick: *The Holocaust in American Life*. Houghton Mifflin, Boston, 1999, 116.

[241] Naomi Cohen: *American Jews and the Zionist Idea*. Ktav, New York, 1975, 138–139., idézi Chaim Waxman: „American Jewish Identity and New Patterns of Philanthropy". In: Allon Gal, Athena Leoussi és Anthony Smith (szerk.): *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*. Brill, Leiden, 2010, 88.

[242] Lawrence Grossman: „Transformation Through Crisis: The American Jewish Committee and the Six-Day War", *American Jewish History*, 86:1 (1998. március), 52.

[243] Steven T. Rosenthal: *Irreconcilable Differences? The Waning of the American Jewish Love Affair with Israel*. Brandeis University Press, Waltham, Massachusetts, 2001, xiii.

[244] Robin D. G. Kelley: „Yes, I Said »National Liberation«", *Counterpunch*, 2016. február 24.; Roy Dahlberg: „Suggested Middle East Resolution, Re: Arab-Israeli Reaction and Implications, NIC Resolution", *New Left Notes*,

2:24 (1967. június 19.). Az SDS adatbázisában a megjelenés dátumaként tévesen június 29. szerepel.

[245] „Situation in South Africa Resulting from the Policies of Apartheid", United Nations General Assembly, A/RES/3151(XXVIII)G, 1973. december 14., *United Nations Digital Library*, digitallibrary.un.org.

[246] Mielőtt Forster és Epstein az Egyesült Államokban megalkotta az „új antiszemitizmus" kifejezést, francia és izraeli szerzők már hasonló gondolatokkal kísérleteztek. Jacques Givet holokauszttúlélő a baloldalról és Izraelről szóló 1968-as könyvében a „neoantiszemitizmus" kifejezést használta, Léon Poliakov történész pedig 1969-ben megjelentette *Az anticionizmustól az antiszemitizmusig* című művét. Az Izraelben zajló hasonló fejleményeket vizsgálva Brian Klug brit filozófus felveti a kérdést, hogy Jehosofat Harkabi 1960-as évek közepén született írásai jelentik-e az „új antiszemitizmusról" szóló diskurzus kezdetét, ugyanakkor amellett érvel, hogy annak alapfeltevése már a korai cionista szövegekben, például Herzl írásaiban is fellelhető. Lásd Jacques Givet: *La gauche contre Israël? Essai sur le néo-antisémitisme* [A baloldal Izrael ellen? Esszé a neoantiszemitizmusról]. J. J. Pauvert, Párizs, 1968; Léon Poliakov: *De l'antisionisme à l'antisémitisme* [Az anticionizmustól az antiszemitizmusig]. Calmann-Levy, Párizs, 1969; Brian Klug: „Interrogating »New Anti-Semitism«", *Ethnic and Racial Studies*, 36:3 (2013), 468–470.

[247] Arnold Forster és Benjamin Epstein: *The New Anti-Semitism*. McGraw-Hill, New York, 1974, 7.

[248] Moishe Postone marxista tudós szerint az antiszemitizmusnak van egy „pszeudoemancipatorikus dimenziója, amellyel a rasszizmus más formái ritkán rendelkeznek", és olykor „a kapitalista modernitás primitív kritikájaként" szolgál. A „zsidókkal" szemben fellépő „kisemberek mozgalmának kifejeződéseként" álcázhatja magát, akiket úgy ábrázol, mint akik „a világot uraló, rendkívül nagy hatalmú, elvont és megfoghatatlan globális hatalmi forma megtestesítői". Lásd Moishe Postone: „History and Helplessness: Mass Mobilization and Contemporary Forms of Anticapitalism", *Public Culture*, 18:1 (2006), 99.; Moishe Postone:

„Zionism, Antisemitism and the Left", Martin Thomas interjúja, *Solidarity*, 3:166 (2010).

[249] Jonathan Judaken: *Critical Theories of Anti-Semitism*. Columbia University Press, New York, 2024, 228–229.

[250] Zuzana Polaékova és Pieter C. van Duin: „Anti-Zionism and the Fight Against Anti-Semitism in Czechoslovakia, 1967–1969", *Historický časopis* 68:5 (2020), 881.

[251] Student Nonviolent Coordinating Committee: „Third World Round Up – Test Your Knowledge: The Palestine Problem", *SNCC Newsletter*, 1967. június–július, 5.

[252] Adam Haber és Matylda Figlerowicz: „Anatomy of a Moral Panic", *Jewish Currents*, 2024. május 2.

[253] „Republicans and Democrats Grow Even Further Apart in Views of Israel, Palestinians", *Pew Research Center*, 2018. január 23., www.pewresearch.org; Lydia Saad: „Young Adults' Views on Middle East Changing Most", *Gallup News*, 2023. március 24.

[254] Jonathan Greenblatt: „Remarks by Jonathan Greenblatt to the ADL Virtual National Leadership Summit", *Anti-Defamation League*, 2022. május 1., www.adl.org.

[255] Eitan Hersh és Laura Royden: „Antisemitic Attitudes Across the Ideological Spectrum", *Political Research Quarterly*, 76:2 (2023. június), 698.

[256] Uo., 708.

[257] Uo.

[258] Michael Tesler: „The Perils of Conflating Anti-Zionism with Anti-semitism", *Good Authority*, 2024. június 5.; „Nationscape", *Voter Study Group*, megtekintve: 2024. július 30., www.voterstudygroup.org.

[259] Jeffrey Cohen: „Left, Right, and Antisemitism in European Public Opinion", *Politics and Religion Journal* 12:2 (2018), 361–362.

[260] András Kovács és György Fischer: *Antisemitic Prejudices in Europe: Survey in 16 European Countries*. Action and Protection League of Europe, Budapest, 2021, 1. kötet, 82., 95.

[261] Ben Lorber: „The Right's Anti-Israel Insurgents", *Jewish Currents*, 2024. május 15.

[262] Hersh és Royden: „Antisemitic Attitudes", 704.

[263] Dirk Jacobs et al.: „The Impact of the Conflict in Gaza on Antisemitism in Belgium", *Patterns of Prejudice*, 45:4 (2011), 341–360.; Matteo Vergani et al.: „When and How Does Anti-Semitism Occur? The Different Trigger Mechanisms Associated with Different Types of Criminal and Non-criminal Hate Incidents", *Deviant Behavior*, 43:9 (2022), 1135–1152.; Ayal K. Feinberg: „Homeland Violence and Diaspora Insecurity: An Analysis of Israel and American Jewry", *Politics and Religion*, 13:1 (2020), 1–27.

[264] Josh Campbell: „Picture: FBI on Alert for Threats to the Jewish Community Ahead of Passover, Director Says", *CNN*, 2024. április 18.

[265] Robert Siegel: „Lynching of Robert Prager Underlined Anti-German Sentiment During World War I", *NPR*, 2017. április 6.

[266] Október 7. után New Yorkban és Los Angelesben megugrott az arabok és muszlimok elleni gyűlölet-bűncselekmények száma. Chicagóban meggyilkoltak egy hatéves palesztin kisfiút, Texasban megkéseltek egy palesztin férfit, Vermontban pedig három palesztin hallgatóra lőttek rá. Lásd Russell Contreras: „Anti-Arab and Antisemitic Hate Crimes Surging in NYC, LA", *Axios*, 2023. október 31.; Eric Levenson, Whitney Wild és Bill Kirkos: „Landlord Accused of Killing 6-Year-Old Palestinian American Boy Pleads Not Guilty to Murder and Hate Crime Charges", *CNN*, 2023. október 30.; Max Maitza: „Stabbing of US Palestinian a Hate Crime – Texas Police", *BBC*, 2024. február 8.; Tom Llamas és Mirna Alsharif: „Palestinian Students Shot in Vermont Say the Suspect Waited for and Targeted Them", *NBC News*, 2024. január 17.

[267] Laura Royden és Eitan Hersh: *The Young American Left and Attitudes About Israel*. Working paper, 2021. június 9., 5–6., www.eitanhersh.com.

[268] Charles Blow: „The Question of Anti-Zionism and Antisemitism", *New York Times*, 2023. november 15.

[269] Fox News: „WATCH LIVE: Columbia University President Testifies Before House Panel on Campus Antisemitism", *Facebook*, 2024. április 17., kb. 1:11:38, www.facebook.com/FoxNews.

[270] „Audit of Antisemitic Incidents 2023", *Anti-Defamation League*, 2024. április 16., www.adl.org.

[271] Uo.; Shane Burley és Jonah ben Avraham: „Examining the ADL's Antisemitism Audit", *Jewish Currents*, 2024. június 17.; „Slogan: »From the River to the Sea Palestine Will Be Free«", *Anti-Defamation League*, 2023. október 26., www.adl.org.

[272] Israel Katz (@Israel_katz): „.@sanchezcastejon, your deputy @Yolanda_Diaz_ is calling for the establishment of a Palestinian state from the river to the sea. If you do not fire her immediately...", *X*, 2024. június 1.

[273] Yousef Munayyer: „What Does »From the River to the Sea« Really Mean?", *Jewish Currents*, 2021. június 11.; Maha Nassar: „»From the River to the Sea, Palestine Will Be Free«", *Rethinking Palestine*, 2023. november 30.

[274] Mohammad Rasheed: *Towards a Democratic State in Palestine*. Palestine Essays, No. 24, Palestine Liberation Organization Research Center, Bejrút, 1970. november, 39.

[275] Ben Sales: „»From the River to the Sea«: The Slogan That Led to Rashida Tlaib's Censure, Explained", *Times of Israel*, 2023. november 8.

[276] Robert A. Pape: *Understanding Campus Fears After October 7 and How to Reduce Them*. Chicago Project on Security and Threats, University of Chicago, Chicago, 2024. március, ii.

[277] Lásd például Rachel Fink: „Netanyahu Minister to Nations Recognizing Palestine: »Only Israel from the River to the Sea«", *Haaretz*, 2024. május 22. Ugyanazon év januárjában Netanjahu kijelentette: „Megállapodással vagy anélkül, Izraelnek biztonsági ellenőrzést kell gyakorolnia a Jordán folyótól nyugatra fekvő teljes terület felett." Lásd Reuters szerkesztősége: „Israel Says Its Gaza Plans Clash with »Palestinian Sovereignty«", *Reuters*, 2024. január 20.

[278] „Likud Party: Original Party Platform (1977)", *Jewish Virtual Library*, megtekintve: 2024. július 28., www.jewishvirtuallibrary.org.

[279] Morris: *Righteous Victims*, 327.

[280] University Network for Human Rights et al.: *Genocide in Gaza: Analysis of International Law and Its Application to Israel's Military Actions Since October 7, 2023*. 2024. május 15., www.humanrightsnetwork.org.

[281] Burley és ben Avraham: „Examining the ADL's Antisemitism Audit"; „ADL H.E.A.T. Map", *Anti-Defamation League*, megtekintve: 2024. július 31., www.adl.org.

[282] A nemzetközi jog szerint a ciszjordániai illegális telepeken élő izraeliek civil személyeknek minősülnek, kivéve, ha katonai műveletekben vesznek részt. Lásd „Use of Force in the Occupied West Bank", *Human Rights Watch*, 2024. május 8., www.hrw.org.

[283] Juan Cole: „»Intifada« in Arabic Just Means Uprising or Mass Protest; It Is Used for the Jewish Warsaw Uprising", *Informed Comment*, 2024. május 1.

[284] Jonathan Greenblatt például a *New Yorkernek* adott 2022. márciusi interjújában így válaszolt arra a kérdésre, hogy „maguk a zsidók jogosultak-e meghatározni, mi számít antiszemitizmusnak": „A marginalizációval már régóta küzdő különböző csoportok tagjainak joguk van megmondani, mit tartanak elfogadhatónak, és mit nem." Lásd Isaac Chotiner: „Is Anti-Zionism Anti-Semitism?", *New Yorker*, 2022. május 11.

[285] Benjamin Netanyahu (@netanyahu), *X*, 2024. április 24. A bejegyzésben Netanjahuról készült videófelvétel is szerepel.

[286] „Majority of Jewish College Students Say They Feel Less Safe due to Encampments; 61% Report Antisemitism During Campus Protests", *Hillel International*, 2024. május 13., www.hillel.org; „Hillel International: Survey of Jewish and Non-Jewish College Students", *Benenson Strategy Group*, 2024. május 9.

[287] Daniel Arkin, Tom Winter és Dennis Romero: „Cornell University Student Threatened to Stab and Rape Jewish Students and »Shoot Up« School, Prosecutors Say", *NBC News*, 2023. október 31.

[288] „Audit of Antisemitic Incidents 2023", *Anti-Defamation League*.

[289] WSYX szerkesztősége: „DeWine Orders Increased Police Patrols at OSU Following Anti-Semitic Hate Crime", *WSYX*, 2023. november 10.

[290] Eitan Hersh: *The Complicated Relationship Between Ideology and Attitudes About Jews and Israel*. Jim Joseph Foundation, 2024. február, 5., www.jimjosephfoundation.org.

[291] Uo., 4.

[292] Pape: *Understanding Campus Fears After October 7 and How to Reduce Them*, 16.

[293] Noah Bernstein és Rebecca Massel: „»The Jewish Community Is Alone«: Columbia SSI President Speaks at Congressional Roundtable", *Columbia Spectator*, 2024. március 1.; Sahar Tartak: „I Was Stabbed in the Eye at Yale", *Free Press*, 2024. július 30.

[294] Daniel Randall: *Confronting Antisemitism on the Left: Arguments for Socialists*. No Pasaran Media, London, 2021, 2. fejezet, Kindle.

[295] Esha Karam: „»Doxxing Truck« Displaying Names and Faces of Affiliates It Calls »Antisemites« Comes to Columbia", *Columbia Spectator*, 2023. október 25.; Rachel Moon és Jennifer Igbonoba: „»Doxing Truck« Displays Names, Faces of Pro-Palestinian Students, Draws Ire from Officials", *GW Hatchet*, 2023. november 30.; Shanon Thaler: „»Doxxing Trucks« Expand to Columbia, UPenn to Expose Campuses' »Leading Antisemites«", *New York Post*, 2023. október 26.; Joyce Kim és Asher Montgomery: „Doxxed Harvard Students Decry »Heinous and Aggressive« Online Harassment, Call for Greater Support from University", *Harvard Crimson*, 2023. december 8.; Nicky Andrew: „»Doxxing Truck« Displays Names and Images of CU Boulder Ethnic Studies Faculty on Campus", *Denver Post*, 2024. január 31.; Esma Okutan és Tristan Hernandez: „»Doxxing Truck« Appears on Yale's Campus, Displays Student Names and Photos", *Yale Daily News*, 2023. november 17.; Middle East Eye szerkesztősége: „Republican Donors Funded Doxxing Campaign Against Pro-Palestinian University Students", *Middle East Eye*, 2024. május 14.

[296] Shannon Thaler: „Harvard »Doxxing Truck« Parks Outside Homes of Students Who Blamed Israel for Hamas Attacks", *New York Post*, 2023. október 26.

[297] Kim és Montgomery: „Doxxed Harvard Students Decry »Heinous and Aggressive« Online Harassment"; David Thomas: „Pro-Palestine Lawyer Sues Law Firm Foley over Rescinded Job Offer", *Reuters*, 2024. május 30.; Karen Sloan: „Anti-Israel Comments Prompt Winston & Strawn to Rescind NYU Law Student's Job Offer", *Reuters*, 2023. október 11.; Karen Sloan: „Law Firm Davis Polk Revokes Job Offers to Harvard, Columbia Students over Israel Statements", *Reuters*, 2023. október 18.

[298] Bianca Ho és Kieran Doyle: „US Student Pro-Palestine Demonstrations Remain Overwhelmingly Peaceful", *ACLED Insight*, Armed Conflict Location & Event Data Project, 2024. május 10., www.acleddata.com.

[299] Maryam Alwan: „(Pro-)Palestinian Lives Do Not Matter to Columbia University", *Columbia Spectator*, 2024. február 1.; Neil Bedi et al.: „How Counterprotesters at U.C.L.A. Provoked Violence, Unchecked for Hours", *New York Times*, 2024. május 3.; Surina Venkat: „Motorist Charged with Assault for Striking CUAD Protester with Car at Picket Outside Trustee's Home", *Columbia Spectator*, 2024. május 8.

[300] Maura Zurick: „65-Year-Old Man »Lucky to Be Alive« After Arrest at Campus Protest", *Newsweek*, 2024. április 30.

[301] „After Police Remove Tents, Make Arrests, Protesters at UW-Madison Rebuild Encampment", *WPR*, 2024. május 1.

[302] Vimal Patel: „Police Treatment of a Dartmouth Professor Stirs Anger and Debate", *New York Times*, 2024. május 3.

[303] Sarah Huddleston és Chris Mendel: „Columbia Suspends SJP and JVP Following »Unauthorized« Thursday Walkout", *Columbia Spectator*, frissítve: 2023. november 11.

[304] Anti-Defamation League (@ADL): „Finally. Thank you, @Columbia, for enforcing your policies & acting in a way consistent with your legal & moral obligations to protect Jewish students", *X*, 2023. november 10.; ADL New England (@ADL_NewEngland): „Thank you President Sian Leah Beilock of @dartmouth for protecting all students' right to learn in

a safe environment while upholding the value of freedom", *X*, 2024. május 2.

[305] Ghazal Golshiri: „All 12 Universities in Gaza Have Been the Target of Israeli Attacks: »It's a War Against Education«", *Le Monde*, 2024. március 7.

[306] „Indicators: Total Population, Gaza Strip", *Palestinian Central Bureau of Statistics*, www.pcbs.gov.ps. Az Egyesült Királyságra vonatkozóan lásd Paul Bolton: *Higher Education Student Numbers*. Research Briefing, House of Commons Library, researchbriefings.parliament.uk; valamint „Population Estimates for the UK, England, Wales, Scotland, and Northern Ireland: Mid-2021", *Office for National Statistics*, 2022. december 21., www.ons.gov.uk.

[307] Anti-Defamation League (@ADL): „Finally. Thank you, @Columbia, for enforcing your policies & acting in a way consistent with your legal & moral obligations to protect Jewish students."

[308] Golshiri: „All 12 Universities in Gaza Have Been the Target of Israeli Attacks."

[309] Jordan News szerkesztősége: „Israel Flattens Al Azhar University in Gaza", *Jordan News*, 2023. november 4.

[310] „Impact on the Education Sector", *UNESCO's Action in the Gaza Strip*, megtekintve: 2024. június 16., www.unesco.org.

[311] Aaron Boxerman, Iyad Abuheweila és Ameera Harouda: „They Graduated into Gaza's War. What Happened to Them?", *New York Times*, 2024. április 18.

[312] A tweetek kigyűjtése a Meltwater platformon végzett kulcsszavas keresések segítségével történt.

[313] *4Mózes* 15:40.

[314] Daniel Rynhold: „Yeshayahu Leibowitz", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011. március 29., átdolgozva: 2019. március 6., plato.stanford.edu.

[315] *4Mózes* 15:40.

[316] *Ámosz* 3:2.

[317] Held: *Judaism Is About Love*, 339.

[318] Yeshayahu Leibowitz: „Idolatry". In: Arthur A. Cohen és Paul Mendes-Flohr (szerk.): *Contemporary Jewish Religious Thought: Original Essays on Critical Concepts, Movements, and Beliefs*. Charles Scribner's Sons, New York, 1987, 448.

[319] *1Sámuel* 8:4–22.

[320] Reuven Kimmelman: „The Theology and Politics of Idolatry". In: Alon Goshen-Gottstein (szerk.): *Idolatry: A Contemporary Jewish Conversation*. Academic Studies Press, Brookline, Massachusetts, 2023, 68., 132., 180.

[321] Moshe Halbertal és Avishai Margalit izraeli filozófusok megjegyzik, hogy „egy izraelita királynak nincs különleges szerepe a vallási szertartásokban". Lásd Moshe Halbertal és Avishai Margalit: *Idolatry*. Ford. Naomi Goldblum. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, 220.

[322] *5Mózes* 17:19–20.

[323] Babilóniai Talmud, *Szánhedrin* 19a.

[324] Abraham Joshua Heschel szavaival: „Van valami a világon, amit a Biblia valóban Isten jelképének tekint. Ez nem templom vagy fa, és nem szobor vagy csillag. Isten jelképe az ember, minden egyes ember". Abraham Joshua Heschel: *The Insecurity of Freedom: Essays on Human Existence*. Noonday Press, New York, 1967, 95., idézi Held: *Judaism Is About Love*, 162. Az eredetiben Heschel a »person« helyett a »man« szót használja.

[325] Held: *Judaism Is About Love*, 155.

[326] „Mi a bálvány?" – kérdezi Heschel. „Olyan dolog, erő, személy, csoport, intézmény vagy eszmény, amelyet a legfőbbnek tekintenek. Egyedül Isten a legfőbb." Lásd Abraham Joshua Heschel: *God in Search of Man*. Farrar, Straus & Cudahy, New York, 1955, 415.

[327] Babilóniai Talmud, *Megillá* 13a.

[328] Yeshayahu Leibowitz: „The Religious Significance of the State of Israel" (1975). In: *Judaism, Human Values, and the Jewish State*, 218.

[329] Oren Kessler: „The Meaning of Israel's First Religious Prime Minister", *Foreign Policy*, 2021. június 7.

[330] A Kneszetről szóló, alkotmányos rangú alaptörvény 1985-ös módosítása beiktatta a 7(A) cikket, amely kimondja: „A jelöltlista nem vehet részt a parlamenti választásokon, ha céljai vagy tevékenysége kifejezetten vagy közvetve az alábbiak valamelyikére irányul: (1) Izrael Állam mint a zsidó nép állama létezésének tagadása; (2) az állam demokratikus jellegének tagadása; (3) rasszizmusra való uszítás." A 2002-es módosítások a 7(A) cikk (1) pontját „Izrael Állam mint zsidó és demokratikus állam létezésének tagadására" változtatták, a „rasszizmusra való uszítást" a (2) pontba helyezték át, és a (3) pontban a jelöltek, illetve jelöltlisták kizárásának további okaként rögzítették az „ellenséges állam vagy terrorszervezet Izrael Állam elleni fegyveres harcának támogatását". Lásd „Basic Law: The Knesset", *Discriminatory Laws in Israel*, Adalah, megtekintve: 2024. június 26., www.adalah.org.

[331] „About", *Hillel International*, megtekintve: 2024. július 29., www.hillel.org.

[332] „Israel Guidelines", *Hillel International*, megtekintve: 2024. július 29., www.hillel.org.

[333] Leibowitz: „Religious Significance of the State of Israel", 218.

[334] Abraham Joshua Heschel: „Religion and Race", 1963. január 14., *Voices of Democracy*, voicesofdemocracy.umd.edu.

[335] Uo.

[336] A gázai egészségügyi minisztérium szerint 2023. október 7. és 2024. szeptember 22. között legalább 41 431 palesztint öltek meg és 95 818-at sebesítettek meg Gázában. Lásd „Daily Statistical Report on the Number of Martyrs and Injured as a Result of the Ongoing Israeli Aggression on the Gaza Strip for the 352nd Day" [arabul], *Palestinian Ministry of Health/Gaza*, *Telegram*, 2024. szeptember 22., t.me/MOHMediaGaza. A Palesztin Központi Statisztikai Hivatal szerint a Gázai övezet lakossága 2023-ban 2 226 544 fő volt. Lásd „Indicators", *Palestinian Central Bureau of Statistics*. Az egészségügyi minisztérium által közölt veszteségadatoknak és Izrael korábbi háborúkra vonatkozó saját becsléseinek összevetéséről lásd Isabel Debre: „What Is Gaza's Ministry of Health and

How Does It Calculate the War's Death Toll?", *Associated Press*, 2023. november 7.

[337] Anushka Patil: „U.N. Report Says Rebuilding All the Homes Destroyed in Gaza Could Take 80 Years", *New York Times*, 2024. május 2.

[338] I. F. Stone: „Holy War", *New York Review of Books*, 1967. augusztus 3.

[339] „James Baldwin at 92nd St. Y", *New York Times*, 1983. július 19.; „Susan Sontag: »On Classical Pornography«", *92NY Plus*, 2014. március 6., www.youtube.com/@92YPlus; Jennifer Schuessler: „92NY Halts Literary Series After Pulling Author Critical of Israel", *New York Times*, 2023. október 23.

[340] Kate Hidalgo Bellows: „A Campus Where Everyone Is Just Like You", *Chronicle of Higher Education*, 2024. február 26.; Ron Liebowitz: „A Space for Free Speech, Not Hate Speech", *Brandeis University Office of the President*, 2023. november 8.

[341] A törvényjavaslat az antiszemitizmust a Nemzetközi Holokauszt Emlékezési Szövetség (IHRA) munkadefiníciója szerint határozza meg, amely példái között említi „a zsidó nép önrendelkezési jogának tagadását, például annak állítását, hogy Izrael Állam létezése rasszista törekvés". Lásd „Working Definition of Antisemitism", *International Holocaust Remembrance Alliance*, www.holocaustremembrance.com. A törvényjavaslatról lásd „H.R. 3773 – Stop Anti-Semitism on College Campuses Act", amelyet Mike Lawler New York-i republikánus képviselő terjesztett elő 2023. május 31-én, www.congress.gov; továbbá „ZOA Deeply Appreciates Cong. Mike Lawler & Co-sponsors for Introducing Important »Stop Antisemitism on College Campuses Act«", *Zionist Organization of America*, 2023. június 7., www.zoa.org.

[342] „Jonathan Greenblatt Introduction and Jared Kushner Keynote Remarks | Never Is Now 2024", *Anti-Defamation League*, 2024. március 12., www.youtube.com/@Anti-Defamation-League.

[343] Nyilvánosan hozzáférhető adatok alapján készült. Lásd Karen Yourish, Larry Buchanan és Denise Lu: „The 147 Republicans Who Voted to Overturn Election Results", *New York Times*, 2021. január 7.; „Support

Pro-Israel Candidates", *AIPAC Political Portal*, megtekintve: 2024. július 3., candidates.aipacpac.org.

[344] „ADL Condemns Amnesty International's Latest Effort to Demonize Israel", *Anti-Defamation League*, 2022. január 30., www.adl.org.

[345] Harry Davies: „Revealed: Israeli Spy Chief »Threatened« ICC Prosecutor over War Crimes Inquiry", *Guardian*, 2024. május 28.

[346] „House Adopts ICC Sanctions Legislation", *AIPAC Press Release*, 2024. június 4., www.aipac.org.

[347] Agnès Callamard: „Gaza and the End of the Rules-Based Order", *Foreign Affairs*, 2024. február 15.

[348] Jackie Grobler: „Memories of a Lost Cause: Comparing Remembrance of the Civil War by Southerners to the Anglo-Boer War by Afrikaners", *Historia*, 52:2 (2006. november), 208.

[349] Pierre Hugo: „Towards Darkness and Death: Racial Demonology in South Africa", *Journal of Modern African Studies*, 26:4 (1988. december), 581.

[350] Robert Windrem: „US Government Considered Nelson Mandela a Terrorist Until 2008", *NBC News*, 2013. december 7.

[351] Heribert Adam és Kogila Moodley: *The Opening of the Apartheid Mind: Options for the New South Africa*. University of California Press, Berkeley, 1993, 177.; Donald G. McNeil Jr.: „Nationalist Group Fights for Identity in South Africa", *New York Times*, 1999. május 30.

[352] Seidman: „Guerrillas in Their Midst", 120.

[353] Hugo: „Towards Darkness and Death", 585.

[354] Allister Sparks: *Tomorrow Is Another Country: The Inside Story of South Africa's Road to Change*. Hill and Wang, New York, 1995, 8.

[355] Donald Harman Akenson: *God's Peoples: Covenant and Land in South Africa, Israel, and Ulster*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1992, 139–141.; Owen Bowcott: „How Lies About Irish »Barbarism« in 1641 Paved Way for Cromwell's Atrocities", *Guardian*, 2011. február 18.

[356] Mark Hayes: „The Evolution of Republican Strategy and the »Peace Process« in Ireland", *Race & Class* 39:3 (1998), 25.

[357] Susan McKay: *Bear in Mind These Dead*. Faber and Faber, London, 2008, 164., idézi Colin Coulter et al.: *Northern Ireland a Generation After Good Friday: Lost Futures and New Horizons in the „Long Peace”*. Manchester University Press, Manchester, 2021, 34.

[358] George Wallace: „Segregation Now, Segregation Forever” (1963), *BlackPast*, 2013. január 22., www.blackpast.org.

[359] Jason Sokol: *There Goes My Everything: White Southerners in the Age of Civil Rights, 1945–1975*. Vintage Books, New York, 2007, 80.

[360] Jason Burke: „Winnie Madikizela-Mandela Dies Aged 81”, *Guardian*, 2018. április 2.

[361] Mahmood Mamdani: *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror*. Pantheon Books, New York, 2004, 226–227.

[362] Lars-Erik Cederman, Andreas Wimmer és Brian Min: „Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis”, *World Politics*, 62:1 (2010. január), 106.

[363] Limor Yehuda: *Collective Equality: Human Rights and Democracy in Ethno-national Conflicts*. Cambridge University Press, Cambridge, 2023, 245.

[364] Raphaëlle Rérolle: „At Haifa’s Hospital, Jews and Arabs Work Together in a Fragile Coexistence”, *Le Monde*, 2023. november 21.

[365] Az öt ország Angola, Botswana, Rodézia/Zimbabwe, Mozambik és Zambia. Lásd Rodney Warwick: „Operation Savannah: A Measure of SADF Decline, Resourcefulness, and Modernisation”, *Scientia Militaria*, 40:3 (2012), 354–397.; Ian van der Waag és Albert Grundlingh: „South Africa’s Border War in Retrospect”. In: *In Different Times: The War for Southern Africa, 1966–1989*. SUN PReSS, Stellenbosch, Dél-Afrika, 2019, 2–12.; United Press International: „S. Africa Raid in Botswana Kills 13; U.S. Recalls Envoy”, *Los Angeles Times*, 1985. június 16.; J. R. T. Wood: *Counter-strike from the Sky: The Rhodesian All-Arms Fireforce in the War in the Bush, 1974–1980*. 30° South Publishers, Johannesburg, 2009; Hilton Hamann: *Days of the Generals: The Untold Story of South Africa’s Apartheid-Era Military Generals*. Zebra Press, Fokváros, 2001;

Leopold Scholtz: *The SADF in the Border War, 1966–1989*. Tafelberg, Fokváros, 2013.

366 Akiva Eldar: „Israel Ignores Iran's Support of Arab Peace Initiative", *Al-Monitor*, 2017. december 31.; *The Arab Peace Initiative* (2002), a bejrúti arab csúcstalálkozón elfogadott, szaúdi kezdeményezésű béketerv teljes szövegének hivatalos angol fordítása: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/empa/dv/1_arab-initiative-beirut_/1_arab-initiative-beirut_en.pdf.

367 Robin Sheeran: „Why Northern Ireland's Schools Are Still Segregated", *New Humanist*, 2023. december 1.

368 Jason Burke: „Jacob Zuma Sought to Hand State Assets to Allies, Finds Corruption Report", *Guardian*, 2022. május 1.

369 Ez volt a témája annak az esszének, amelyet 2021-ben írtam a palesztin menekültek visszatéréséről. Lásd Peter Beinart: „Teshuvah: A Jewish Case for Palestinian Refugee Return", *Jewish Currents*, 2021. május 11.

370 Sokol: *There Goes My Everything*, 316.

371 Linda Ervine kelet-belfasti ír nyelvi iskolájáról lásd turasbelfast.com. Az észak-írországi protestánsok ír nyelvvel szembeni ellenséges viszonyulásáról lásd Gordon McCoy: *Protestants and the Irish Language in Northern Ireland*. PhD-értekezés, Queen's University Belfast, 1997. A katolikusok Kelet-Belfastból való kiűzéséről lásd SeaanUiNeill: „The Belfast Shipyard Expulsions and Their Aftermath, 21st July 1920", *Slugger O'Toole*, 2020. július 18.

372 Rory Carroll: „»It Can't Be Sidelined«: Bill Aims to Give Irish Official Status in Northern Ireland", *Guardian*, 2022. május 25.

373 „Thabo Mbeki alelnök nyilatkozata az Afrikai Nemzeti Kongresszus nevében, a Dél-afrikai Köztársaság alkotmánytervezetének az alkotmányozó gyűlés általi elfogadása alkalmából", Fokváros, 1996. május 8., justice.gov.za.

374 John Carlin: „INTERVIEW / Young Verwoerd Is Wrestling with Sins of the Grandfather: The Grandson of Apartheid's Architect Has Joined the ANC. John Carlin Talks to Him", *Independent*, 1993. április 4.

375 *3Mózes* 25:10.

[376] Bár sokan úgy gondolják, hogy ez a részlet Falk *Pené Jehosua* című könyvében szerepel, a műben nem található meg, mondattani sajátosságai pedig arra utalnak, hogy egy ismeretlen, későbbi szerzőtől származhat.

[377] Babilóniai Talmud, *Kiddusin* 20a.

[378] Egy közvetlenebb olvasat szerint a bibliai vers általánosságban a „lakosokra", nem pedig kifejezetten a „rabszolgákra" utal, mivel a jubileumi év az adósságok elengedését és az ősi birtokok visszaadását is magában foglalja. A Falknak tulajdonított kommentár a vers kreatív újraértelmezése.

[379] James Baldwin: *The Fire Next Time*. Michael Joseph, London, 1963, 21.

[380] Narnia Bohler-Muller: „South Africa's Legal Team in the Genocide Case Against Israel Has Won Praise. Who Are They?", *Conversation*, 2024. január 12.; „Sarah Pudfin-Jones", *Ubunye Chambers, Members*, megtekintve: 2024. július 25.

[381] *1Mózes* 12:3.